T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUVA-YI MİLLİYE VE DÜZENLİ ORDUYA SUNULAN SAĞLIK HİZMETLERİ

TAHSİN KÜÇÜKOĞLU

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. NURTEN ÇETİN

EDİRNE 2019

T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tahsin KÜÇÜKOĞLU tarafından hazırlanan "Kuva-yı Milliye ve Düzenli Orduya Sunulan Sağlık Hizmetleri" Konulu **Yüksek Lisans** tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 19-6 maddeleri uyarınca **09.08.2019** günü saat .....13:30..... 'da yapılmış olup, yüksek lisans tezinin *.....kabul edilmesine..... **OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞU~~** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Doç. Dr. Nurten Çetin	Kabul edilmesine	
Doç. Dr. V. Türkan Doğruöz	Kabul Edilmesine	
Dr. Öğr. Üyesi Sabri Can Samur	Kabul Edilmesine	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
DOĞRULUK BEYANI

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında, tüm verilerin bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini, kullanılan verilerde tahrifat yapılmadığını, tezin akademik ve etik kurallara uygun olarak yazıldığını, kullanılan tüm literatür bilgilerinin bilimsel normlara uygun bir şekilde kaynak gösterilerek ilgili tezde yer aldığını ve bu tezin tamamı ya da herhangi bir bölümünün daha önceden Trakya Üniversitesi ya da farklı bir üniversitede tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

27 / 08 /2019

Tahsin KÜÇÜKOĞLU

Tezin Adı: Kuva-yı Milliye ve Düzenli Orduya Sunulan Sağlık Hizmetleri

Hazırlayan: Tahsin KÜÇÜKOĞLU

ÖZET

Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele gibi uzun savaş döneminde Anadolu insanı, savaşın meydana getirdiği sıkıntıları yakından yaşamıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın hemen ardından Anadolu topraklarının düşman işgaline uğraması sonucu yurdun dört bir tarafında direniş cemiyetleri ile Kuva-yı Milliye birlikleri oluşturularak düşman ile mücadeleye girilmiştir. Düzenli birliklerle devam eden bu mücadele yoklukların, sıkıntıların yaşandığı sancılı bir süreç olmuştur.

Bu çalışmada Millî Mücadele döneminde hem Anadolu insanının hem de Türk askerinin cephede ve cephe gerisinde sağlık konusunda yaşadığı sıkıntılardan, cepheden gelen yaralıların nasıl ve hangi şartlarda tedavi edildiğinden ve bütün bunlar karşısında Ordu Sıhhiye Teşkilatı, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti ile birlikte Kızılay Cemiyeti'nin verdiği mücadelelerden bahsedilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Kuva-yı Milliye, Sıhhiye, Salgın Hastalıklar, Hilal-i Ahmer.

Name of the Thesis: Health Services Which come into use to Turkish Revulationaries and Regular Army

Prepared by: Tahsin KÜÇÜKOĞLU

ABSTRACT

During the long war, such as the Balkan Wars, the First World War and the National Campaign, the people of Anatolia lived hard time with the problems of the war. As a result of the occupation of the Anatolian territories by the enemy after the Armistice of Mondros, resistance association called Kuva-yı Milliye were formed with the resistance societies on all four sides of the country. The ongoing campaign with steady troops has been a painful process in which there are shortage and problems.

In this study, in the National Campaign period, both the Anatolian people and the Turkish military experienced health problems both in front and behind, how and under which conditions the wounded people from the battle were treated and struggle of the Army Sıhhiye Organization, Sıhhiye and Muavenet-i İçtimaiye and the Red Crescent Society against this conditions.

Key Words: National Campaign, National Forces(Kuva-yı Milliye),Medic(Sıhhiye), Outbreak Diseases, Hilal-i Ahmer.

ÖNSÖZ

Harplerin başarılı olabilmesinde sağlık hizmetlerinin yeri büyüktür. Hasta ve yaralıların tedavisi, tahliyesi, bulaşıcı hastalıklara karşı verilen mücadeleler orduların moral ve motivasyonlarını artırıcı etken olduğu kabul edilen bir gerçektir. Sağlık teşkilatı orduların adeta can damarını oluşturan ve cephede verilen mücadelenin kaderini belirleyen lojistik hizmetlerin başında gelmektedir.

Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele döneminde Türk ordusunda sağlık işleri bütün olumsuzluklara, yokluklara rağmen aksatılmadan yürütülmeye çalışılmıştır. Bunda kuşkusuz büyük fedakârlıklarla çalışan Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin emeği büyüktür. Cephe ve cephe gerisinde sağlık hizmetlerinin eksiksiz bir şekilde yürütülebilmesi için Hilal-i Ahmer Cemiyetiyle birlikte Ordu Sıhhiye Teşkilatı ve Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti koordineli bir şekilde çalışmışlardır. "Kuva-yı Milliye ve Düzenli Orduya Sunulan Sağlık Hizmetleri" adlı tez çalışmamız üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde sağlık kavramının tanımı yapılarak sağlığın öneminden bahsedilmiştir. Bunun yanı sıra ilk çağ uygarlıklarıyla birlikte Selçuklu ve Osmanlı döneminde sağlık alanında yapılan çalışmalar ve kurulan kurumlar anlatılmıştır.

Birinci bölümde Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti'nin kurulması ve meclis içindeki yansımaları konusunda Zabıt Ceridelerinden bahsedilmiştir. Vekâletin sağlık alanındaki faaliyetleri, koruyucu sağlık uygulamaları ve bulaşıcı hastalıklarla mücadelesi anlatılarak Mustafa Kemal Atatürk'ün Vekâlet hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir.

İkinci bölümde Millî Savunma Bakanlığı'na bağlı ordu sıhhiye teşkilatının yapısı incelenerek personel, sıhhiye teçhizatı ve hastanelerin durumu anlatılmıştır. Millî Mücadele'de Kuva-yı Milliye'nin kurulmasıyla birlikte cephelerdeki sağlık hizmetleri, Kuva-yı Milliye birliklerinin sıhhi ihtiyaçlarının nasıl karşılandığı, hastanelerin durumu ve yaralı ve hasta bakımı anlatılmaya çalışılmıştır. Millî Mücadele döneminde salgın hastalıklara karşı verilen mücadeleler ve bu hastalıkların ordu içerisinde yayılmasının engellenmesi için yapılan çalışmalardan bahsedilmiştir.

Üçüncü bölümde ise Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kuruluşuyla birlikte Millî Mücadele öncesi ve bu dönemindeki faaliyetleri analiz edilmiştir. Cemiyetin savaş bölgelerine gönderdiği yardım heyetleri ve beraberinde kurulan hastanelerle orduya verdiği destek incelenmiştir.

Bu çalışmada, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve Kızılay Arşivi belgeleri incelenerek konuyla ilgili kısımlardan faydalanılmıştır. Yeni kurulan devletin kadrolaştığı sırada kurulan Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti ile ilgili bilgiler TBMM Zabıt Cerideleri incelenerek anlatılmıştır. Bunların yanında Kızılay yayınları ve anılar ile makale ve tezler incelenmiştir.

Çalışmamda hiçbir zaman desteğini esirgemeyen başta danışman hocam Doç. Dr. Nurten ÇETİN'e, çalışmamla ilgili fikir ve görüşlerini aldığım değerli hocam Ali İhsan GÜRCİHAN'a, çalışmam sırasında araştırmalarımda bana yardımcı olan KIZILAY ve Devlet Arşivi çalışanları ile Kızılay Bayrampaşa Şubesi çalışanlarına, lisans ve yüksek lisans hayatım boyunca her zaman yanımda yer alan ve hiçbir zaman desteğini esirgemeyen değerli meslektaşım Arş. Gör. Muhammed TAĞ ve kardeşim Sefa KÜÇÜKOĞLU'na, teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmamı da manevi desteklerinden dolayı annem, babam, kardeşlerim, eşim ve kızıma ithaf ediyorum.

Tahsin KÜÇÜKOĞLU

EDİRNE 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **I**

ABSTRACT ..... **II**

ÖNSÖZ ..... **III**

İÇİNDEKİLER ..... **V**

KISALTMALAR ..... **VIII**

GİRİŞ **1**

I. BÖLÜM

SIHHİYE VE MUAVENET-İ İCTİMAİYE VEKÂLETİ'NİN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ **6**

A. ANKARA'DA MİLLİ HÜKÜMET'İN SAĞLIK TEŞKİLATINI KURMASI . 6

1. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Teşkilatı'nın Kurulması ve Meclis İçindeki Yansımaları 7

2. Vekâletin Sağlık Alanındaki Faaliyetleri 14

3. Mustafa Kemal Atatürk'ün Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti Hakkındaki Görüşleri 16

II. BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE'DE SIHHİYE TEŞKİLATI VE BAKANLIĞIN SUNDUĞU SAĞLIK HİZMETLERİ **18**

A. ASKERİ SAĞLIK (SIHHİYE) TEŞKİLATI'NIN İNCELENMESİ 18

1. Ordu Sıhhiye Teşkilatı 19

a. Sıhhiye Personeli 20

b. Seyyar Ordu Sağlık Kurumları 20

c. Menzil Bölgesi Sağlık Hizmetleri 21

B. CEPHELER İTİBARİYLE KUVA-YI MİLLÎYE'YE SUNULAN SAĞLIK HİZMETLERİ 22

1. Doğu Cephesi 26

a. Doğu Cephesi'nde Kuva-yı Millîye'ye Sunulan Sağlık Hizmetleri 27

2. Güney Cephesi 29

a. Güney Cephesi'nde Kuva-yı Millîye'ye Sunulan Sağlık Hizmetleri 31

3. Batı Cephesi 33

a. Batı Cephesi'nde Kuva-yı Millîye ve Düzenli Ordu'ya Sunulan Sağlık Hizmetleri 36

C. ASKERİ SAĞLIK TEŞKİLATINDA BULAŞICI HASTALIKLARLA MÜCADELE 54
1. 1919 Yılında Salgın Hastalıklarla Mücadele 55
2. 1920 Yılında Salgın Hastalıklarla Mücadele 55
3. 1921 Yılında Salgın Hastalıklarla Mücadele 58
4. 1922 Yılında Salgın Hastalıklarla Mücadele 61

III. BÖLÜM

MİLLÎ MÜCADELE'DE HİLAL-İ AHMER TARAFINDAN SUNULAN SAĞLIK HİZMETLERİ 62

A. HİLAL-İ AHMER CEMİYETİ'NİN KURULUŞU VE MİLLİ MÜCADELE ÖNCESİ FAALİYETLERİ 62
1. Cemiyet'in Kuruluşu 62
2. Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi 64
3. Cemiyetin Millî Mücadele Öncesi Faaliyetleri 65
B. CEMİYETİN MİLLÎ MÜCADELE'DEKİ YERİ VE FAALİYETLERİ 70
1. Hilal-i Ahmer Tarafından Gönderilen Yardım Heyetleri 75
a. Akhisar Heyeti 76
b. Nazilli Heyeti 76
c. İzmir ve Alaşehir Heyetleri 77
d. Adana ve Konya Heyeti 77
e. Karamürsel ve İzmit Heyetleri 78
f. Bilecik ve Gördes Heyetleri 78
g. Sakarya ve Havalisi Hilal-i Ahmer Heyetleri 79
h. Antep ve Yöresi Yardım Heyetleri 79
2. Hilal-i Ahmer Tarafından Kurulan Hastaneler 80
a. Eskişehir Hastanesi 80
b. Kırşehir Hastanesi ve Nekahethanesi 82
c. Ankara Hastanesi 82
d. Isparta Hastanesi 83
e. Konya Yaralı Hastanesi 84
f. Balıkesir Hastanesi 84
g. Eşme, Geyve, Adapazarı Yaralı Hastaneleri 84
3. Kurtarılan Bölgelerdeki Faaliyetler 85

SONUÇ **89**
KAYNAKÇA **92**
DİZİN **104**
EKLER **112**

KISALTMALAR

a.g.e.: Adı Geçen Eser

a.g.m.: Adı Geçen Makale

ATASE: Askeri Tarih Strateji ve Etüt Daire Başkanlığı

BCA: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BMM: Büyük Millet Meclisi

C: Cilt

Çev.: Çeviren

ÇTTAD: Çağdaş Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi

Dr.: Doktor

K.K.K.: Kara Kuvvetleri Komutanlığı

K.K: Kara Kuvvetleri

KA: Kızılay Arşivi

OHAM: Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası

OTAM: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi

s: Sayfa

S: Sayı

TBMM ZB. C.: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

WHO: Dünya Sağlık Örgütü

Yd. Tbb: Yardımcı Tabip

Yy: Yüzyıl

Yzb: Yüzbaşı

GİRİŞ

Sağlık, insanlığın ortak değeri ve toplumun yaşam kaynağıdır. İnsanın toplum içinde etkin bir rol oynaması, toplumun sosyal ve ekonomik açıdan gelişmesi için sağlık kavramı son derece önemlidir. Sağlık kavramının tarih boyunca çeşitli tanımları yapılmış ve son olarak 1948 yılında Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'nün yaptığı tanıma göre; "*sadece hastalık ve sakatlığın olmaması değil, fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden tam bir iyilik halidir*". Ayrıca "hastalığın yokluğu" şeklinde tanımlanan sağlık, bireylerin hayata katılabilme yetenekleri, stresli durumlarla baş edebilme, bireylerin sahip olduğu psikolojik ve fiziksel uyum düzeyi ve birey-toplum ilişkisinin sağlıklı bir şekilde kurulabilmesi olarak da tanımlanmaktadır. Bireyler hastalandıklarında iyileşmeleri ve sağlıklı durumda iken de bu durumu koruma gereksinimi duyarlar. Bu durumda sağlık kurumları devreye girer ve toplum sağlığını gözetecek, koruyup geliştirecek adımlar atarlar. İhtiyaç dolayısıyla ortaya çıkan ve toplumda sağlık bakımından bütün gereksinimleri karşılayacak olan sağlık kurumları işlevleri bakımından bir sosyal kurumdur. Bireyin ve toplumun sağlığının korunması ve geliştirilmesi, hastalıkların teşhisi, tedavisi ya da önlenmesi, toplumun sağlık statüsünün yükselmesi amacıyla verilen tüm hizmetlere "sağlık hizmetleri" denir. Sağlık kavramı, insanlığın ortaya çıktığı andan bugüne kadar süregelmiş bir kavramdır. Tarih boyunca insanlar sağlıklarını korumak amacıyla çeşitli yöntemler geliştirmişlerdir.

Devletlerin kurulması, nüfus artışı ve büyük savaşların yaşanmasıyla sağlık anlayışının önemi giderek artmış ve devlet politikası haline gelmiştir. Bu nedenle devletler hem halkın yararı hem ordusunun güçlü olabilmesi için çaba sarf etmiştir. Bundan dolayı sağlık sistemine ayrı bir bütçe ayırarak politikalarını oluşturmuşlardır[1].

Eski Mısır, Yunan ve Roma dönemlerinde sağlık alanında faaliyetlerde bulunulmuş, anıtlara ve duvarlara savaşlarda yaralananlara uygulanacak tedavi

[1] Sadet Altay, **Millî Mücadele Sürecinde Sağlık Politikaları (1919-1922)**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2008, s. 1-2; Gürkan Tekin, **Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâlet'inden Sağlık Bakanlığı'na (1920-2000)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2001, s. 6-7.

yöntemlerini şekillerle ifade etmişlerdir. Asya ve Avrupa'nın çeşitli yerlerinde devletler kurmuş olan Türkler çeşitli milletlerle temaslarda bulunmuş ve sağlık alanında da etkileşim yaşamışlardır. Büyük Selçuklu Hükümdarı Melikşah döneminde ordunun sağlık ihtiyaçlarını karşılamak için toplam iki yüz deve ile taşınan seyyar hastane ile doktor, hademe gibi sağlık çalışanlarıyla birlikte sağlık hizmetleri gerçekleştirilmeye çalışılmıştır[2]. Anadolu Selçuklularında da Osmanlı Devleti'ndeki Hekimbaşına benzer "Melik-el Hukema" adındaki bir görevli bulunmaktadır. Selçuklularda sağlık hizmetleri devlet tarafından kontrollü bir şekilde yürütülmüştür. Vakıflar aracılığı ile ticaret yollarına sağlık tesisleri kurulmuş, buralarda görev yapacak sağlık çalışanları da devlet tarafından yetkilendirilmiştir. Ayrıca kervansaraylarda da sağlıkla ilgili hizmetler verilmiştir. 1206 I. Gıyaseddin Keyhüsrev Tıp Mektebi ve Gevher Nesibe Darüşşifası ülkedeki önemli sağlık merkezleri arasında yer almıştır[3].

Osmanlı Devleti'nde 15 ve 19'uncu yüzyıllar arasında sağlık işleri işlerini düzenleyen kurum Hekimbaşılıktır[4]. Kurum tabip, cerrah ve diğer sağlık personeli atamalarını da yapmaktadır[5]. İlk zamanlarda saray ve çevresinin sağlık işleriyle ilgilenen Hekimbaşı, ileriki yıllarda bütün ülkenin sağlık işleriyle ilgilenen bir şekle bürünmüştür. Osmanlının ilk dönemlerinde sağlıkla ilgili net bir bilgi bulunmasa da ordu içerisinde "Esnafat-ı Askeriye" adı verilen cerrahi bilgilere sahip özel birlikler ile Yeniçeriler arasında kendi sıhhi işleriyle uğraşan Yayabaşı adı verilen bir bölük yer almıştır. Seferlerde seyyar hastaneler kurulup ordugâhta sağlık malzemeleri satan kişiler yer almış ve bunlardan alınan merhemlerle yaralılara müdahale edilmiştir[6].

Fatih döneminde sağlık işlerinde gelişme yaşanmış, yeni medreseler açılmış, medreselerde yetişen ve orduya katılan tabipleri "Reisül Etıbba"lığa (Hekimbaşılık) bağlamıştır. Fatih devrinde Hekimbaşılık makamı ile hastane hekimlerinin ataması,

---

[2] Kemal Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, Yörük Basımevi, C. 1, İstanbul 1976, s. 9.
[3] Ali Gürsel, **Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları (1920-1960)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1998, s. 1-2.
[4] Mustafa Öztürk, "Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmetleri", **Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi**, C.6 S.1, Isparta 1999, s. 37.
[5] Şeyda Çavmak, Doğancan Çavmak, "Türkiye'de Sağlık Hizmetlerinin Tarihsel Gelişimi ve Sağlıkta Dönüşüm Programı", **Sağlık Yönetimi Dergisi**, C.1, S.1, 2017, s.49.
[6] Kemal Özbay, **a.g.e.**, s. 10-14.

yer değiştirmesi yapılarak, personel ihtiyacı karşılanmıştır. Hekim ve cerrahlara kendi muayenehanelerini açma izni verme görevi ile savaş sırasında ordu hekimbaşılığı yapma ve ordunun ihtiyaç duyduğu ilaç ve malzemeleri satın alma gibi görevler Hekimbaşına verilmiştir[7].

15'inci yy'dan sonra ordu içerisinde Cerrahbaşılar yer almış, ele geçirilen kalelerde de sağlık personelleri bulundurulmuştur. Kalelerdeki hekimler muvazzaf ve tımarlı cerrahlar arasından seçilmiştir. Hekimlikle ilgili birçok önemli anatomi kitapları ve özellikle İbni Sina'nın "Kanun"u okutulmuş, cerrah ve göz hekimlerinin alet ve ilaçları ile macun, müshiller ve zehirler ile ilgili sağlık bilgisinde de gelişmeler yaşanmıştır. 17 ve 18'inci yüzyıllarda savaşların artmasıyla birlikte salgın hastalıklar artmış ve ordu içerisinde büyük zayiatlar ortaya çıkmıştır. Bu yüzyıllarda Avrupa'da her alanda olduğu gibi sağlık alanında da gelişmeler yaşanmıştır. Avrupa'daki bilimsel çalışmaların takip edilememesi Osmanlı'da sağlık işlerinde de gerileme yaşanmasına sebep olmuştur. Bu dönemde ordu içerisine sahte hekimler girmeye başlamıştır. İstanbul'da Venedik Sokağında görülen bu sahte hekimlerin nereden geldikleri bilinmemekle beraber aslen Yahudi ve Avrupa kökenli olan bu kişilerin ordu hizmetine girdiği görülmüştür. Bunun yanında ulema arasına da sızan bu kişiler rüşvet ve hediye karşılığında her istediklerini yaptırmaya çalışmışlardır. Savaşların artmasıyla ortaya çıkan salgın hastalıkların tedavisinde kendi usullerine göre tedavi geliştiren sahte hekimler ile işe yarar hekimlerin sayısının az olması nedeniyle ordunun sağlık hizmetleri iyiden iyiye çökmeye başlamıştır.

19'uncu yüzyıl başlarında da durum daha da kötüye gitmiş, bilimsel çalışmaların yerini muskacılık, üfürükçülük gibi yöntemler almaya başlamıştır. III. Selim döneminden itibaren başlanan yenilikler bir süre duraksamasına rağmen II. Mahmut döneminde devam ettirilmiştir. Ordunun sağlık işleriyle ilgilenmeleri amacıyla Sultan Mahmut'un emriyle iş başına getirilen Mustafa Behçet ve kardeşi Abdülkadir Efendiler, asker hekimliğinde önemli gelişmeler yaşanmasında öncülük etmişlerdir[8].

---

[7] Kemal Özbay, **a.g.e.**, s. 14-20
[8] Kemal Özbay, **a.g.e.**, s. 22-30.

Sultan II. Mahmut devrinden itibaren batı ile ilişkiler kurulmasıyla birlikte devletin sağlık hizmetlerine olan ilgisi artmış, bu doğrultuda 1827 yılında ordunun hekim ihtiyacını karşılamak amacıyla "Tıphane-i Amire" açılmış, 1838 yılında Karantina Örgütü kurulmuş ve ilk sağlık mevzuatı niteliği taşıyan "Karantina Talimnamesi" yürürlüğe girmiştir[9]. 1838'de Doğu'dan Batı'ya salgın ve bulaşıcı hastalıkların yayılmasını engellemek amacıyla kurulan Karantina Örgütü Batı ülkelerinin inisiyatifiyle kurulduğu için uluslararası bir teşkilat niteliği taşımıştır[10]. İlk sağlık mevzuatı olan "Karantina Talimatnamesi" ile birlikte Osmanlının kıyı ve limanları batılılar tarafından denetlenir duruma gelmiştir. Bir kapitülasyon unsuru haline gelen Karantina Örgütü, Lozan Barış Antlaşmasının 114. maddesi ile kaldırılmıştır[11]. Tıphane-i Amire'ye ilave olarak 1831'de Cerrahhane açılmıştır. Ordu ve askeri hastanelere hekim, eczacı ve cerrah yetiştirmek amacıyla açılan bu kurumlar yetersiz kalınca Tıphane ve Cerrahhane birleştirilerek "Darülulumülhikemiye-i Osmaniye ve Mektebi Tıbbiye-i Şahane" adıyla yeni bir kurum oluşturulmuştur[12]. Tıphane-i Şahane'nin kurulduğu sırada bir de "Mekteb-i Tıbbiye Nezareti" kurulmuştur[13]. Osmanlı Devleti'nde 1871 yılına kadar sağlık alanında yapılacak bütün işler nezaret tarafından yürütülmüştür. 1871'de bir nizamname yayınlanarak taşrada hekim tayini ve bu hekimlerin görevleri nezaret tarafından belirlenmiştir. İdare-i Umumiye-i Tıbbiye Nizamnamesi olarak adlandırılan bu yönetmeliğe göre "Memleket Tabibi" adı altında il ve ilçelerde hekimler görevlendirilmiş ve bu hekimler belediyeler tarafından denetlenerek ücretsiz hasta muayenesi ve aşı yapmakla görevlendirilmiştir[14]. 1878'de "Cemiyeti Tıbbiye-i Mülkiye" adında bir kurum kurulmuş, 1906'da "Meclis-i Maarif-i Tıp" adını alan bu kurum 1908'de Meşrutiyeti takiben "Meclis-i Umuru Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye" olarak değiştirilmiştir[15]. Aynı yıl içerisinde bu

[9] İsmail Ağırbaş, Yasemin Akbulut, Ömer Rıfkı Önder, "Atatürk Dönemi Sağlık Politikası", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 48, Güz 2011, s.736.
[10] Erdem Aydın, "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, S. 15, Ankara 2004, s.189.
[11] İsmail Ağırbaş, **a.g.m.**, s. 736.
[12] **Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl**, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Yayın No:422, Ankara 1973, s. 18.
[13] M. Rahmi Dirican, "Türkiye'de Sağlık Hizmetlerinin Örgütlenmesinin Kısa Tarihçesi", **Atatürk Üniversitesi Tıp Dergisi**, S. 2, 1970, s.184.
[14] Erdem Aydın, **a.g.m.**, s. 195.
[15] **Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl**…, s.22 ; İsmail Ağırbaş, **a.g.m.**, s. 737.

meclis idari zafiyetlerden dolayı lağvedilmiş ve yerine Dâhiliye Nezareti'ne bağlı "Sıhhiye Müdüriyeti Umumiyesi" kurulmuştur.[16] 1913 yılına gelindiğinde Vilayet-i İdare-i Sıhhiye Nizamnamesi adıyla yeni bir nizamname yayınlanmıştır. Bu nizamname ile "Memleket Tabipliği" ismi "Hükümet Tabipliği" adıyla değiştirilmiş, il merkezlerinde Sağlık Müdürlükleri kurulmuş ve ayrıca ilçe kasabalarında gerekli sağlık sorunlarının görüşülüp değerlendirilmesi amacıyla "Sıhhiye Meclisleri" kurulmuştur[17].

1914'te Dâhiliye Nezareti'nin adı "Dâhiliye ve Sıhhiye Nezareti" olarak değişmiştir. Dâhiliye ve Sıhhiye Nezareti'ne bağlı sağlık kuruluşları ise; Sıhhiye Müdüriyeti Umumiyesi, Karantina İdaresi, Hicaz Sıhhiye İdaresi'dir. Dâhiliye ve Sıhhiye Nezareti bu tarihten itibaren Sıhhiye ve İçtimaiye Muavenet Vekâleti kuruluncaya kadar sağlık alanında hizmet vermeye devam etmiştir[18].

[16] Necati Çavdar, Erol Karcı, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması'na Dair Bibliyografik Bir Deneme", **Turkish Studies- İnternational Periodical Forthe Languages, Literature History of Turkishor Turkic**, Volume 9/4, Spring 2014, Ankara, s. 261.
[17] Erdem Aydın, **a.g.m.**, s. 201.
[18] **Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl**…, s.22.

I. BÖLÜM

SIHHİYE VE MUAVENET-İ İCTİMAİYE VEKÂLETİ'NİN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ

A. ANKARA'DA MİLLİ HÜKÜMET'İN SAĞLIK TEŞKİLATINI KURMASI

Yunanlıların İzmir'e ayak bastığı 15 Mayıs 1919'da İstanbul'dan ayrılan Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs'ta Samsun'a ulaşması ile birlikte Millî Mücadele fiili olarak başlamıştır. Bundan sonraki süreçte 19 Haziran'da Amasya Genelgesi, 23 Temmuz'da Erzurum Kongresi ve 4 Eylül'de Sivas Kongresi yapılmıştır ve bu toplantılarda Millî Mücadelenin yol haritası çizilmiştir. Bu dönemde İstanbul hükümetiyle ilişkiler kesilmiş, Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşları vatan haini ilan edilmiştir. Anadolu'da Temsil Heyeti kurulmuş Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelmiştir[19]. Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya geldikten sonra bir genelge yayınlayarak Ankara'yı merkez edindiklerini bildirmiştir[20].

16 Mart 1920'de İstanbul, İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiş, Millî dava uğrunda çalışan herkes tutuklanmış[21], 11 Nisanda padişahın Meclis-i Mebusan'ı dağıtmasının ardından millî iradeyi gerçekleştirebilecek bir meclisin açılması için çalışmalar başlatılmıştır[22]. Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart 1920'de komutanlar ile

---

[19] Rıdvan Ege, **Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmetleri (1923-1998)**, 84. Kitap, Türk Hava Kurumu Basımevi, 1999, s. 8,9.

[20] Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü-Erzurum Kongresi'den TBMM'ye (23 Temmuz 1919 – 22 Nisan 1920)**, Öğretmen Dünyası Yayınları, C. 2, Ankara 1984, s. 263

[21] Sıtkı Aydınel, **Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekâtı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 329.

[22] Fatih M. Dervişoğlu, **Millî Mücadele'de Sağlık Teşkilatı'na Bir Bakış**, Cedit Neştiyat, 2009, s. 46.

telgrafla görüştükten sonra olağanüstü yetkiler taşıyan bir meclisin Ankara'da toplanması kararını yayınlamıştır[23].

Mustafa Kemal Paşa, 22 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından bir gün önce yayınladığı telgrafta, Büyük Millet Meclisi'nin açılacağı günden itibaren *"bütün mülki ve askeri makamların ve bütün milletin başvuracağı yer Büyük Millet Meclisidir"* diyerek millet adına egemenliği kullanacak olan makamı belirtmiştir[24].

1. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Teşkilatı'nın Kurulması ve Meclis İçindeki Yansımaları

Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920'de meclisin en yaşlı üyesi Sinop Milletvekili Şerif Bey'in* açılış konuşması ile göreve başlamıştır. Şerif Bey açılış konuşmasında İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgal edildiğini ve hilafet makamına el konulduğunu belirtmiş, istiklali tam olarak yaşamak isteyen milletimizin esareti reddettiğini, vekilleri bir araya toplayarak meclisi oluşturduğunu, milletimizin dâhili ve harici mukadderatını deruhte ve idare etmeye başladığını ifade etmiştir[25].

Büyük Millet Meclisi'nin açılışının ikinci günü Mustafa Kemal Paşa, mecliste yaptığı konuşmada Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin

---

[23] Sıtkı Aydınel, **a.g.e.**, s. 330.

[24] Turhan Feyzioğlu, "Türk Millî Mücadelesi ve Atatürkçülüğün temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 1, S. 3, 1985, s. 752.

* 1843 yılında Kırklareli'ye bağlı Çakıllı köyünde doğdu. Babası Mustafa Efendi'dir. İlk ve orta öğrenimini memleketinde tamamlayan Şerif Bey, İstanbul'da Mekteb-i Sultani'den mezun olmuştur. 1868'de Maarif Nezaretinde iş hayatına başladıktan sonra Priştine, Sakız, Ankara ve Kastamonu'da Maarif Müdürlüklerinde bulunmuştur. Kastamonu'da iken Millî Mücadeleye katılarak I. TBMM'nin I. Dönemi'nde yapılan seçimlere katılarak Kastamonu Milletvekili olmuştur. 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılışında meclisin en yaşlı üyesi olarak başkan seçilmiş, başkanlık divanı oluşturulana kadar Meclis Başkanlığı görevini yürütmüştür. Dönem içerisinde 7 konuşma yapmış ve 2 gensoru önerisi vermiştir. I. Dönem Milletvekilliği sona erdikten sonra Ankara'ya yerleşti. 15 Eylül 1925 tarihinde vefat etmiştir. Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923**, C. 3, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No:6, Ankara 1994, s. 864-865.

[25] **TBMM ZB. C.**, Dönem 1, Birleşim 1, C. 1, s. 2

açılışına kadar geçen sürede meydana gelen olayları içeren uzun bir konuşma yapmıştır[26].

1 Mayıs 1920'de Afyonkarahisar Mebusu Mehmet Şükrü ile Mustafa Kemal Paşa'nın hükümet kuruluşu konusundaki görüşleri ele alınmıştır. İcra Vekilleri Heyeti'nin teşekkülü hakkında Erzurum Mebusu Celaleddin Arif Bey'in* yaptığı açıklama ile Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği kanun tasarısı kabul edilerek bu tasarıya göre on encümen oluşturulmuştur. Bu encümenler ise; Şer'iye ve Evkaf, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye, İktisadiye (Ticaret, Ziraat, Orman ve Maadin), Maarif, Adliye ve Mezahib, Maliye ve Rüsumat, Nafıa, Dâhiliye (Emniyeti Umumiye, Posta ve Telgraf), Müdafaa-i Milliye ve Hariciyedir. Meclis'in ilk celselerinde İsmet İnönü'nün Erkan-ı Harbiye Umumiye Riyasetine seçilmesiyle hükümet üyeleri on bir kişiden oluşmuştur. Meclisin almış olduğu kararlarla ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda Meclis'in adı Büyük Millet Meclisi olarak kabul edilmiştir[27].

Mecliste "İcra Vekilleri'nin Sureti İntihabına Dair Kanun" görüşülürken, yeni kurulacak vekâletlerin amacı ve görevleri konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Bu vekâletlerden biri olan Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti ile ilgili olarak özellikle vekâletinin adı ile ilgili Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey, bazı vekâletlerin adının değiştirildiğini ve bizde Sıhhiye Nezareti'nin olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca Sıhhiye'nin önceden Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olduğunu ancak bir

---

[26] **TBMM ZB. C.**, Dönem 1, Birleşim 1, C.1, s. 8-30, 33-35; **Atatür'ün Söylev ve Demeçleri I**, Atatürk Araştırma Merkezi, Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1997, s. 12-60.

* 1875'te İstanbul'da doğup, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Başkâtipliğini yapan Mehmet Arif Bey'in oğludur. İlk ve orta öğrenimini Soğukçeşme Askeri Rüştiyesi'nde tamamlayıp, Mekteb-i Sultani'den mezun olmuştur. 1901'de Kahire'de avukatlık yapıp, 1908'de Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a Mülkiye Mektebi Anayasa Hukuku Öğretmenliğine atandı. İttihat ve Terakki karşıtı kurulan Milli Ahrar Fırkası kurucuları arasında yer almıştır. Millî Mücadele yanlısı olan "Felah- Vatan Grubu Başkanı" sıfatı ile "Misak-ı Milli"nin kabul edilmesinde etkili oldu. 23 Nisan 1923'te Meclisin açılışı ile 2. Başkanlığa seçildi. 3 Ocak 1921'de Dışişleri Komisyonunun Başkanlığına seçildi. 2 Nisan 1921'de Anayasa Hazırlamakla Görevli Komisyonunun Başkanı oldu. 26 Aralık 1921'de Roma Temsilciliğine atanarak Meclis'ten ayrıldı 18 Ocak 1930'da Paris'te vefat etti. Fahri Çoker, **a.g.e.**, s. 388-390.

[27] **TBMM ZB. C.**, Dönem 1 Birleşim 8, C. 1., s. 156-157.

kabineye dâhil olmadığını söyleyerek Sıhhiye ve Muavenet-i İçtima'dan hiç kimsenin haberi olmadığını, sonradan dâhil olduğunu belirtmiştir[28].

Mecliste yaşanan Sıhhiye ve Muavenet-i İçtima Vekâleti ile ilgili tartışmalar hakkında meclisi aydınlatmak üzere Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Bey* kürsüye davet edilerek Sıhhiye Nezareti'nin önceden beri var olduğunu fakat evvela Hariciye Nezareti'ne bağlı olup daha sonra Dâhiliye Nezareti'ne bağlandığını ifade ederek sıhhiyenin faydalarından bahsetmiştir. Türklüğü muhafaza etmek için öncelikle sıhhati muhafaza etmek gerektiğini, sağlıkla ilgili sorunlarda ve sosyal yardım faaliyetlerinde Dâhiliye Nezareti'nin yetişemediği, Dâhiliye memurlarının görevlerinin sadece emniyetten ibaret olduklarını zannederek yardıma muhtaç olanlara gerekli yardımın yapılamadığını ve bunun için Sıhhiye ve Muavenet-i İçtima Vekâlet'inin kurulması gerektiğini ifade etmiştir[29].

Kastamonu mebusu Yusuf Kemal Bey'in açıklamalarının ardından yine Kastamonu mebusu olan Dr. Suad Bey'de* söz alarak Sıhhiye ve Muaveneti İçtima Vekâleti hakkında açıklamalarda bulunmuş Dâhiliye Nezareti'nin yeterli olmayacağını ve ondan ayrı bir şekilde hem Sıhhiye hem de Muavenet-i İçtima adı

---

[28] **TBMM ZB. C.**, Dönem 1, Birleşim 8, C. 1, s. 163.

* 1878'de Kastamonu'da doğan Yusuf Kemal Bey, Postnişinzade Hasan Raci Efendi'nin oğludur. İlk ve ortaöğrenimini Boyabat ve Taşköprü Rüştiyelerinde tamamladıktan sonra İstanbul Numune-i Terakki, Fatih Askeri Rüştiyesi ve Kuleli Askeri İdadisinde öğrenimini sürdürdü. 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılışında yer aldı, 3 Mayısta İcra Vekilleri Heyeti'nin oluşturulmasıyla birlikte İktisat Vekilliğine seçildi. 25 Mayıs'ta Bekir Sami Bey ile birlikte Sovyet Rusya ile Antlaşma zemini oluşturmak için Moskova'ya gitti. 16 Mart 1921'de Rıza Nur ve Ali Fuat Paşa ile birlikte Türk-Sovyet Antlaşmasına imza attı. 16 Mayıs 1921'de Hariciye Vekilliğine seçildi. Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasının ardından yapılacak Lozan görüşmelerine İsmet Paşa'nın Hariciye Vekilliği'ne atanabilmesi için Hariciye Vekilliği'nden istifa etti. Milletvekilliğinin yanı sıra Ankara Hukuk Fakültesi'nde Profesörlük görevinde bulunan Yusuf Kemal Tengirşek, 15 Nisan 1969'da İstanbul'da vefat etmiştir. Fahri Çoker, **a.g.e.**, s. 627-630.

[29] **TBMM ZB. C.**, Dönem 1, Birleşim 1, C. 1, s. 164-165.

* 1879'da İzmir'de doğan Suad Bey, Kayyumzade Ahmet Haki Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini İzmir'de tamamlayıp 1896'da İstanbul'a gelip Mülkiye Tıbbiye Mektebi'nde öğrenim hayatına devam etti. 1902'de Tıp Doktoru diplomasını alarak Keskin İlçesi Belediye Tabipliği'ne atandı. 1913'te Kastamonu ve Bolu Hastaneleri ve Gezici Sağlık Kurulları Genel Müfettişi oldu. TBMM'nin açılmasından sonra 1 Mayıs 1920'de Kastamonu'ya gelerek Kastamonu Milletvekili oldu. Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonunun başkanlığı da yapan Dr. Suad Bey, Meclis'te dönem içinde 76 konuşma yaptı ve 3 soru önergesi verdi. Dönem sonunda İzmir'e dönerek serbest hekimlik ve ecza ticareti yaptı. IV. Dönem için yapılan 1931 seçimlerine yine Kastamonu'dan Milletvekili seçildi. 1935'te politik hayatından tamamen çekilen Suad Bey 3 Haziran 1942'de öldü. Fahri Çoker, **a.g.e.**, s. 625-626.

altında bir vekâlet kurulması gerekliliğinden bahsederek Yusuf Kemal Bey'in açıklamalarını desteklemiştir[30].

Kırşehir Mebusu Müfid Efendi[**], Yusuf Kemal Bey ve Dr. Suat Bey'in açıklamalarından duyduğu memnuniyeti dile getirerek sağlığın ve sosyal yardımın üzerinde durmuştur. Muavenet-i İçtimaiye heyetlerinin teşkilini Heyet-i Umumiye'nin arzu ettiğini ve bununda ayrı bir şube halinde mi yoksa bir nezarete bağlı müdüriyet şeklinde mi olacağının belirlenerek bir neticeye bağlanmasını söylemiştir[31].

Sivas Mebusu Mustafa Taki Efendi[*], Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin ne derece önemli olduğundan bahsederek bu vekâletin iki farklı encümen olarak ayrılması gerektiğini vurgulamıştır. Sıhhiye Encümeni ve Vekâleti ile Muavenet-i İçtimaiye Encümeni ve Vekâleti şeklinde ayrılarak teşkil edilmesi ve ülkedeki sefaletin, fakirliğin ve zayıfların dikkate alınacağı mükemmel bir teşkilat olacağını ifade etmiştir[32].

Mecliste yaşanan bu tartışmalardan sonra takrirler okunmuş, yapılacak olan kanunun maddeleri tartışıldıktan sonra 2 Mayıs 1920 Pazar günü yapılan toplantıda 3 sayılı Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri'nin Sureti İntihabına Dair Kanun kabul edilmiştir. Büyük Millet Meclisi Hükümeti adı ile hükümet kurulmuş ve Sıhhiye ve

---

[30] **TBMM ZB. C.**, Dönem 1, Birleşim 1, C. 1, s. 166.

[**] 1879'da Kırşehir'de doğan Ahmet Müfit Efendi (Kurutluoğlu), Hacı Mahmut Vehbi Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Kırşehir'de yaptıktan sonra İstanbul'a gelerek Fatih Medresesinden müderrislik icazeti aldı. Millî Mücadele'ye katılmak için Ankara'ya gelerek I. TBMM döneminde Kırşehir Mebusu oldu. Şeri'ye-Evkaf ve Tasarı Komisyonları Başkanlığı ile Adalet Komisyonunun sözcülüğünü yaptı. Mecliste yapılan tasarılar üzerinde en çok konuşan milletvekillerinden olmuş, Sakarya Savaşı sırasında Hükümet'in Kayseri'ye taşınması fikrini eleştirmiştir. 20 Kasım 1922'de Halife Abdülmecit Efendi'ye kutsal emanetleri teslim eden kurulda yer almıştır. Ayrıca İstanbul Fatih Camii'nde ilk Türkçe hutbeyi okumuştur. 15 Haziran 1958'de Kırşehir'de vefat etti.

[31] **TBMM ZB. C.**, Dönem 1, Birleşim 1, C. 1, s. 166-167.

[*] 1873'te Sivas'ta doğan Mustafa Taki Efendi, Mehmet Selim Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini sivas'ta tamamladıktan sonra 1887'de Sorgu Hakim Yardımcılığı görevi ile Adliye hizmetine girdi. 1914'te Sivas Sultanisi Arapça Öğretmenliğine atandıktan sonra 22 Nisan 1920'ye kadar bu görevini sürdürdü. I. TBMM'ye Sivas Milletvekili olarak girdi. Şer'iye, Evkaf, Adalet, İrşad, Anayasa, Dilekçe, Milli Eğitim komisyonları ile Memurin Muhakematı Tetkik Kurulunda çalıştı. I. Dönem Milletvekilliği'nin sona ermesiyle yeniden Arapça Öğretmenliğine atanan Mustafa Taki Efendi 1 Ağustos 1925'te Sivas'ta vefat etmiştir. Fahri Çoker, **a.g.e.**, s. 889-890.

[32] **TBMM ZB. C.**, Dönem 1, Birleşim 1, C. 1, s. 167.

Muaveneti İçtimaiye Vekâleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı) adıyla bağımsız bir vekâlet olarak kabineye dâhil edilmiştir[33].

2 Mayıs 1920'de kabul edilen Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun'un tam metni aşağıdaki gibidir:

"*MADDE 1.-Şer'iye ve Evkaf, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye, İktisat (Ticaret, Sanayi, Ziraat, Orman ve Maadin), Maarif, Adliye ve Mezahip, Maliye ve Rüsumat ve Defteri Hakani, Nafıa, Dâhiliye (Emniyeti Umumiye, Posta ve Telgraf), Müdafaai Milliye, Hariciye, Erkânı Harbiye Umumiye işlerini görmek üzere Büyük Millet Meclisinin on bir zattan mürekkep bir İcra Vekilleri Heyeti vardır.*

MADDE 2.- İcra Vekilleri, Büyük Millet Meclisinin ekseriyeti mutlakasiyle aralarından intihab olunur.

MADDE 3.- Her vekil deruhte ettiği umurun ifasında mensup olduğu encümenin reyi istişarisini alabilir.

MADDE 4.- İcra Vekilleri arasında çıkabilecek ihtilafı Büyük Millet Meclisi halleder."[34]

3 Mayıs 1920'de yapılan toplantıda on bir vekilden oluşan İcra Vekilleri Heyeti üyeleri seçilmiş, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâlet'ine 127 oy ile Dr. Adnan Adıvar* seçilmiştir[35].

---

[33] Zafer Koylu, Sadet Altay, "Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin Kuruluşu ve Yapılan Düzenlemeler (1920-1923)", **1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı**, C. 2, 20-24 Mayıs 2008, s. 1064.

[34] **TBMM ZB. C.**, Dönem 1, Birleşim 9, C. 1, s. 185; **Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl**…, s. 31;

* 1881'de Gelibolu'da doğup, Kadı Ahmet Bahai Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini İstanbul Numuneyi Mülkiye Mektebi ve Mülki İdadi'de tamamlamış ardından 1899 yılında Tıbbiye-i Mülkiye Mektebi'ne girmiştir. 1905'te tıp doktoru olarak mezun olduktan sonra Avrupaya gidip eğitim almıştır. 1910'da Tıp Fakültesi İç Hastalıkları Müderris Muavinliğine atandı. 1911'te Trablusgarp Savaşı'nda Hilal-i Ahmer Müfettişi olarak görev yaptı ve daha sonra Hilal-i Ahmer'in Genel Sekreterliğini yaptı. 1911'de Sıhhiye umum Müdürlüğü'ne tayin edildi. İstanbul'un işgalinden sonra eşi Halide Edip ile birlikte Ankara'ya gelen Adnan Bey, TBMM'nin açılışında bulunmuş ve kurulan ilk hükümette Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekili olarak seçildi. Cumhuriyet'in ilanından sonra kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı. Partinin kapatılmasından sonra İngiltere'ye gitti ancak 1926'da İzmir'de ortaya çıkan Atatürk'e suikast girişimi olayında adı geçmesi sebebiyle yargılanmış ve daha sonra beratına karar verilmiştir. 1939'da İslam Ansiklopedisi

11 Mayıs 1920'de göreve başlayan Dr. Adnan Adıvar, yanına kâtip olarak aldığı küçük bir sıhhiye memuru ile birlikte Ankara Vilayet Konağı'ndaki bir odada göreve başlamıştır. Elde herhangi bir bilgi ve kayıt bulunmadığından dolayı ilk olarak daha önceki sağlık mevzuatı ile birlikte görevli doktorların listesi telgrafla İstanbul Hükümetinden istenmiştir. Elde edilen kayıtlar ihtiyacı karşılamayınca yeni bakanlık kendine göre çalışma yöntemi ve kadro belirlemiştir[36].

9 Mayıs 1920'de Maarif Vekili Dr. Rıza Nur tarafından İcra Heyeti'nin programı okunmuş ve programda toplum ve birey sağlığını yükseltmeye yönelik şu hedeflere yer verilmiştir:

- Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye konusunda hali hazırda bulunan maliyenin durumu göz önüne alınarak azami faydayı sağlamak,
- Ahalinin ve memlekette mevcut olan sağlık kuruluşlarının, sağlık araç ve gereçleri konusunda zor durumda kalmaması için bu gibi araç ve gereçlerin ithaline yönelik çalışmalar yapmak.
- Elde bulunan tıbbi araç ve gereçleri ve ecza malzemelerini israf etmeden gerektiği kadar kullanarak bu zor dönemi kolaylıkla atlatmak,
- Emraz-ı İçtimaiye (Sosyal Hastalıklar) olarak zikredilen malarya ve frenginin zararlarını sınırlayarak tedbir almak[37].

Bakanlık tarafından hazırlanan ilk bütçe tasarısında, merkez teşkilatında Hıfzıssıhha Dairesi, Sicil Dairesi, Muhasebe ve Evrak Kalemi kabul edilmiştir. Taşra teşkilatında ise, var olan sağlık müdürlükleri, hükümet, belediye ve karantina doktorlukları ile küçük sıhhiye memurluklarına dokunulmamış, mahalli idarelerde yer alan hastaneler hizmetlerine devam etmiştir. Ayrıca Meclis-i Sıhhi Ali kaldırılmış ve bu tasarı yeterli görülerek meclise sunularak kabul edilmiştir. Teftiş kadrosu 3

Çeviri ve yazım Kurulu Başkanı oldu. 1947'de Doğu Araştırmaları Dergisi Başkanı seçildi. 1950 yılında vefat etmiştir. Fahri Çoker, **a.g.e.**, s. 491-492.

[35] **TBMM ZB. C.**, Dönem 1, Birleşim 10, C. 1, s. 198;

[36] Fatih M. Dervişoğlu, **a.g.e.**, s. 49; **Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl**…,s. 31.

[37] **TBMM ZB. C.**, Dönem 1, Birleşim 13, C. 1, s. 241

müfettişe çıkarılmış olup Daülkelp (Kuduz Tedavi Müessesi), Telkikhane (Aşıhane) ve Bakteriyolojihane kurulması kabul edilmiştir.[38]

Cumhuriyetin ilk yıllarında hekim ve sağlık personeli yetersizliği sorunu ile karşılaşılmıştır. Teşkilatlanma açısından cumhuriyetin devraldığı sistemin hükümet tabipliği sistemi olması sebebiyle Ülkenin birçok ilçe merkezinde hekim mevcut değildi, hastaneler ve hastanelerin nitelikleri kısıtlıydı[39].

1923 yılında ülkede; 554 hekim, 69 eczacı, 4 hemşire, 560 sağlık memuru ve 136 ebe bulunmaktaydı. Ülke genelinde görev yapan sağlık memurlarının azlığı nedeniyle Bakanlık tarafından hazırlanan ilk çalışma programında personel yetiştirilmesine gereken önem verilmiştir[40].

Dr. Refik Saydam'ın Sağlık Bakanı olduğu dönemde Bakanlık tarafından hazırlanan çalışma programı şöyledir:

1. Devlet sağlık örgütünü genişletmek
2. Doktor, sağlık memuru sayısını artırmak
3. Ebe yetiştirmek
4. Numune hastaneleri açmak
5. Bulaşıcı hastalıklara karşı mücadele vermek
6. Doğum ve çocuk bakımevleri açmak,
7. Sağlıkla ilgili kanunları yapmak
8. Sağlık ve sosyal örgütlenmeyi köylere kadar götürmek
9. Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü'nü kurmak
10. Hıfzıssıhha okulunu açmak[41]

Ülkedeki hastane hizmetleri genel olarak Özel İdare ve Belediye Hizmetleri şeklinde olup bu uygulama 1950 yılına kadar sürmüştür. Bununla birlikte Türkiye'de

[38] **Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl**…, s. 31-32; Zafer Koylu, Saadet Altay, **a.g.m.**, s. 1065-1066.
[39] Erdem Aydın, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Yıllarında Sağlık Hizmetleri", **Ankara Eczacılık Fakültesi Dergisi**, C. 31, S. 3. 2002, s. 187.
[40] **Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl**…, s. 317.
[41] **Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl**…, s. 38.

hastane hizmetleri geliştirilmeye çalışılmış, "Numune" hastaneleri olarak bilinen son derece gelişmiş hastaneler yapılmıştır[42].

2. Vekâletin Sağlık Alanındaki Faaliyetleri

Millî mücadele yıllarında sağlık alanında ortaya konulan politika, salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mümkün olduğu kadar mücadele edebilmek, gereken koruyucu tedbirleri almak, yetkin sağlık personeli yetiştirmek, nüfus artışını sağlamak şeklinde özetlenebilir[43].

Ülkedeki sağlık alanında bilgi ve tecrübenin yetersizliği, ulaşım imkânların zorluğu, yeterli sağlık personelinin olmaması ve aynı zamanda ülkenin hemen her yerinde savaş halinin olması sebebiyle hastalıklarla mücadelede büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Bu yıllarda ülkedeki yaygın olan salgın hastalıklar, sıtma*, tifo**, tifüs***, frengi****, çiçek, tüberküloz*****, karahumma******, kolera*******, kuduz ve

---

[42] Erdem Aydın, **Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluş Yılarında…**, s.188-189, 191.

[43] Ulvi Keser, "Millî Mücadele Döneminde Anadolu'da Sağlık Faaliyetleri", **1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı**, C. 2, 2008, s. 1259.

* Sıtma: Plazmodium adı verilen, tek hücreli ve hücre içi parazit ile oluşan bulaşıcı bir hastalıktır. Sivrisinekler tarafından hasta ya da paraziti taşıyan insandan alınarak sağlam insanlara taşınır ve onlarda bulaşmış olur. Recep Akdur, **Sıtma**, T.C. Sağlık Bakanlığı Sıtma Savaşı Daire Başkanlığı, s.2.

** Tifo: Enterik Ateş de denilen tifo, kirli içme ve kullanma suları ve temiz olmayan yiyecekler vasıtasıyla bulaşan, yaz ve sonbahar aylarında salgın şeklinde görülebilen, ilerleyen durumlarda kalp, akciğer, karaciğer, böbrek, beyin, göz ve kulak sinirlerini etkileyebilen bir hastalıktır. https://sagligim.gov.tr/bulasici-hastaliklar/liste/684-tifo-nedir.html.

*** Rikkestiya Prowazeki adındaki bir virüsün bitler aracılığı ile insandan insana bulaşmasıyla ortaya çıkan, savaş kıtlık ve sefalet dönemlerinde salgın halde görülen bulaşıcı bir hastalıktır. Sevilay Özer, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nde Tifüs (Lekeli Humma) Salgını, **Belleten**, C. 80, S. 287, Ankara 2016, s. 219.

**** Sifiliz adıyla da bilinen frengi, , Treponema pallidum adı verilen bakterinin neden olduğu cinsel yolla bulaşan bir enfeksiyodur. https://www.acibadem.com.tr/ilgi-alani/frengi-sifiliz/.

***** Verem olarak da bilinen tüberküloz hastalığı, Mycobacterium tuberculosis isimli bir mikrop aracılığı ile oluşan bulaşıcı bir hastalıktır. tüberküloz hastası bir kişinin ksürmesi, hapşırması veya konuşması ile havaya karışan basillerin solunum yolu ile sağlıklı bir insanın akciğerine ulaşması yolu ile bulaşmaktadır.Türk Toraks Derneği Tüberküloz Çalışma Grubu, **Tüberküloz**, Miki Matbaacılık, Ankara 2019, s. 3.

****** Tifo hastalığının bir türü olarak bilinmektedir. Yüksek ateş, baş ağrısı, güçsüzlük, iştahsızlık deri döküntüsü gibi belirtileri görülür.

******* Su kaynaklı hastalıklardan olan kolera, akut ve şiddetli ishal ile kendini gösteren ve kısa sürede vücudun büyük miktarda su kaybetmesine sebep olan bakteriyel bir hastalıktır. İsmail Yaşayanlar, "Bir Hastalık Olarak Kolera ve Tarihte Kolera Pandemileri", **Toplumsal Tarih Dergisi**, S. 296, 2018, s. 50.

trahom******** gibi hastalıklardır. Bu hastalıklarla ve ülkedeki genel sıkıntılara karşı Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti bünyesinde mücadele yolları aranmıştır[44]. Bu mücadeleler arasında çiçek aşısının ülkeye getirilmesi de yer alır. Çiçek aşısı Bakanlık tarafından Antalya yolu ile İtalya'dan getirilmiştir. O yıllarda Dr. Medeni Bey tarafından Burgaz Adası'nda veremliler için bir sanatoryum açılmıştır. Dr. Eşref Bey, Ankara'da kuduz tedavisiyle ilgili bir müessese açmıştır[45].

10 Mart 1921'de Dr. Adnan Adıvar'ın Bakanlıktan ayrılması üzerine Dr. Refik Saydam bakan olmuş, onun istifasıyla birlikte Dr. Rıza Nur Meclis tarafından bakanlığa getirilmiştir. Bu dönemde Cepheden getirilen yaralı askerlerin tedavileri Ankara'da doktor kökenli mebuslar ve Bakanlık mensupları tarafından yapılmıştır. Bakanlık ve Kızılay Cemiyeti, düşmandan kurtarılan bölgelerdeki halkın ihtiyaçlarının giderilmesi için çalışmalar yürütmüştür[46].

TBMM'de sağlık konuları gündeme geldiğinde öncelikle nüfusun azalması ve bunun getireceği sorunlar irdelenmiştir. Özellikle Doğu Anadolu bölgesi mebusları ülkenin diğer bölgelerine nazaran kendi bölgelerindeki nüfus azalmalarını dile getirmişlerdir. Beyazıt Vilayeti mebusu olan Süleyman Sudi Bey, Beyazıt Vilayetinin nüfusunun 200 bin iken 1921'de 25 bin kişiye düştüğünü dile getirmiştir. Cephelerdeki savaş dolayısıyla duyulan insan gücüne ayrıca ülke ekonomisinin kalkınması için evliliklerin artırılması gerektiği düşünülmüştür[47].

1 Mart 1923'te Mustafa Kemal Paşa Büyük Millet Meclisi'nin 4. Toplanma Yılı'nın açılışında ülkenin sağlık durumu ve yapılması gereken işler hakkında özetle şu bilgileri vermiştir; "Sağlık çalışmaları genel olarak bulaşıcı hastalıkları durdurmaya ve engellemeye yöneliktir. Bu hastalıklardan çiçek ve lekeli hummanın sınırlı bölgede yayıldığını ancak alınan önlemlerle önüne geçilmiştir. Bulaşıcı

******** Bulaşıcı, mikroplu ve çok tehlikeli bir göz hastalığıdır. Hastalık tedavi edilmediği takdirde görme kaybı ve körlüğe sebep olur. Tedavi edilmesi halinde dahi insanda iz kaldığı görülmüştür. Sevilay Özer, "Türkiye'de Trahomla Mücadele(1925-1945), **Atatürk Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 54, Bahar 2014, s. 122.

[44] Ulvi Keser, **a.g.m.**, s. 1259.

[45] **Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl**…, s. 32.

[46] **Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl**…, s. 32-33.

[47] Safiye Kıranlar, **Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2008. S. 204.

hastalıklara karşı toplumu korumak için Hıfzıssıhha Müesseseleri hastalıklarla ilgili aşı çalışmaları başarılı bir şekilde sürdürmüş savaşta yararlı hizmetler göstermiştir. Sıtma hastalığından tamamen kurtulmak için tek çare olan arazinin kurutulması ve ıslahı işinin şehir ve kasabalardaki şartların iyileştirilmesi sağlık işlerinin en önemlilerinden biri olmuş ve frengi ile savaşı her zaman başarılı bir şekilde sürmüştür[48]."

3. Mustafa Kemal Atatürk'ün Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti Hakkındaki Görüşleri

Mustafa Kemal Atatürk'ün Afet İnan'a söyleyip yazdırdığı Medeni Bilgiler adlı kitabında Sıhhiye ve Muavenet-i İçtima Vekâleti hakkında bazı bilgiler vermiştir. Mustafa Kemal'e göre sağlık, bir toplumun bütün kuvveti ve hayati meselesidir. Sosyal yardım kavramının sadece Türkiye'de değil bilimsel bakımdan ilerlemiş diğer ülkelerde de çok eski olmadığını dile getirmiştir. Sosyal yardım, çaresiz ve dayanaksız kalmış güçten düşmüş bir milletin ve toplumun ayakta kalması için kendi yaşamına ve tedavisine gereken araçları bizzat bulup ve bunları sağlayan organların imdadına koşmasıdır[49].

Mustafa Kemal'e göre Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının görevleri ise iki kısımdır.

- Koruma (sağlığı koruma ve mücadele)
- Kurtarma (tedavi kurumları)

Bakanlık birinci görevi için ülkenin sağlık koşullarını iyileştirmeli ve zararlı bütün hastalıklarla mücadele etmelidir. Sağlıklı nesil yetiştirmeye çalışmalı, doğumu kolaylaştırmalı, ülkeye dışarıdan salgın hastalıkların girişini önlemeli, doktorluğun layıkıyla yapılmasına önem verilmeli, serum ve aşıların yapımı ve uygulanmasına dikkat edilmeli, çocuk, okul, gençlik, göçmenlerin sağlık sorunlarıyla ilgilenilmeli,

---

[48] **TBMM ZB. C.**, Dönem 1, Birleşim 1, C. 28, s. 6-7; Ekrem Kadri Unat, "Türkiye'de Atatürk Dönemi'nde Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş İçin Kuruluşlar ve Çalışmalar*"***Türkiye'de Atatürk Dönemi'nde Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş Toplantısı**, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 1982, s. 6.

[49] Mustafa Kemal Atatürk, **Medeni Bilgiler**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2010, s. 433.

sağlıkla ilgili yayın ve uyarılar yapılmalıdır. İkinci görev ise hastaların devlete bağlı hastane ve dispanserler ile diğer sağlık kuruluşlarında ücretsiz tedavi edilmeli ve ilaçlar ihtiyaç sahiplerine parasız verilmelidir.

Mustafa Kemal Paşa'ya göre sağlıkla mücadele iki türlü yapılmaktadır. Birincisi, ülkenin herhangi bir yerinde ortaya çıkan karahumma, kuşpalazı, kızıl, dizanteri, çiçek, şarbon gibi bulaşıcı hastalıklara rastlanıldığı zaman hemen önlem alınmalı ve sağlık ekiplerine haber verilmelidir. Aynı zamanda bu hastalıklara karşı aşı, serum ve ilaç gibi tedaviler yapılmalıdır. İkincisi ise, yerleşmiş, sürekli bulaşıcı hastalıklarla mücadeledir. Bu mücadele yörenin doktor ve sağlık ekipleriyle birlikte belli bir sistem dâhilinde yapılan tedavi yöntemidir[50].

Bakanlığın Merkez Örgütü'nde ise dört birim yer alır. Bunlar ise;

- Sağlık Koruma (Hıfzıssıha) İşleri Genel Müdürlüğü
- Sosyal Yardım genel Müdürlüğü
- Sınır ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü
- Mücadele Başkanlığı ve Müfettişlikleridir.

Her il merkezlerinde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın atayıp denetlediği müdürlükler vardır. Müdürlüklerin emrinde doktor, ebeler ve sağlık memurları bulunur. İlçelerde hükümet doktorları ve sağlık memurları bulunur. Ayrıca il, ilçe ve kasabalarda belediye doktorları hizmet vermektedir[51].

[50] Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s. 433-435.
[51] Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s. 436.

II. BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE'DE SIHHİYE TEŞKİLATI VE BAKANLIĞIN SUNDUĞU SAĞLIK HİZMETLERİ

A. ASKERİ SAĞLIK (SIHHİYE) TEŞKİLATI'NIN İNCELENMESİ

Sağlık hizmetleri desteği, K.K.K.lığında bütün personelin bilmesi ve yapması gereken ilk yardım ve kişisel sağlık bilgisi uygulamaları eğimi ile başlar. Tabur sıhhiye takımı/kısmı/müfrezesi ve tugay sıhhiye bölüğü ile hasta ve yaralıya, muharebe alanında acil tıbbi tedavi, tahliye, ayırma işlemi ve koruyucu sağlık hizmetleri dâhilinde sürdürülür.

Sıhhiye bölükleri ve sıhhiye takımlarına hasta ve yaralıların tedavileri amacıyla gereken sağlık malzemelerinin bulunduğu teçhizat verilir. Bu teçhizat sıhhiye erlerinin her bir ferdine, personel ve malzeme durumuna göre verilir. Sıhhiye teçhizatları birliklerin bulunduğu koşullara göre farklılık gösterebilir. Dağlık alanlarda veya olumsuz iklim koşullarında görev yapan askerler için fazla personel kaybı beklendiğinden dolayı böyle durumlarda sıhhiye malzemeleri sayısı artırılmıştır[52].

Tugay ve daha küçük birliklerde muharebe alanında kurulan sağlık hizmeti veren tesisler Yaralı Yuvası, Bölük İlk Yardım Yeri, Tabur Sıhhi Yardım İstasyonu, Tugay Ayırma İstasyonu şeklindedir. Bu tesislerde yardım yapılacak yaralının durumuna göre müdahalelerde bulunulmuştur. İlk olarak Yaralı Yuvası'nda yaralanan personele kendisi veya arkadaşları tarafından harp paketi uygulanarak ilk yardım yapılmış, gerekli durumda hasta ve yaralı buradan Bölük İlk Yardım Yeri'ne sevk edilmiştir. Bölük İlk Yardım Yeri bölük ağırlıklarının bulunduğu, olumsuz

[52] Genelkurmay Başkanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı, **Tugay ve Daha Küçük Birliklerde Sağlık Desteği**, K.K. Basımevi ve Basılı Evrak Depo Müdürlüğü, Ankara 2008, s. (Sayfa numarası yok)

durumlardan etkilenmeyecek ulaşımı kolay bir yerde kurulmuştur. Burada bulunan personelin görevleri, kanama kontrolü yapmak ateş, nabız kontrolü yapmak, tahliye edilecek hasta ve yaralıları sınıflandırmaktır. Buradan Tabur Sıhhi Yardım İstasyonu'na sevk edilen hasta ve yaralılar burada kayıt işlemleri yapıldıktan sonra tabip tarafından tedavisi yapılmıştır. Hastalık ve yaralanma durumuna göre personel ya tugay ayırma istasyonuna sevk edilmiş ya da tedavisi tamamlanmışsa görev yerine geri gönderilmiştir. Tugay ayırma istasyonu, tugay ağırlıklarının bulunduğu örtülü ve gizleme olanağı sağlanmış, olumsuz koşullardan etkilenmeyecek ve ulaşımı kolay bir yerde kurulmuştur. Buraya tabur sıhhi yardım istasyonundan sevk edilmiş hasta ve yaralılara gerekli işlemler yapıldıktan sonra tedavisi sonuçlanan personel görev yerlerine gönderilir, tedavisi devam eden ve daha ileri bakım ve tedavi gerektiren durumlarda ise bir üst sağlık kuruluşuna (ayırma istasyonunu destekleyen seyyar sahra hastanesi ya da bölge asker hastanesi) sevk edilmiştir[53].

Her birliğin sağlık kurumları ve sıhhiye erleri mevcuttur. Piyade ve nişancı taburlarından 16 teskereci, diğer birliklerden gerektiği kadar er teskereci yamağı olmak üzere yetiştirilmiştir. Ayrıca mızıkacı ve yamaklarından da teskereci yamağı olarak faydalanılmıştır. Her er üzerinde iki sargı paketi, her sağlık astsubayı ve teskereci sağlık çantası ve matarası ve her tabip küçük cerrahi müdahale çantası taşırdı. Piyade ve nişancı taburlarında tıbbi malzeme taşıyan iki mekkare yer almıştır. Muharebe zamanlarında sıhhiye araçları veya tıbbi malzeme sandıkları ile Kıta Sargı Yeri'nde hazır bulundurulmuştur. Kıta sargı yerleri ateş hattından uzakta bu mukabil muharebe alanına yakın bir yerde konuşlandırılmıştır[54].

1. Ordu Sıhhiye Teşkilatı

Türk Ordusu sıhhi hizmetleri teşkilatı ve görevleri bakımından özellikle Balkan ve Birinci Dünya Savaşında ve Millî Mücadele'de Almanların sıhhiye sistemine göre düzenlenmiş ve uygulamaları da buna göre yapılmıştır.

---

[53] Tugay ve Daha Küçük Birliklerde Sağlık Desteği…, s. (Sayfa numarası yok)
[54] Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler…, s. 217-218.

a. Sıhhiye Personeli

Sahra Sıhhiye Müfettişi Umumiliği, Ordu, Kolordu, Tümen, Alay, Tabur tabip ve baştabipleri ile seyyar ordu sağlık kurumları sıhhiye personelinden oluşmaktadır. Sahra Sıhhiye Müfettişi Umumisi savaş zamanlarında sağlık hizmetlerine atanmış olan yüksek rütbeli hekimin üstünde bulunuyordu. Genel karargâha bağlı sağlık kurumları memurlarının doğrudan doğruya amiri yetkisinde idi.

Ordu Baştabibi, Ordu Sıhhiye Müfettişi adı altında ordu sağlık hizmetlerini yürütürdü. Ordunun bütün sağlık durumlarından sorumlu olmakla birlikte edindiği raporlara göre hizmeti düzenleyip üst makamlara bilgi vermek ve salgın hastalıklara karşı gereken tedbiri almakla da yükümlüydü.

Cerrahi müşavirler, sıhhiye bölüğü ve seyyar hastanelerin fenni ve uzmanlıkla ilgili işlerini kontrol ederler ayrıca baş ve uzman tabiplerle yaptıkları görüşmelere dayanarak çözümlenmesi gereken konuları Kolordu Başhekimine iletirlerdi[55].

Nizamiye ve Redif Tümen Başhekimleri, tümen içinde sağlık işlerini kontrol ederler, sıhhi teçhizatın durumu ile sağlık kurumlarında hasta ve yaralıların toplanmasını sağlarlardı.

b. Seyyar Ordu Sağlık Kurumları

Sıhhiye bölükleri, seyyar hastaneler ve Redif Tümenleri ile Müstahfaz (Rediflikten sonraki askeri hizmet) Birliklerden oluşmaktadır.

Sıhhiye bölükleri, bir binbaşı bir kaymakam başhekim ve iki yüzbaşı doktordan oluşan sağlık ekibiyle çalıştırılırdı. Burada sıhhiye erleri yetiştirilir ve bunların görevleri yaralılara ilk yardımın yapılmasıydı. Sıhhiye bölüğü, yaralıları sargı yerlerinden alıp büyük sargı yerine getirirlerdi. Bölük sargı yeri, savaş alanında

[55] **Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, C. II, Yörük Basımevi, İstanbul 1976, s. 329-331.

uzakta olmayan, top ve tüfek ateşinden korunmuş, sulu, gölgeli kıta sargı yeri ile bağlantılı yerlerdir.

Seyyar hastaneler, sargı yerleri ve savaş alanından yürüyemeyen ya da geriye sevk edilemeyen hastaların taşınabilir duruma gelene kadar bakımını yapmak, menzil ve sabit hastanelerin yüklerini hafifleten sağlık kuruluşlarıdır. Seyyar hastaneler genel olarak seyyar cerrahi sahra hastaneleri olarak da bilinir. Burada esas olan bir yaralının vakit kaybı olmadan hayatı ve organlarını kurtarmak amacıyla gerekli önemli ameliyatları yapmak ve ayrıca ayırma istasyonlarında birikmeyi önlemektir.

Redif Tümenleri ile Müstahfaz Birliklerde ise, bu tümenlerin bünyesinde bir sıhhiye bölüğü ile 4 redif seyyar hastane bulunurdu. Hizmet bakımından redif nakliye taburuna bağlıdırlar[56]

c. Menzil Bölgesi Sağlık Hizmetleri

Menzil başhekimi yönetiminde bu birimin hizmetleri; cephede yaralananları ve hastaları yerleştirmek, ecza ve sıhhi malzemeleri ile içilecek suyun temin etmek, menzil bölgesinde yer alan hastaneleri faaliyete geçirmek ve orduyu bulaşıcı hastalıklardan korumaktır. Salgın ve bulaşıcı hastalıklar görüldüğünde ayrı hastaneler açılarak özel tedaviler uygulanırdı[57].

[56] Kemal Özbay,**a.g.e.,** s. 329-331; Türk İstiklal Harbi, C. VII…, s. 218-219.
[57] Kemal Özbay, **a.g.e.,** s. 340.

B. CEPHELER İTİBARİYLE KUVA-YI MİLLÎYE'YE SUNULAN SAĞLIK HİZMETLERİ

Millî Mücadelede sağlık hizmetleri büyük fedakârlıklarla yapılmıştır. İstanbul'dan kaçan doktor ve tıp öğrencileri, ilaç bulma ve hasta bakımı konusunda olağanüstü çaba sarf etmişlerdir[58].

Kuva-yı Milliye birliklerinin düzenli kuvvetler gibi bir teşkilat yapısına sahip olmamasından dolayı yaralı askerlerin tedavi edilmesi ve sağlık malzemelerinin temini zorlaşmıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması ile başlayan işgal döneminin ilk safhasında Kuva-yı Milliye birlikleri içerisindeki yaralıların tedavileri ve sıhhi malzemelerin tedarikleri orduya ait depo ve hastanelerden sağlanmıştır[59].

Millî Mücadele'nin hazırlık döneminde yapılan kongrelerde cepheden gelen yaralıların durumu değerlendirilmiş ve bunlar için çalışmalar yapılması kararlaştırılmıştır. Özellikle II. Balıkesir Kongresi'nde Menzil Müfettişlikleri kurulmasına karar verilirken ve Birinci Nazilli Kongresi'nde ise Heyet-i Milliyelere bağlı sıhhiye şubelerinin oluşturulmasına karar verilmiştir. Kuvayı Milliye'nin Heyet-i Milliye'ye bağlandığı dönemde yapılan düzenlemelerle Kuva-yı Milliye'nin teçhizat eksikliğinin düzenli fırkalarca karşılanması kararlaştırılmıştır[60].

Mondros Mütarekesi'nden sonra sağlık teşkilatında önemli bir yeri olan hastaneler ve tesisler şu şekilde idi:

İstanbul'da; Haydarpaşa ve Maltepe'de 750'şer yataklı, Gümüşsuyu ve Yıldız'da 300'er yataklı, Tuzla'da 400 yataklı ve Gülhane'de 300 yataklı hastaneler mevcuttur. Kolordu merkezinde 400 fırka ve 200 yataklı hastane yer almıştır. Yurt

---

[58] İlhan Akçay, "Atatürk Devrinde Sağlık Hizmetleri"**, IX Türk Tıp Tarihi Kongresi**, C. 3, 21-25 Eylül 1981, Ankara, s. 1851.

[59] **Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919- 2 Kasım 1923)**, C. VII, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1975, s. 218-219.

[60] Nuran Koltuk, **Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliye'nin Askerî ve Malî Kaynakları**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s. 193.

genelinde biri Eskişehir'de diğeri Trabzon'da olmak üzere 150'şer yataklı birer mevki hastaneleri görülmüştür.[61]

15. Kolordu Bölgesi hariç doğuda yurt düzeyinde bulunan hastaneler; Tuzla, İzmit Adapazarı, Eskişehir, Afyonkarahisar, Konya, Zonguldak, Mersin, Adana, İslâhiye, Karaman, Tarsus, Çamalan, Ulukışla, Konya Ereğlisi Hastaneleriyle Adana ve Pozantı sevki Mecruhin Heyetleri, Adana ve Konya Tathirhaneleri.

Diyarbakır 13. Kolordu Bölgesi'nde; Diyarbakır, Elazığ, Mardin ve Malatya hastaneleri,

Doğu Anadolu'da 15'inci Kolordu Bölgesi içinde yer alan 13'üncü Tümen'e bağlı Bayburt'ta, 12'inci Tümen'e bağlı Horasan'da ve 11'inci Tümen'e bağlı Van'da 200'er yataklı, 15'inci Kolordu'ya bağlı Erzurum'da 500 yataklı hastaneler bulunmaktaydı[62].

Batı Anadolu'da işgal edilen yerlerdeki hastaneler düşman eline geçmişti. İşgal yerleri dışındaki hastanelerin bazıları Kuva-yı Milliye'nin bazıları da ordu birliklerinin elinde idi. Hastanelerde Kuva-yı Milliye Birlikleri ilaç ve tıbbi malzeme ihtiyaçlarını Afyon'daki sıhhiye depolarından sağlıyorlardı. 12'inci Kolordu tarafından onaylanmış bir mazbata ile Kuva-yı Milliye birliklerinin izinsiz ilaç almalarının önüne geçilmiştir[63].

İstanbul Hükümeti ilişkilerin kesilmesinin ardından Millî Ordu bünyesinde bulunan sağlık tesisleri Mustafa Kemal Paşa'nın Sıhhiye Reisi Miralay İbrahim Tali (Uzören) tarafından Sahra Sıhhiye Müfettişi Umumisi (Ordu Sağlık Bakanı) sıfatı ile idare edilmiştir. 1920 Temmuz'unda "Müdafaa-i Milliye Vekâleti Askeri Sıhhiye Müdüriyeti Umumisi (Milli Savunma Bakanlığı Sıhhiye Şubesi)" kurulmuştur[64]. Şube müdürlüğüne Dr. Refik Bey (Saydam) getirilmiştir[65].

---

[61] Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH5), K:161, G: 103, 12.02.1336.
[62] Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler…, s. 513.
[63] Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler…, s. 513- 514.
[64] Kemal Özbay, **a.g.e.**, s. 388.
[65] Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler…, s. 515.

Ankara Sultani Mektebi'nde açılan müdürlüğün birinci şubesi Muamelat-ı Zatiye(personel işleri), ikinci şubesi ikmal, üçüncü şubesi muayene ve fen, dördüncü şubesi İstatistik ve istihbarat şeklindedir. Muamelatı zatiye şubesi birlik ve kurumlarda bulunan sağlık personeli sayısını tespit etmiştir.[66] Toplamda 9 şubeden oluşan Muamelat-ı Zatiye'nin şubeleri şunlardır[67];

1 – Riyaset Kalemi	**6 –** Topçu Şubesi
2 – Erkân ve Erkân-ı Harbiye Şubesi	**7 –** Ketebe ve Levazım Şubesi
3 – Piyade Şubesi	**8 –** Sıhhiye Şubesi
4 – Süvari Şubesi	**9 –** Tekâüd Şubesi
5 – Kıtaât-ı Fenniye Şubesi	

İkmal şubesi depo ve hastanelerde kalan ilaç ve tıbbi araç gereçlerin sayısını araştırmıştır. Fen şubesi bir tabip atanıncaya kadar birinci şube tarafından idare edilmiştir. İstatistik ve istihbarat şubesi de bu şubeye ait bütün işlemleri kolordu ve kurumlardan toplayıp esasları hazırlamak üzere Dr. Bnb. Hilmi'nin idaresinde bulunan 4'üncü Şube Tahtakale'de Abidin Paşa Konağı'nda çalışmalarını sürdürmüştür[68].

Müdafaa-i Milliye Vekâleti Askeri Sıhhiye Müdüriyeti Umumisi teşkil edildiği zaman;

3'üncü Kolorduya bağlı Sivas, Amasya ve Samsun'da 250'şer yataklı birer hastane ile Tokat, Zile, Kavak ve Bafra'da 20'şer yataklı birer revir.

12'inci Kolordu'ya bağlı Konya'da 400, Niğde ve Afyon'da 200'er, Kütahya ve Afyon'da ise 50'şer yataklı hastaneler.

[66] Fatih M. Dervişoğlu, **a.g.e.**, s.49.
[67] Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH2), K:63, G:25.
[68] Fatih M. Dervişoğlu, **a.g.e.**, s.49; Kemal Özbay, **a.g.e.**, s. 388.

20'inci Kolordu'ya bağlı Ankara ve Eskişehir'de 400'er, Bozüyük ve Küplü'de 50'şer yataklı hastane ile Bilecik'te 30 ve Geyve'de 20 yataklı birer revir.

13'üncü Kolordu'ya bağlı Diyarbakır'da 400, Elazığ'da 200, Mardin ve Siirt'te 30'ar yataklı hastane ile Malatya, Nusaybin ve Mezraa'da 20'şer yataklı birer revir.

15'inci Kolordu'ya bağlı Erzurum'da 500, Horasan'da 200, Ernis'te 100, Trabzon, Maçka, Bayburt, Narman ve Erzincan'da birer ufak mevki hastanesi ile Birinci Dünya Harbi'nden kalan 122inci fırka, 9'uncu fırka ve 11'inci fırkaya bağlı 200'er yataklı birer seyyar hastane ve sıhhiye bölüğü yer alıyordu.

Adana bölgesinde Kuva-yı Milli'ye birliklerine bağlı Bilemedik'te 50 yataklı bir hastane bulunmaktaydı[69].

Sıhhiye Dairesi, kıtalarda ve kolordu hastanelerinde bulunacak tabip ve sağlık personellerinin nasıl teşkil edileceğini kimlerden ve hangi rütbelilerden oluşacağını, bunun dışında hastanelerin ve depoların nerelerde teşkil edileceğini belirlemiştir. Buna göre;

- Her taburda bir binbaşı, bir yüzbaşı veya mülazım rütbesinde bir tabip, her alayda bir sertabip (binbaşı), her taburda sekiz teskere, 32 sıhhiye neferi, sekiz sıhhiye onbaşısı yer alması kararlaştırılmıştır.
- Her fırka merkezinde bir esas sıhhiye bölüğü ya da sıhhiye erleri mektebinin yer almasına, sıhhiye erleri ve onbaşıları burada tahsil görüp her sene belli zamanlarda tatbikat yapmalarına karar verilmiştir. Buraya gelecek erler 6 ay askerlik yapması, okuma yazma bilen erlerden seçilmesi ve burada tahsil gördükten sonra kıtalarda sıhhiye neferi olarak görev yapması gerekli görülmüştür.
- Kolordu merkezlerinde kolorduya ait birer esas sıhhiye bölüğü veya sıhhiye erleri mektebi yer alması zorunlu tutulmuştur.
- Her fırka merkezlerinde hazari ve seferi olmak üzere iki kısımdan oluşan sıhhiye depolarının olmasına karar verilmiş, hazari kısım fırka hastanelerinin

[69] T.C. Müdafaa-i Milliye Vekaleti Sıhhiye Dairesi, **İstiklal Harbi Sıhhi Raporu (336,337,338 Senesi, Mudanya Mütarekesi'ne Kadar)**, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1341, s. 8.

ve kıtaların ihtiyacı olan ecza ve sıhhi malzemelerini temin etmekle mükellef kılınmış, seferi kısım ise, 3 sıhhiye bölüğü ve 6 seyyar hastane malzemesi ile bunların arabalarının karşılanmasından sorumlu tutulmuştur.

- Her kolordu merkezinde büyük bir sıhhiye deposu, 6 seyyar ve 3 sıhhiye bölüğü ile malzeme ve nakil araçlarının hazırda bulundurulması kararlaştırılmıştır[70].

Sıhhiye Dairesi'nin 29 Eylül 1920'de yaptığı teftişe göre kolorduların emrindeki sıhhiye subayları, sıhhiye erleri ile sıhhiye malzemeleri ve nakliye araçlarıyla birlikte tam kadro sıhhiye bölüğü ve seyyar hastanenin teşkilinin mümkün olmadığı anlaşılmıştır. İhtiyaca göre ivedi bir şekilde seyyar bölüğü ve seyyar hastane gibi kullanılmak üzere her fırkanın bir sıhhiye müfrezesinin olması gerektiğine karar verilmiştir. Buna göre bir Fırka Sıhhiye Müfrezesi kadrosunda birer sertabip, tabip yüzbaşı, eczacı kıdemli yüzbaşı, ihtiyat zabiti mülazım, hesap memuru, nakliye çavuşu ve arabacı neferiyle birlikte 2 sıhhiye çavuşu, 2 sıhhiye onbaşısı, 10 sıhhiye neferi, 4 hasta nakliye arabası, 5 mekkari, 8 koşum arabası yer almıştır. Fırka ile sıhhiyenin malzeme kadrosu, 200 yataklı bir seyyar hastanenin dörtte biri kadarındaki sıhhiye malzemesi ile 400 harp paketinden ibaret olmuştur. Fırka sıhhiye müfrezeleri fırka sertabibinin emri altında olmuştur. Harp sırasında sıhhiye bölüğü mevkii hastanesi vazifesini görmüştür. Müfrezeler eksik sıhhiye malzemeleri ile ecza malzemelerini kolordu sıhhiye depolarından temin etmişlerdir[71].

1. Doğu Cephesi

2 Mart 1919'da Doğu Cephesi'ne, 15'inci Kolordu Komutanı olarak atanan Kazım Karabekir Paşa, 3 Mayıs 1919'da Erzurum'a gelmiş[72], kolordusunun terhisini ve silahların teslimini engelleyerek Müdafaa-i Hukuk taraftarlarına yardımcı olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gelmesi üzerine kendisine tam destek sağlayacağını bildiren Kazım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten istifası üzerine kendisinin emrinde olduğunu bildirmiştir[73]. Kazım Karabekir

[70] ATASE, K:163, G:107.
[71] ATASE, K: 587, G: 117.
[72] Zeki Sarıhan, **a.g.e.**, s. 221.
[73] Fatih M. Dervişoğlu, **a.g.e.**, s. 122.

Paşa'nın emrindeki Türk ordusu Eylül 1920'de birçok cephede saldırıya geçmiş Sarıkamış, Kars ve Gümrü Türk birlikleri tarafından geri alınmıştır. Bu harekât sonucu fazla tutunamayan Ermeniler barışa yanaşmak zorunda kalmışlardır. 3 Aralık 1920'de TBMM Hükümeti'nce imzalanan Gümrü Antlaşması, imzalanan ilk antlaşma ve doğu sınırını kısmen belirlemiş olması dolayısıyla önemlidir. Ayrıca bu antlaşma ile Ermeni Hükümeti Sevr Antlaşması'nın geçersiz olduğunu kabul etmiştir[74].

Ermenilere karşı yapılan harekâtın başarıyla sonuçlanması üzerine ihtiyatlı bir şekilde buradaki birlikler ile silah, cephane ve diğer araç gereçler Batı Cephesine intikal ettirilmiştir[75].

a. Doğu Cephesi'nde Kuva-yı Millîye'ye Sunulan Sağlık Hizmetleri

1920 yılında Ermeni harekatına katılan kuvvetler içinde yer alan 1'inci, 3'üncü, 11'inci ve 12'inci Piyade Tümenleri ile 7'inci Süvari Tümeninde üç sıhhiye bölüğü 6 ve 7 nolu seyyar hastaneler harekat boyunca faaliyetlerine devam etmişlerdir[76]. Kızılordu ile işbirliği yapan 11'inci Tümen, Iğdır'da bir hastane açmış ve sükûneti sağladıktan sonra 30 yatak üzerinden düzenlenmiş bir şekilde Sarıkamış'a hareket etmiş ve Erzurum'a geldiğinde envanterinde bulunan araç ve gereçleri 12'inci Tümen sıhhiye bölüğüne devretmiştir[77].

Haziran 1920'de Doğu Cephesi Başkatipliği'nin hazırladığı rapora göre Doğu Cephesi'nde yer alan sağlık tesisleri şöyle idi; 3'üncü Tümen'e bağlı Bayburt, 11'inci Tümen'e bağlı Van ve 12'inci Tümen'e bağlı Horasan'da 200'er yataklı, Erzurum'da 500, Trabzon'da 150 yataklı hastane bulunuyordu. Kolordu ve tümen hastaneleri alay tabipleri tarafından yönetilmekteydi. 3'üncü Tümen'e bağlı Rize, Of, Maçka, 12'inci Tümen'e bağlı Hasankale, 11'inci Tümen'e bağlı Karaköse,

[74] Yaşar Akbıyık, "Millî Mücadele'de Doğu Cephesi", **Türkler Ansiklopedisi,** C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 286-287.
[75] Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler…, s. 86.
[76] Sıhhi Rapor…, s. 9.
[77] Kemal Özbay, **a.g.e.**, s. 386.

Doğubeyazıt, Ernis, Saray, Dir'de birer ufak hastane şubesi tesis edilmiştir. 1920 Temmuz ayında kolorduya bağlı sağlık kurumlarına diğer çevre hastaneler de dâhil olmak üzere gelen 1.173 hasta ve 49 yaralıdan 540 hasta ve 27 yaralı tedavi edilerek taburcu edilmiş, geriye kalan 633 hasta ve 22 yaralının tedavileri sonraki aya devredilmiştir[78].

Ermenilerin sürdürdükleri saldırılar karşısında 1920 de seferberlik ilan edilmiş ve buna göre de sağlık teşkilatı yeniden düzenlenmiştir. Her tümen için birer sıhhiye bölüğü ve birer seyyar hastane tesis edilmiştir. 12'inci Tümen'e bağlı bir seyyar hastane Horasan'da, 9'uncu Kafkas Tümeni'ne bağlı bir seyyar hastane Doğubeyazıt'ta faaliyete geçirilmiştir. Erzurum ve çevresinde sivil doktor bulunamadığı için birlik ve kurumlara çift doktor verilememiş, çeşitli yerlerde sıhhiye istasyonları oluşturulamamıştır. Bayburt, Erzincan ve Hasankale'de birer temizlik yeri, Aşkale, Gümüşhane ve Tercan'da 10'ar yataklı temizlik yerleri açılmıştır.

Doğu Cephesi'nde donmalara karşı tedbirler alınmış, Kop, Zigana, Deveboynu cankurtaranları harekete geçirilmiş ve buralarda sıhhiye erleri görevlendirilmiştir.

Sağlık Bakanlığı'nın Mart 1921'deki Doğu Cephesi ile ilgili raporunda Erzurum'daki hastanenin yatak sayısı 300'e indirildiği, Sarıkamış Hastanesi'nin yatak sayısı 200'den 300'e çıkarıldığı, Ardahan'da 50 yataktan ibaret bir hastane kurulduğu, Şahtahtı'nda küçük bir hastane şubesi açıldığı bilgileri verilmiştir[79]. 11'inci Fırka Kumandanı Mehmet Arif'in Garp Cephesi Kumandanlığına gönderdiği bir telgrafta sıhhiye bölüğü için Hamidiye'nin uygun olduğu belirtilerek oraya 25 yataklı bir hastanenin açıldığı ifade edilmiştir[80].

Doğu Cephesi'nin verilerine göre çeşitli ordu birliklerinin 4000'e yakın yatak kapasiteli sağlık birimlerinin olması gerekirken bunların hiçbiri tam işler durumda değildi. Sivil sağlık birimlerindeki durumlar da askeri sağlık kurumlarından

[78] Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler…, s. 547.
[79] Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler…, s. 548-549.
[80] ATASE, K: 699, G: 44.

farklı değildi. 1920 yılında Doğu Cephesi'nde başlayan tifo, kolera gibi salgın hastalıklara İstanbul'daki 1908'den beri faaliyette olan Aşıhaneden istenilen netice alınamadığından Ankara'da aşı üretilmeye başlanmıştır. 1921 yılında Erzurum'da Sıhhiye Okulu açılmış daha sonra Sarıkamış'a nakledilen bu okulun ilk mezunları Erzurum Valiliği tarafından "Küçük Sıhhiye Memuru" adıyla tayin edilmiştir. Ancak Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaleti'nden izin alınmadığı için bakanlık tarafından okul kapanmıştır[81]. Aynı sene içerisinde Erzurum Sıhhiye deposu'nda bulunan 250 aded jelöz şişesi Sivas'taki aşıevine sevk edilmiştir[82].

2. Güney Cephesi

Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'da işgal planını uygulamak amacıyla yörede ilk işgal edilen yerlerden biri olan Dörtyol, 11 Aralık 1918'de Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Ardından Mersin, Tarsus ve Adana'nın işgal edilmesiyle birlikte bu bölgede işgal kuvvetlerine karşı direniş başlatılmıştır[83].

İşgal güçlerinden İngiltere, Antep, Urfa ve Maraş'ı işgal etmişti. Kendi menfaatleri doğrultusunda İngiltere ile Fransa arasında 15 Eylül 1919'da imzalanan Suriye İtilafnamesi ile Suriye ve Çukurova'daki işgal bölgeleri takas edilmiş, buna göre Fransa Musul'daki haklarından vazgeçip İngiltere'ye devretmiş, İngiltere ise, işgal ettiği Antep, Urfa, Maraş ve Çukurova bölgesini Fransızlara vermiştir[84].

İngiltere ve Fransa arasındaki Anlaşma haberleri üzerine Mustafa Kemal Paşa, Diyarbakır'daki kolordu komutanlığına telgraf çekerek Maraş, Antep ve Urfa'nın Fransa tarafından işgalinin önüne geçilmesini istediyse de Fransız işgali gerçekleşmiştir[85].

Ekim 1919'dan itibaren Fransız işgaline uğrayan Maraş'ta Ermenilerin bir Türk kadınına saldırması üzerine duruma müdahale eden Sütçü İmam ve daha sonra

[81] Fatih M. Dervişoğlu, **a.g.e.**, s.123-125.
[82] ATASE, K: 573, G: 132.
[83] Kemal Çelik, **Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, 48-60.
[84] Zeki Sarıhan, **a.g.e.**, s. 105.
[85] Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyetine**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1998, s. 57.

Maraş Kalesi'ndeki Türk bayrağının indirilmesi üzerine halka öncülük ederek kaleye Türk bayrağını astıran Rıdvan Hoca, Maraş'taki direnişin sembolü olmuştur. Mustafa Kemal, Maraş'taki direnişi güçlendirmek ve Maraş'ı kurtarmak amacıyla Kılıç Ali, Yörük Selim ve Cemil Cahit Beyi bölgeye göndermiş, Fransızlarla yapılan başarılı mücadele sonucunda 11 Şubat 1920 gecesi Fransızlar Maraş'tan çekilmek zorunda kalmıştır[86].

30 Ekim 1919'da Fransız işgaline uğrayan Urfa'da Fransızlara karşı mücadele amacıyla Urfa Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti kurulmuş ve Ali Saip önderliğinde direniş mücadelesi başlatılmıştır[87]. Yüzbaşı Ali Saip Bey'in 3000 kişilik bir kuvvetle ve daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle 13'üncü Kolordu'dan gelen destek kuvvetlerle Fransızlara karşı mücadele verilmiş ve Fransızların mütareke teklifinin kabul edilmesiyle birlikte 11 Nisan 1920'de Fransızlar Urfa'yı terk etmek zorunda kalmışlardır[88].

Suriye İtilafnamesi'nin imzalanmasının ardından Antep'ten çekilen İngilizlerin yerine Fransız kuvvetleri 29 Ekim 1919'da Antep'i işgal etmiştir[89]. Antep'in Fransızlar tarafından işgali üzerine Sivas Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda Antep'te Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Teşkil edilmiş ve buradaki faaliyetler Heyet-i Merkeziye'nin kontrolüne girmiştir[90]. Heyet-i Merkeziye tarafından Antep-Kilis yolunu kapatıp Fransızların geçişine engel olmak için Kuva-yı Milliye Komutanı olarak Şahin Bey görevlendirilmiş ve Şahin Bey burada yaptığı çetin mücadeleler sonucunda şehit düşmüştür[91]. Antep-Kilis yolunun açılmasıyla Antep, Fransızlar tarafından kuşatılmıştır. 10 ay süren kuşatma sonunda Fransızlar 8

---

[86] Durmuş Yalçın, Yaşar Akbıyık (ve diğerleri), **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2009, 237-238.
[87] Yaşar Akbıyık, "Millî Mücadele'de Güney Cephesi", **Türkler Ansiklopedisi**, C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1391.
[88] Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 157-158.
[89] Ayhan Öztürk, **Millî Mücadele'de Gaziantep**, Geçit Yayınları, Kayseri 1994, s. 61-62.
[90] Saadettin Gömeç, **Millî Mücadelede Gaziantep**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 31-32.
[91] Ayhan Öztürk, **a.g.e.**, s. 80-81.

Şubat 1921'de şehri teslim almışlardır. 21 Ekim 1921'de Fransızlarla yapılan Ankara Antlaşması ile 25 Aralık 1921 tarihinde Antep düşman işgalinden kurtarılmıştır[92].

Güney Cephesi'nde elde edilen başarılar neticesinde İmzalanan Ankara Antlaşması ile Fransa ile olan savaş sona ermiş, Türkiye Suriye sınırı belirlenmiştir. Ayrıca buradaki Türk birlikleri Batı Cephesine kaydırılmıştır[93].

a. Güney Cephesi'nde Kuva-yı Millîye'ye Sunulan Sağlık Hizmetleri

Güney Bölgesi'nde mahalle ve sokaklarda şiddetli çatışmalar yaşandığından dolayı yaralı ve şehit sayısı artmış, şehir halkı ve askerlerin sağlık hizmetlerini yürütmek maksadıyla Mahalle Hastanelerinin hekim ve personel sayıları artırılmıştır. Antep'teki mücadeleye sağlık yardımında bulunmak için Ankara'da tedbirler aranmış, Yd. Tbb. Yzb. Fahri (Can) Bey gönüllü olarak katılmak için Antep'e hareket etmiştir. General Gouraud komutasındaki Fransız birliklerinin şehri kuşatmış olmasına rağmen Fahri Bey gizlice şehre girmeyi başarmıştır. Şiddetli çarpışmalar nedeniyle Memleket Hastanesi'nin tahrip edilmesi üzerine Mevlevi Şeyhi Mustafa Efendi'nin evi 100 yataklı bir hastane haline getirilmiş, evin yanında bulunan camii ise ameliyathane olarak kullanılmıştır. Şehirdeki 250 kadar frengili hastanın tedavisi doktorlar tarafından yapılmış ve mücadeleye dâhil edilmişlerdir. Antep'teki kuşatmanın devam etmesi üzerine şehirde ilaç darlığı baş göstermiştir. Yaralıların tedavisinde kullanılan tentürdiyot tükenmiş, evlerden erzak toplamak için görevlendirilen kişiler tarafından üç varil 90 derecelik ispirto ile yeteri kadar tentürdiyot elde edilmiştir. Kloroform ve tetanos serumu azalmış bunun üzerine şehirdeki Amerikan Hastanesi'nden bu malzemeler istenmiş ancak Fransızlar sadece tetanos serumuna izin vermişlerdir. Pamuk ve sargı bezi azalmış ve üstüne üstlük şehirde açlık baş göstermiş, halk ve yaralılar bazen bir avuç fıstıkla gününü geçirmek zorunda kalmıştır[94]. Düşmanın gece gündüz süren saldırıları karşısında yaralılar

[92] **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I**…, s. 245
[93] İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1923)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 226.
[94] Kemal Özbay, **a.g.e.**, s. 440-442.

üstün körü kurulmuş hastanelerde tedavi edilmişlerdir. Antep'te hastaneler yaralılarla dolunca mescit ve camilerde yaralıların bakımı yapılmaya çalışılmıştır. Bütün eksiklikler ve zor şartlara rağmen Baştabip Şehabettin Bey, Dr. Fahrettin Bey, Dr. Mücahit Bey, Eczacı Nuri Bey ve Dr. İbrahim Bey ile diğer hastabakıcı ve hemşireler yüzlerindeki tebessümü hiç eksik etmeden gece gündüz çalışmışlardır[95].

Urfa Kuva-yı Milliye hastanesi başhekimi Hamdi Kasım Bey'in Kuva-yı Milliye Kumandanına verdiği bir raporda Kuva-yı Milliye birliklerinin Urfa'ya girdiği tarihten itibaren hastaneye 122 asker getirildiğini, 55 askerin tedavilerinin yapılıp taburcu edildiğini ve 14 askerin hastanede vefat ettiğini, 22 askerin evlerine gönderildiğini kalanların iste tedavilerinin devam ettiğini bildirmiştir[96]

Adana Cephesi'nde milli kuvvetlerin sayısının artması ve savaşların şiddetlenmesi üzerine bu bölgede bir sağlık teşkilatı kurulması ihtiyacı doğmuştur. Fakat sağlık personeli ve ilaç kıtlığı nedeniyle bu konuda bir takım güçlüklerle karşılaşılmıştır[97]. Bu döneme kadar sadece Belemedik'te Kuva-yı Milliye'ye bağlı 50 yataktan ibaret bir hastane bulunduğu için yaralı ve hastaların tedavisi burada yapılmıştır[98]. Müçteba Ramazanoğlu Çiftliği, Yenice, Kabasakal, Çiçekli ve Karahan'daki revirlerde hafif yaralıların tedavileri yapılmış, Kelebek'de bir dispanser kurulmuştur. Belemedik ve Kelebek Hastaneleri ile diğer bölgelerdeki karargâh revirlerinde askerlerin yanında halka da hizmet verilmiştir[99].

13'üncü Kolordu'nun merkezi olan Diyarbakır ve çevre illeri olan Elazığ, Malatya ve Mardin'i de içine alan Elcezire Cephesi, Elcezire Cephe Komutanlığı adını alarak sağlık işleri ile ilgili raporlarını Ankara Milli Savunma Sağlık Şubesine göndermiştir. Elcezire cephesinde genelde eşkıya ve çetecilik faaliyetleri görüldüğü için ölüm olaylarıda genellikle eşkıyalarla yapılan çatışmalar sonucunda gerçekleşiyordu. 1921 Mart ayında hastanelere, 15 subay, 17 yaralı ve 1.544 hasta er

---

[95] Lohanizade Mustafa Nurettin, **Hubb-i İstiklalin Abidesi Gaziantep Müdafaası (Gaziantep Savunması)**, Çev: Mehmet Ali Akdil, Kastaş Yayınları, İstanbul 1989, s. 46, 113, 143.
[96] İsmail ÖZÇELİK, **Millî Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa 1919-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005, s. 217.
[97] Kemal Çelik, **a.g.e.**, s. 304-305.
[98] Sıhhi Rapor, s. 7.
[99] Kemal Çelik, **a.g.e.**, s. 305.

gelmiş, 10 subay, 24 yaralı er ve 1.106 hasta er iyileşerek taburcu edilmiştir. Cepheye bağlı birlik ve sağlık kurumları, ilaç ve diğer sağlık malzemelerini Cephe Sıhhiye Depolarından temin etmişlerdir. Cephe deposunda olmayan ilaçlar Sivas Sıhhiye Deposundan, aşılar ise Diyarbakır Hastanesi'nden sağlanmıştır[100].

3. Batı Cephesi

Yunanlıların İzmir'i İşgalinden önce Batı Anadolu'da bulunan Türk birliklerine değinecek olursak; İzmir'de 17'inci Kolordu, İzmir, Ayvalık ve Urla'da 56'ıncı Tümen, Aydın'da 57'inci Tümen, Afyonkarahisar'da 23'üncü Tümen, Balıkesir'de 61'inci Tümen bulunmaktaydı[101].

15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkan Yunanlıların başlattıkları işgal karşısında Anadolu'da bir taraftan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulurken diğer tarafta Kuva-yı Milliye teşekkülü için hazırlıklar yapılmıştır[102]. 18 Mayıs'ta İzmir ve Urla havalisini işgal eden Yunanlılar, 26 Mayıs'ta Manisa, 27 Mayıs'ta Aydın, 29 Mayıs'ta Ayvalık'ı işgal etmişlerdir[103].

Öte yandan Mondros Mütarekesi'nden önce Türkiye'yi paylaşma planlarına dâhil edilen İtalyanlar, kendilerine verilen yerleri işgal için harekete geçmiş, 1919 başlarında Marmaris, 28 Mart 1919'da Antalya, 28 Haziran 1919'da Burdur'u işgal etmişler, Isparta'yı işgal girişimlerinde bulunmuşlar ancak yörenin mukavemeti karşısında başarılı olamamışlardır[104].

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın uygulanmaya başlamasıyla birlikte ülkemizde işgal bölgelerine göre bölgesel kurtuluş amacıyla Kuva-yı Milliye birlikleri oluşturulmuştur. Kuva-yı Milliye güçlerinin kuruluşu her yerde aynı değildir. Belirtildiği üzere işgal edilen bölgelere göre örneğin; Adana'da 21 Ocak

---

[100] Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler…, s. 551-553.
[101] Rahmi Apak, **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, s. 1.
[102] **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I**…, s. 256.
[103] Gotthard Jaeschke, **a.g.e.**, s. 37-38.
[104] Nuri Köstüklü, **Millî Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, 11-25.

1919, Ayvalık'ta 29 Mayıs 1919, Ödemiş'te 30 Mayıs 1919'da kurulmuştur[105]. Yunanlıların Ayvalık işgali karşısında, Ali Çetinkaya komutasındaki Türk kuvvetlerinin direnişi İstiklal Harbi'nin ilk direnişi olarak kabul edilmiştir[106].

Kuva-yı Milliye birlikleri bölgesel kurtuluş amaçlı kurulduğu için bölgeler arası farklılık ve düzensizlikler oluşturuyordu ve düşmana karşı topyekûn mücadeleyi engelliyordu. Heyet-i Temsiliye'nin aldığı karar doğrultusunda Kuva-yı Milliye içerisinde düzenlemeye gidilmiş, milli kuvvetler bölük, tabur ve alay şeklinde düzenlenmiştir[107].

9 Eylül 1919'da Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Garbi Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Kumandanlığına tayin edilmiş[108], daha sonra Kuva-yı Milliye birlikleri Refet Paşa'nın komutasına verilmiştir. Ancak istenen sonuç alınamayınca Mart 1920'de Batı Anadolu, İzmir Kuzey, İzmir Doğu ve İzmir Güney cepheleri olmak üzere üçe ayrılmıştır. Bütün bu gelişmelerin ardından Gediz yenilgisi ile birlikte Batı Cephesi yeniden düzenlenmiş Kuzey ve Güney Cepheleri olarak ikiye ayrılmıştır. Kuzey Cephesine Albay İsmet Bey, Güney Cephesine Albay Refet Bey getirilmiştir. Birinci İnönü Muharebesi ile birlikte düzenli orduya geçiş sağlanmıştır[109].

Mustafa Kemal Paşa 3'üncü Ordu müfettişliğinden istifa ettikten sonra Temsil Heyeti'nin kurulmasıyla birlikte Anadolu'daki orduyu kontrol etmeye çalışmıştır. Kasım 1919'da Sivas'ta yapılan Komutanlar Toplantısı'nda bir takım düzenlemelere gidilmiş, doğudaki birliklerin komutası Kazım Karabekir, batıdaki birliklerin komutası ise Ali Fuat Cebesoy'un emri altında olmasına karar verilmiştir. Büyük Millet Meclisi kurulana kadar Temsil Heyeti'nin idaresinde olan ordu, Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile birlikte Meclis Hükümetinin kontrolüne girmiştir[110].

---

[105] Sıtkı Aydınel, **a.g.e.**, s. 66-67.
[106] **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I**…, s.262.
[107] Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler…, s. 32.
[108] Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918 – 11 Ekim 1922)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s. 62.
[109] Sıtkı Aydınel, **a.g.e.**, s. 377,383-384.
[110] Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001, s. 271.

2 Mayıs 1920 yılında İcra Vekilleri Heyeti'nin seçilmesiyle birlikte askeri işlerden sorumlu olarak Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti ve Milli Müdafaa Vekâleti adı altında iki vekâlet tesis edilmiştir[111]. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti olarak adlandırılan Genelkurmay Başkanlığı'na İsmet Paşa getirilmiştir[112]. Bakanlığın görevleri ise genel olarak; ordunun sevk ve idaresi, seferberlik, kuruluş ve kadro işlerini yapmaktır. 3 Mayıs 1920'de Fevzi Paşa'nın atandığı Milli Müdafaa Vekâlet'inin[113] görevleri ise; ordunun idare, iaşe, silah ve cephane ile araç ve gereçlerinin ikmali ve eksiklikleriyle uğraşmaktır[114].

I. İnönü Muharebesi'nde Yunanlıları yenen düzenli birliklerin önemi anlaşılmış, vatanın kurtuluş umutları artmış ve memlekette büyük bir heyecan yaratmıştır. 27 Mart 1921'de başlayan II. İnönü Muharebesi'nde Yunanlılar bir kez daha mağlup edilmiş ve bu zaferden sonra Batı Cephesi tek bir cephe olarak yeniden düzenlenmiş ve İsmet Paşanın komutasına verilmiştir. Yunanlıların 10 Temmuz'da yeni bir saldırı karşısında Türk kuvvetleri Eskişehir'i terk ederek Sakarya'nın doğusuna çekilmiş ve hazırlıklarına burada başlamıştı. BMM tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya büyük yetkiler verilerek başkumandanlığa getirilmiş, Genelkurmay Başkanlığı'na Fevzi Paşa, Milli Müdafaa Vekâlet'ine ise Refet Paşa atanmıştır. 23 Ağustos 1920'de Yunanlıların saldırısı ile başlayan Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk ordusu büyük bir zafer kazanmış ve karşı saldırıya geçmiştir[115]. Sakarya, Türk Ordusu'nun en gencinden başkumandanına kadar bütün herkesin bir bütün şeklinde saldırdıkları bir muharebedir[116].

Sakarya Zaferi'nin ardından Batı Cephesi yeniden düzenlenmiş, 1'inci ve 2'inci Ordularla, 5'inci Süvari Kolordusu şeklinde örgütlenilmiş ve ayrıca topçu alayı, inşaat taburu ve uçak bölüğü gibi yan kuruluşlar tamamlanmıştır. 26 Ağustos sabahı Türk Ordusunun saldırısıyla başlayan Büyük Taarruz, 30 Ağustos 1922'de

---

[111] **TBMM ZB. C.**, Dönem 1, Birleşim 9, C. 1, s. 185.
[112] Zekeriya Türkmen, **a.g.e.**, s. 272.
[113] Gotthard Jaeschke, **a.g.e.**, s. 102.
[114] Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler…, s.228
[115] Toktamış Ateş, "Millî Mücadele'de Ordu, Savaşlar ve Cepheler", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 5, İletişim Yayınları, s. 1173.
[116] Cevdet Kerim İncedayı, **İstiklal Harbi (Garp Cephesi)**, (Haz: Muhammed Safi), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 157.

yapılan kesin bir zafer ile Yunan Ordusu dağıtılmış, 1 Eylül'de Uşak, 9 Eylül'de İzmir, 10 Eylül'de Bursa alınarak yurdumuz düşman işgalinden kurtarılmıştır[117].

a. Batı Cephesi'nde Kuva-yı Millîye ve Düzenli Ordu'ya Sunulan Sağlık Hizmetleri

Milli Kuvvetlerin sağlık işleri ilk başlarda mevcut imkânlara göre sağlanmıştır. Başlangıçta sıhhiye malzemeleri eksikti. Ordu geliştikçe bu ihtiyaçta artmaya başlamıştır. İstanbul'dan Anadolu'ya katılan muvazzaf subaylar ve Anadolu'da bulunan doktorlar ile açık kapatılmaya çalışılmıştır. Bölüklerden itibaren sıhhiye teşkilatı tesis edilmeye çalışılmış, kolorduların vaziyet ve imkânlarına göre seyyar hastaneler ile menzil hastaneleri kurulmuştur. Ordu içerisinde sıhhiye eğitimi verilerek sağlık personeli yetiştirilmeye çalışılmıştır[118].

Kuva-yı Milliye'nin kurulmasıyla birlikte önce Denizli'de hastaneler açılmıştır. Daha sonra ise imkânların artması ile birlikte yeni yeni hastaneler açılmıştır. Denizli Heyet'i Milliyesi'nin öncülüğünde Denizli'de birkaç büyük bina hastane haline getirilmiştir. Milli Hastane olarak da bilinen Denizli Hastanesi, Sarayköy ve Nazilli cephelerinin ilk günlerinde ve daha sonra da Milli Kuvvetlere pek çok hizmette bulunmuştur. Milli Hastane'nin dışında Denizli'de birkaç küçük hastane daha açılmıştır. Çarpışmanın yoğun olduğu zamanlarda Refet Bele İstanbul'a gitmiş ve isteği üzerine Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Nazilli'ye bir seyyar hastane göndermiştir. Daha sonra Nazilli'nin işgali üzerine bu seyyar hastane Isparta'ya nakledilmiştir. Cephedeki çarpışmaların şiddetlenmesiyle yaralı ve hasta olanlar için Isparta'da önceden Rumlar tarafından terkedilmiş bir eve hükümet tarafından el konularak 2000 yataklı bir hastane açılmıştır[119].

Kuva-yı Milliye birlikleri içerisinde hemen her gün yaralanmalar olup bu yaralıların tedavileri bölgede Hilal-i Ahmer'in kurduğu hastaneler, birliklerdeki

---

[117] Toktamış Ateş, **a.g.m.**, s. 1174; Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali-II**, Zafer Matbaası, İstanbul 1987, s. 733.
[118] Cevdet Kerim İncedayı, **a.g.e.**, s. 169.
[119] Nuri Köstüklü, **a.g.e.**, s.148-149.

revirler, yakın askeri hastaneler ve bölgelerdeki memleket hastanelerinde yapılmıştır. 21 Haziran 1919 tarihinde Aydın'ın güney cephesinde çarpışmalar başladığı sıralarda Çine'de Tümen Başhekimi Binbaşı Galip ve Çine Heyet-i Milliyesi'nin çabalarıyla yaralıların tedavileri için bir hastane açılmıştır. Aydın muharebelerinin bitmesiyle Nazilli Heyet-i Milliyesi'nin çabalarıyla Nazilli'de bir hastane açılmış, başhekim olarak Nazilli Hükümet Tabibi Rıfat Bey getirilmiştir[120]. 1919 yılı sonlarına doğru Hilal-i Ahmer Heyeti'nin bölgeye gelmesiyle birlikte Nazilli Hastanesi Hilal-i Ahmer Sağlık Heyeti'ne verilmiştir. Nazilli Hastanesi birkaç bina ilave yapılarak genişletilmiştir. Hastanedeki sağlık ekiplerinden Hilal-i Ahmer Baştabibi Ömer Lütfi Bey, Tabip Lebip Bey ve Operatör Burhanettin Bey'in gayretleriyle yaralılar başarılı bir şekilde tedavi edilerek tekrar cepheye dönmeleri sağlanmıştır. Hastanelerin sağlık malzemeleri ve ihtiyaçları çeşitli şekillerde karşılanmaya çalışılmıştır. Düzenli ordu kurulanana kadar Aydın Cephesi'nde bulaşıcı bir hastalığın çıkmasına fırsat verilmemiştir[121].

Millî Mücadele başlarında işgallere tepki olarak toplanan kongrelerde de sağlık hizmetleri ile ilgili kararlar alınmıştır. 26 Temmuz 1919'da toplanan Balıkesir Kongresi'nde cephedeki askerlerin yedirilip, içirilmesi, giydirilmesi, hastaların tedavileri, teçhizat ve ikmallerinin sağlanması hususunda cephe gerilerinde menzil müfettişliklerinin kurulması kararlaştırılmıştır. 1919'da Heyet-i Temsiliye'nin idari destek bakımından aldığı tedbirlerin yayınlandığı Müdafaayı Hukuk Cemiyeti Teşkilat Nizamnamesinde "*müfrezelerin sağlık işleri için daha önce askerlikte ders görmüş olanlardan faydalanılır. Gereken silah ve sağlık malzemesi ordudan istenir"* şeklindeki kararıyla sağlık alanında düzenlemeler yapıldığı anlaşılmaktadır. Tabip eksikliklerinin giderilmesi için 21 Temmuz 1914 tarihinde çıkarılan kanuna göre yükümlü tabip ve eczacılara yönelik seferberlik kanunları uygulanmaya başlanmış, birinci ve ikinci yedek tabiplerin görevlendirilmelerine gayret edilmiştir. Bu kanunla ilgili olarak Temmuz 1920'de yayınlanan genelge ile ordunun eksik olan sıhhiye

---

[120] Mehmet Başaran, "Aydın'ın İşgaline Heyet-i Milliyelerin Sağlık Sorunlarına Bakışı", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)**, C. V, S. 12, 2006/Bahar, s. 73; Türk İstiklal Harbi, C.VII…, s. 16,22.

[121] Mehmet Şefik Aker, **57. Tümen ve Aydın Millî Mücadelesi (1918-1920)**, Yayına Hazırlayan; Ahmet Tetik, Ayşe Seven, Mahmut Yüksel Canbaz, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 243-244.

subaylarını tamamlamak için sivil tabip ile mülki hizmetlerde görevli yedek tabiplerin celpleri ve vazifeleri düzenlenmiştir[122].

Sıhhiye dairesi 1920 yılının Ağustos ayında bir taraftan kendi kadrosunu tamamlarken bir taraftan da malzeme, araç ve sağlık personelinin azlığına rağmen görevlerini yerine getirmeye çalışmış, ayrıca bunlarla ilgili tedbirler alınmıştır. Kolordu ve müstakil kumandanlıklara sıhhiyenin ne tür ihtiyaçları olduğu sorulmuş, noksan olan araç gereç ve personel eksikliği hakkında bilgi alınmıştır. Kolordulardaki tam kadro sıhhiye bölüğü ve seyyar hastanelerin yetersiz olduğundan buralara her fırka için 2 tabip, 1 eczacı, 1 inzibat zabiti, bir muhasebe memuru, 4 araba ve 4 sedyeli sıhhiye müfrezeleri oluşturulmuştur. Bazı hastanelerin yatak adetleri mevcut yaralıları karşılamadığından Kastamonu ve Kayseri'de 100'er, Sivrihisar ve Mihalıççık'ta 200'er yataklı birer hastane teşkil edilmiştir. Taburcu edilemeyen hastaların uzun süre yatak işgal etmemeleri için mevcut hastanelere ilaveten 200 ve 400'er kişilik ayrı birer nekathaneler yapılmıştır. Eskişehir-Ankara ve bir de Konya hattında çalışan iki hafif sıhhiye treni faaliyete geçirilmiştir[123].

1920 yılı sonlarına doğru sağlık teşkilatında ilerlemeler kaydedilmiş, cephelere birer hasta nakliye müfrezesi, tümenlerde 15 sedyeli, 2 arabalı birer sıhhiye bölüğü ile kadroda eksiklik bulunmasına rağmen 15 harp hastanesi açılmıştır. Batı cephesinde bulunan hastaneler Eskişehir, Akşehir, Polatlı, Denizli, İnönü ve Bilecik'te idi. Beypazarı, Gelinkaya, Ayaş, Haymana ve Bala'da revirler açılmıştır[124]. Geyve'deki kıtaların iaşesi Lefke anbar heyeti tarafından karşılanmış, bu kıtalara mahsus bir de revir açılmıştır. Bozüyük'teki anbar tarafından iaşesi karşılanacak kıtalar için Pazarcık'ta 20, Bilecik'te 30 ve Bozüyük'te 50 yataklı birer hastaneler kurulmuştur. Batı Cephesi'nde bulunan kolordunun sıhhiye hizmetini Afyon hastanesi yerine getirmiş ve gerekli görüldükçe hasta ve yaralılar Konya'ya nakledilmiştir[125]. Eskişehir'de Kızılay Yardım hastanesi, 2 adet seyyar sıhhiye treni, Ankara Ecza Deposu, sıhhi malzeme imalathanesi ikmal ve tahliye işlerine tahsis

[122] Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler…, s. 23-24,36, 516-517.
[123] Sıhhi Rapor, s. 8-9.
[124] Kemal Özbay, **a.g.e.**, s. 389-390.
[125] ATASE, K: 837, G: 14.

edilmiştir[126]. Sivas'ta bulunan Genel Sıhhiye Deposundaki 2000 kilo tıbbi ecza malzemeleri sahra mermilerinin nakliyatı sırasında Ankara'ya getirilmiştir.[127] Eskişehir'deki 11'inci Fırka Sıhhiye Bölüğü ile seyyar cephane deposu trenle Batı Cephesi Kumandanlığına tahsis ediliştir[128]. Bu sıhhiye depoları Harbiye Nezareti Muamelat-ı Zatiye emrinde bulunan Doktor Binbaşı Abdürrahim Efendi tarafından denetlenmiştir[129]. 22 Haziran 1920'de Ankara'da Küçük Sıhhiye Memurları mektebi açılarak eğitime başlamış[130], burada küçük sıhhiye memuru ve sıhhiye çavuşu yetiştirilip Anadolu'daki köy ve kasabalara tayin edilerek buralarda görev yapmışlardır. Ayrıca salgın hastalıkların görüldüğü yerlerde tesis edilen kurumlarda faaliyet göstermişlerdir[131].

İlaç ve sıhhi malzemenin sınırlı sayıda olması, tedarik ve ikmalindeki zorluklar nedeniyle bir takım kısıtlayıcı tedbirlere başvurulmuştur. Bu nedenle depolardan istenecek malzemelerin Sağlık ve Sosyal Bakanlığı ile Milli Savunma Bakanlığı aracılığıyla ilaç sarfiyatı kontrol altına alınmaya çalışılmıştır[132].

Gediz yenilgisiyle büyük bir zayiat ortaya çıkmış, yüzlerce piyade tüfeği, sıhhiye çantası, sedye ve diğer sıhhi malzemelerin düşman eline geçmiştir. İlerde yapılacak muharebeler düşünülerek piyade taburu sayısının artırılmasıyla birlikte sıhhiye erlerinin sayısı iki katına çıkarılmıştır. Sıhhiye erlerinin sayısının artırılmasıyla birlikte muharebe sırasında şehit ve yaralıların teçhizatlarını toplamak ve yaralıları büyük sargı yerlerine götürmek gibi görevleri yerine getirmek amacıyla sıhhiye erlerine eğitim verilmiştir[133].

Sıhhiye depolarındaki eksikliklerin giderilmesi için İstanbul'dan, Hilal-i Ahmer'den ikmal yapılmış, Avrupa'da da ecza ve sıhhiye malzemeleri satın alınmıştır. Bunlardan başka Askeri Hastanelerin iyileştirilmesi için çalışmalar başlatılmış, mevcut malzemeler tespit edilerek ihtiyaç duyulan malzemeler

---

[126] Kemal Özbay, **a.g.e.**, s. 390.
[127] ATASE, K 573, G: 150.
[128] ATASE, K: 690, G: 28; ATASE, K:, 718, G: 120; ATASE, K: 718, G: 125.
[129] Dersaadet, Nr. 27, s. 2, 3 Ağustos 1920.
[130] Hakimiyet-i Milliye, Nr. 40, 24 Haziran 1920.
[131] Dersaadet, Nr. 26, s. 3, 2 Ağustos 1920.
[132] Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler…, s. 526.
[133]ATSE, K: 944, G: 151.

depolardan getirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca hastanelerin iaşe durumu gözden geçirilerek bir iyileştirilmeye gidilmek istenmiştir. Hastanelerin iaşe durumunun iyileştirilmesi konusu TBMM'de İcra Vekilleri Heyeti tarafından müzakere edilmiştir. Hastanelerdeki iaşenin ıslahı ile orduya daha dinç ve güçlü askerlerin yetiştirilmesi maksadıyla Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne bağlı Sıhhiye Dairesi 2. Şube'sine yetki verilmiştir. Ayrıca İstanbul'da Gümüşsuyu Hastanesi'nde bulunan tecrübeli personelin Müdafaa-i Milliye ve Sıhhiye Vekâletlerine tayini hususunda karar alınmıştır[134]. İaşe durumunun iyileştirilmesiyle beraber yaralıların bir an evvel cepheye dönmeleri için 4000 kalorilik iaşe verilmesi hususunda Meclis'te karar alınmış ve bu kararın icrası için Müdafaa-i Milliye ve Maliye Vekilleri memur kılınmıştır[135].

1921 yılında seferi ordu kadrosuna dâhil edilen sıhhiye bölüğü ve seyyar hastaneler, sıhhiye istasyonları ile diğer sıhhiye müesseseleri için personel yetiştirmek maksadıyla Konya'da menzil emrinde küçük sıhhiye okulu açılmıştır Sıhhiye teşkilatındaki eksiklikler Birinci İnönü Savaşı'nda anlaşılamamış ancak savaştan sonra ordu daha da büyümüş olduğundan İkinci İnönü Savaşı'nda eksiklikler fark edilmiş ve ihtiyaç giderilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle 24 sedyeli birer sıhhiye bölüğü ile tam kadrolu ve nakliye araçları bulunan 200 yataklı seyyar hastane teşkil edilmiştir[136]. Yaralı sayısının artması üzerine Ankara'daki hükümet dairesi ve Heyet-i Vekile dairesi ile Konya'daki Darülmuallimin tahliye edilerek hastaneye çevrilmiştir[137]. Fırka sıhhiye bölüğü kadrolarına 33 sıhhiye onbaşı, 13 nefer, 3 nakliye arabası daha Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından ilave yapılmıştır[138]. Ayrıca Müdafaa-i Milliye Vekâleti, Ankara'da bulunan 10 numaralı harp hastanesinden nakil araçları Batı Cephesi'ne gönderilmiştir. Bunlardan başka 10'ar araba ve 5'er mekkâreden oluşan 2 yaralı müfrezesi Batı Cephesi'nin emrine

[134] BCA, 30-18-1-1/3-27-11/29.06.1921, Dosya Ek: 199-3.
[135] BCA, 30-18-1-1/3-30-20/29.07.1921.
[136] Sıhhi Rapor, s. 14.
[137] ATASE, K: 1110, G: 100.
[138] ATASE, K: 848, G: 86.

gönderilmiş ve bunların Kütahya-Eskişehir muharebesinde pek çok faydası olmuştur[139].

İkinci İnönü Muharebesi'nde sıhhiye hizmetleri yeterince yerine getirilememiş, cephe gerisinde kalabalık oluşturmamak için hasta ve yaralılar Ankara ve Konya'ya nakledilmiştir. Cephe sıhhiyesinin iyi hizmet verememesi, harp hastanelerinin nakliye araçlarının yetersizliği, iş görmezliği ve yaralıların naklindeki sorunlardan ileri gelmiştir[140]. Batı Cephesi'ndeki sıhhiye müfrezesinin eksikliğinden dolayı Batı Cephesi Komutanlığı'ndan iki mühimmat arabasıyla yeterli miktarda sıhhiye malzemesi istenmiştir[141].

İkinci İnönü Muharebesi'nden sonra sıhhiye bölüğünün İnönü Mevkiinde kurduğu 40 yataklı seyyar hastanede tedavi altında bulunan 30 hasta Eskişehir'e vagonlarla nakledilmiş, bölüğün fazla hastane malzemeleri ile ağırlık İnönü'de bırakılmış ve Hamid Tepesinde karargâh kurularak burada büyük bir sargı yeri tesis edilmiştir. Daha sonra burada kurulan çadırlar yıktırılarak tekrar İnönü'ye gelinmiştir. Bir süre sonra 6 yaralı subay ve 155 yaralı er İnönü Seyyar Hastanesi ile Satılmış Çiftliği Hastanesine sevk edilmiştir. Diğer taraftan İnönü'nün Keman mahallesinde bulunan 20 yaralıya gerekli tedavi uygulandıktan sonra yaralılar Çukurhisardaki seyyar hastaneye sevk edilmiştir. Batı Cephesi'nde sıhhiye hizmetleri çok çetin şartlarda yaşanmış, işgal tehdidi altındaki sıhhiye hizmetleri hızlı bir şekilde tahliye edilmeye çalışılırken cephedeki sıhhiye işlerinin aksamaması için her türlü fedakârlıklar sağlanmıştır. İnönü'de yer alan diğer bir mevkii ise Kütahya yakınlarıdaki Genişler'dir. Burada yaralı sayısının artması üzerine cephe gerisine sevk etmek için civardaki ahalinin arabalarından faydalanılarak Genişler'e 4 yaralı subay ve 127 yaralı er sevk edilmiştir. Düşmanın hareketi üzerine buradaki yaralılar Aslıhanlar Karyesi'ne sevk edilmiştir. Mayıs ayının sonlarına doğru bu yaralılarla birlikte sıhhiye bölüğü Eskişehir'e oradan da İnönü'deki eski mevzilere gelerek buraya yerleşmişlerdir[142].

---

[139] Sıhhi Rapor, s. 14.
[140] Sıhhi Rapor, s. 15-16.
[141] ATASE, K: 707, G: 85.
[142] ATASE, K. 951, G:11.

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri öncesi Batı Cephesi birliklerinin sıhhiye teşkilatı aşağıdaki tablodaki gibidir:

Tablo-1: Batı Cephesi Emrindeki Fırka Sıhhiye Emrindeki Bölüklerinin Nakliye Araçları Mevcudu ve Noksanlarını Gösteren Cetvel[143]

Fırka ve sıhhiye bölükleri	Mevcud araba Adet	Mevcud mekkârî Adet	Noksan araba Adet	Noksan mekkarî Adet	Mülahazat
1. fırka	8	Yoktur.	Yoktur	5	
11. fırka	8	5	Yoktur	Yoktur	
61. fırka	8	Yoktur	Yoktur	5	
24. fırka	7	5	1	Yoktur	
4. fırka	6	5	2	Yoktur	
5. fırka	8	5	Yoktur	Yoktur	
8. fırka	7	Yoktur	1	5	
7. fırka	8	Yoktur	Yoktur	5	
57. fırka	5	19	3	Yoktur	Seyyar hastahanesi yanında birlikte
23. fırka	8	5	Yoktur	Yoktur	
Süvari 1. fırka	Yoktur	Yoktur	Yoktur	Yoktur	
Süvari 2. fırka	Yoktur	Yoktur	Yoktur	Yoktur	
Süvari 3. fırka	Yoktur	Yoktur	Yoktur	Yoktur	
Süvari 4. fırka	Yoktur	Yoktur	Yoktur	Yoktur	
3. fırka ve 15. fırka	Henüz sıhhiye bölükleri gelmemiştir. Teşkilatları meçhuldür.				
Merkez Hastahanesi	6	Sivrihisar'a hasta ve yaralı naklinde Sivrihisar'dan da hava değişimi naklinde müstahdemdirler. Fırkalar sıhhiye bölüklerinde sekizer araba ile beşer mekkârî bulunmaktadır. Üçüncü ve dördüncü sıhhiye kolları teşkil edilmemiştir. Kolların onar arabası ile ikişer bineği olacaktır. Ankara'da iki seyyar hastane daha teşkil edilmiştir. Bunlara da arabalar lazımdır. Kadrolarında rabten takdim kılındı.			
Sivrihisar Hastahanesi	12				
Mihalıççık Hastahanesi	-				
Polatlı Hastahanesi	2				
Kütahya Hastahanesi	1				
Afyon Hastahanesi	3				

[143] ATASE, K: 1244, G: 56.

Tabloda da görüldüğü gibi Batı Cephesi birliklerinin eksikliklerinin tamamlanması için harekete geçen Müdafaa-i Milliye Vekâleti Ordu sıhhiye teşkilatını canlandırmak amacıyla Batı Cephesinin her fırkasına bir seyyar hastane yapılması için çalışma başlatmış, diğer yandan birliklerdeki nakliye arabaları ve sıhhiye müfrezelerinin eksikliklerinin tamamlanması için diğer bölgelerden bu eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır.

Aynı dönemde Batı Cephesi'ndeki Harp Hastaneleri Kadrosu, Sıhhiye Müfrezeleri Kadrosu ve Hasta Nakliye Müfrezeleri kadrosu ATASE belgelerinde aktarıldığı üzere aşağıdaki gibidir:

Tablo-2: Harp Hastaneleri Kadrosu[144]

	Zabit	Ketebe-i memuin	Efrad			Hayvanât ve araba					Otomobil
			Tüfenkli	Revolverli	Tüfenksiz revolversiz	Zâtî binek	Mîrî	Mekkârî	Koşum	Araba	
Ser-tabib binbaşı-yüzbaşı	1				2	1		1			
Tabib yüzbaşı	2				2	2		1			
Eczacı kıdemli yüzbaşı	1				1	1		1			
İnzibat zabiti mülazım	1				2	1		1			
Başçavuş				1	2	1					
Çavuş				2							
Onbaşı				5							
Sıhhiye neferi				10							
Aşçı						1					
Nakliye çavuşu			1								
Arabacı neferi			10								
Hasta nakliye arabası									16	8	
Eşya Nakliye arabası									4	2	
Mekkârî hayvanı									8		
Mekkari neferi			8								
Hesab memuru	1				2	1		1			

[144] ATASE, K: 1244, G: 56.

Tablo-3: Sıhhiye Müfrezeleri Kadrosu[145]

	Zabitan	Ketebe-i memuin	Efrad			Hayvanât ve araba					Otomobil
			Tüfenkli	Revolverli	Tüfenksiz revolversiz	Zâtî binek	Mîrî	Mekkârî	Koşum	Araba	
Ser-tabib yüzbaşı-binbaşı	1				2	1		1			
Tabib yüzbaşı-mülazım	2				2	2		1			
Eczacı kıdemli yüzbaşı-mülazım	1				1	1		1			
Hesab memuru	1				2	1		1			
Başçavuş				1							
Çavuş				2							
Onbaşı				5							
Sıhhiye neferi				10							
Aşçı					1						
Nakliye çavuşu-onbaşı			1								
Arabacı neferi			5								
Hasta nakliye arabası									4	2	
Nakliye arabası									4	2	
Mekkârî ve mekkârî neferi					5			5			
Teskereci nefer maa onbaşı			8		6						
Araba									12	6	
	5		6	20 (18)	19	5		9	20	12	

[145] ATASE, K: 1244, G: 56.

Tablo-4: Hasta Nakliye Müfrezesi Kadrosu[146]

	Zabitan	Ketebe-i memuin	Küçük zâbit ve Efrad			Hayvanât				
			Tüfenkli	Revolverli	Tüfenksiz revolversiz	Zâtî binek	Mîrî	Mekkârî	Koşum	Araba
Tabip yüzbaşı-binbaşı	1									
İnzibat zabiti	1		1							
Onbaşı			2							
Araba ve mekkârî neferi					15					
Nalband neferi					1					
Hademe ve hasta bakıcı					4					
Nefer					2					
Yaylı araba										10
Mekkârî								5		

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sırasında Batı Cephesi düzene sokulmuş, sıhhiye bölük kadroları 10 sedye ve 12 araba şeklinde teşkil edilmiştir. Seyyar hastane ve yatak sayıları artırılmıştır. Bunlardan başka 120 arabalı iki yaralı nakliye kolu oluşturulmuştur[147]. Grupların emrinde İhsaniye, Çeküler ve İnönü'de seyyar hastaneler bulunuyordu. Kocaeli Grubuna bağlı seyyar hastane Geyve'de idi. Tümen sıhhiye bölüklerinde taşıma araçları 8'e, tezkereleri 24'e çıkarılmıştır. Kütahya – Eskişehir Muharebelerinde cepheden yaralıların nakli şöyle yapılmıştır; yaralanan

[146] ATASE, K: 1244, G: 56.
[147] Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler…, s. 532.

askerlerin ilk tedavileri yanlarında bulunan harp paketleri sayesinde yapılmıştır. Yaralılar, yaralı yuvasından teskereler aracılığı ile alay sargı yerine taşınıp, ilk tedavileri yapıldıktan sonra sınıflandırılıp buradan araçlarla tümen sargı yerine götürülmüştür. Tümen sargı yerine gelen yaralılar burada tekrar sınıflandırmaya tabii tutulup buradan seyyar hastane ya da menzil hastanelerine gönderilmiştir[148].

Savaşın ilk başlarında sağlık hizmetleri sorunsuz şekilde uygulandıysa da daha sonraları özellikle geri çekilme durumlarında büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Geri çekilme sırasında Sıhhiye bölükleri ve seyyar hastaneler tam faaliyet gösterememişler sıhhiye araç gereçlerinden fazlaca kayıp olmuş ve bir tabip de esir düşmüştür. Buna rağmen ağır yaralılar sedyelerle, daha hafif olanlar arabalarla ve daha hafif olanları ise yaya olarak tahliye edilmişlerdir. Hastanelere uğramadan yaya halde giden yaralı ve hastaların gideceği yollar üzerinde sağlık yardım merkezleri kurulmuş ve buralarda tedavileri sağlanmıştır. Eskişehir-Kütahya Muharebesi'nde 16 sıhhiye bölüğü, 9 seyyar hastane ile 2 harp hastanesi hizmet vermiştir[149]. Müdafaa-i Milliye Vekâlet'inin emri üzerine Kayseri deposunda bulunan ecza malzemeleri Ankara'ya sevk edilmiştir[150].

1921 yılı sonlarına doğru fırkalara verilen yeni bir emirle sıhhiye müfrezelerindeki sedye sayısı 36'ya malzeme nakil araç sayısı 9'a çıkarılarak sıhhiye bölükleri kadrosuna dâhil edilmiştir. Batı Cephesi grupları emrine 20'şer arabalı hasta nakliye kolu tahsis edilmiştir[151].

Ordunun Sakarya doğusuna çekilmesi sırasında seyyar hastane ve sıhhiye bölüklerinin eksiklikleri tamamlanmış sıhhiye nakliye müfrezelerinin sayısı 20'ye çıkarılmıştır. Piyade tümenlerine bağlı sıhhiye birliklerindeki sedye adedi 36'ya, yaralı taşıyan arabalar 9'a çıkarılmıştır. Batı Cephesi gruplarının emrine 20'şer

[148] **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi 4. Kısım, (Kütahya, Eskişehir Muharebeleri 15 Mayıs 1921 - 25 Temmuz 1921),** C. II, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1974, s. 571.
[149] Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler…, s. 532-533.
[150] ATASE, K: 1120, G: 125.
[151] ATASE, K: 1139, G: 12; ATASE, K: 1289, G: 158.

arabalı birer nakliye kolu verilmiştir[152]. Batı Cephesi'ndeki Gruplarda yer alması gereken bir gruba ait hasta nakliye kolu kadrosu aşağıdaki gibidir:

Tablo-5: Grup Hasta Nakliye Kolu[153]

Kadro	Zabitân	Efrâd	Binek	Koşum	Mekkârî	Araba
Kumandan mülazım	1	12	12			
Sıhhiye küçük zabiti		4				
SıhhiyeOnbaşı	16					
Sıhhiye neferi	20		40	20		
Vesait-i nakliye						
Yekun	1	43	3	40		20

Sakarya Muharebesi'de yaralıların hemen hepsinin Ankara'ya getirileceği dikkate alınarak, Ankara'da ki mevcut hastane sayıları ve yatak adetleri artırılmıştır. Ankara-Kayseri hattında Köprüköy, Avanos, Ürgüp, Kayseri, Kırşehir, Bala ve Hacıbektaş; Ankara-Çorum hattında Yozgat, Sungurlu, Çorum; Ankara-Kastamonu hattında ise Kalecik, Çankırı ve Kastamonu Hastaneleri yeniden faaliyete geçirilmiştir. Cephede, Haymana'da bulunan Kütahya, Baba Yakut'ta bulunan Mahmudiye, Polatlı'da yer alan Polatlı Hastaneleri ile Polatlı ve Mallı Sevki Mecruhin Komisyonları faaliyete geçirilmiştir. Muharebe sırasında düşmanın Haymana'ya yaklaşmasıyla buraya yığılan yaralılar Haymana Hastanesi'nden Çayırlı Köyü'ne nakledilmiştir[154]. Sakarya Muharebesi öncesinde Batı Cephesi'nde bütün fırkaların sıhhiye hizmetlerinde hazırlıklar başlamış, ordunun bir muharebe halinde sıhhiye hizmetinin nasıl gerçekleşeceği hakkında düzenlemeler yapılmıştır. Buna

[152] Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler…, s. 533.
[153] ATASE, K: 1289, G: 158.
[154] Sıhhi Rapor, s. 17-18.

göre, 15'inci seyyar hastane hasta nakliye müfrezesi ile birlikte Karakuyu'da, 12'inci Seyyar Hastane de Karakuyu'dan Polatlı'ya giden yol üzerinde tesis edecektir. Fırkalarda, kıta sargı yerleri, sıhhiye bölükleri, genel sargı merkezleri fırkanın muharebe edeceği yere ve seyyar hastanelerin mevkilerine göre kurulacaktır. Kıta sargı yerlerinde yaralı alaylarının ve sıhhiye bölüklerinin araçları ile genel sargı merkezlerine ve oradan da ağır yaralılarla seyyar hastanelere nakledileceklerdir. Aynı şekilde kıtalara erzak ve cephane getiren araba ve mekkariler yüklerini boşalttıktan sonra sıhhiye bölüklerine uğrayıp oradaki yaralıları alarak seyyar hastanelere getirmekle görevlendirilmişlerdir. 15'inci Seyyar Hastane ağır yaralıları tedavi ettikten sonra yaralı subay ve ağır yaralı erlerden nakil olanları yaylı arabalarla daha hafif olanları yaysız arabalarla ve en hafif yaralıları da yaya olarak 12'inci Fırka Seyyar Hastaneye sevk edecektir. 12'inci Seyyar Hastanede ameliyatları yapılıp tedavileri edildikten sonra tekrar aynı yollarla ya da kendi araçları ile Polatlı'daki Menzil Hastanesine sevk edileceklerdir. Polatlı'dan cepheye erzak ve cephane taşıyan araçlarda yüklerini boşalttıktan sonra dönüşlerde seyyar hastanelere uğrayarak nakil olacak hasta ve yaralıları getirmekle görevlendirilmişlerdir[155].

Sakarya Muharebesi'nde her fırkada bir sıhhiye bölüğü bulunmaktaydı. Her grupta 10 seyyar hastane ve 3 hasta nakliye müfrezesi, nakliye araçları ve 2 harp hastanesi faaliyet göstermiştir. Sabit hastanelerin yatak sayısı 20.000 idi[156].

Sakarya Muharebeleri sırasında silahaltına alınan ve memlekete gönderilen hasta erlerin yollarda bakımı ve korunmaları için, 2 sıhhiye teknisyeni, 2 sıhhiye eri, 1 mekkari ve 10 yataktan oluşan 300 sıhhiye istasyonu kurulmuştur. Türk birlikleri Sakarya'nın doğusuna çekildiğinde cephedeki yaralıların ilk tedavileri kıtalarda yapılmış, kıtalarda tedavisi yapılamayanlar Ankara'ya gönderilmiştir[157].

---

[155] ATASE, K: 1304, G: 11.
[156] Sıhhi Rapor, s. 17-18.
[157] **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, (Sakarya Meydan Muharebesi – 23 Ağustos – 13 Eylül 1921 ve Sonraki Harekât 14 Eylül – 10 Ekim 1921)**, C. II, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1973, s. 483

Seyyar hastaneler muharebenin durumuna göre yer değiştirmiş, Şeyhali'de bulunan 4'üncü Kolordu'ya ait seyyar hastane Haymana Menzil Hastanesi'ne tahliye edilmiştir. 7'inci Tümene bağlı seyyar hastane ise Polatlı'ya taşınmıştır. Cephe sağlık işlerini Miralay Süleyman Emin Bey yürütmüş, cerrahi müşaviri muallim Murat İbrahim Bey ise Gülhane'den gelen öğrencilerin harp alanında gelişmesine öncülük etmiştir[158]. Batı Cephesi'nde 1921 yılına ait bir seyyar hastanede bulunması gereken kadro aşağıdaki gibidir:

Tablo-6: Seyyar Hastaneler Kadrosu[159]

Kadro	Zabitân	Küçük zabit ve efrâd	Binek	Koşum	Mekkârî	Araba	Mülahazat
Ser-tabib binbaşı	1		2				
Tabib kıdemli yüzbaşı	2		2				Biri operatör
Tabib muavini mülazım ihtiyat zabiti	2		2				
Eczacı mülazım	1		1				
İnzibat zabiti mülazım	1		1				
Hesab memuru	1		1				
Yazıcı başçavuş		1					
Başçavuş muavini		1					
Sıhhiye çavuşu		4					
Onbaşı		8					
Hasta bakıcı efrad		24					
Eczahane neferi		2					

[158] Kemal Özbay, **a.g.e.**, s. 411,413.
[159] Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH15), K: 1289, G: 158.

Aşçı		2					
Zabitan hademesi		8					
Sayis		4					
Emir nefer		1	1				
Nalband başçavuşu		1	1				
Nalband onbaşı ve maa nefer		2	1				
Hasta arabası maa arabacı		1		2		1	
Sıhhiye arabası		8		16		8	Ecza-yı tıbbiye mevadd-ı tımariye ve âlât-ı cerrahîye nakline mahsus
Saka arabası		1		1		1	
Eşya arabası		8		16		8	
Seyyar matbah arabası		1		2		1	
Erzak ve yem arabası		3		6		3	
Binek hayvam		1		2			

Sıhhiye Heyeti'nin Sakarya Muharebesi'ndeki başarılarından dolayı Batı Cephesi Komutanı İsmet İnönü bu konuyla alakalı şu emri yayınlamıştır:

"Yapılan araştırma sonucunda yara ihtilatının gayet az olduğu ve taşıma aracı noksanına rağmen yaralı nakliyatının iyi yürütüldüğü, özellikle ileri hatlarda sağlık hizmetinin düzenli bir şekilde cereyan etmiş olduğu ve hastanelerde de yaralılara iyi bakıldığı anlaşılmıştır. Gösterdikleri vazifeseverliklerinden dolayı

ordumuzun sıhhi heyetine alenen teşekkür eder ve bu teşekkürlerimin birliklere ve hastane tabiplerine kadar duyurulmasını rica ederim[160]*."*

1922 yılında sıhhiye kadrosu yeniden düzenlenmiş, sıhhiye teçhizatındaki eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. Sağlık personeli eksikliğinin giderilmesi için Gülhane'de staj yapan doktorların sınavları 2 ay öne alınarak Anadolu'ya geçmeleri sağlanmıştır[161].

İstanbul'da rütbeleri yarbaydan düşük olan tabip subaylardan toplam 12 doktor ve 2 eczacı Anadolu'ya getirilerek görev yerlerine tayin edilmiştir[162].

Büyük taarruzdan önce orduların sıhhiye işlerinde planlamalar yapılmıştır. Buna göre;

Birinci orduda, yaralı sayısı mevcut sayının % 20'si olarak öngörülmüş, buna göre günde 2500 ile 3000 arası yaralı geleceği tahmin edilmiştir. Yaralıların aynı gün menzil hastanelerine gönderileceğinden seyyar hastanelerin derhal boşaltılması emri verilmiştir. 20 Ağustos 1922'de 1'inci ve 4'üncü Kolordulara 2'şer seyyar hastane verilmiştir. Menderes grubu ile 3'üncü Tümen yaralıları Dinar ve Denizli Menzil Hastanelerine götürülecektir. Tümen sıhhiye birliklerinde ise 25 yataktan oluşan tıbbi müdahale merkezleri oluşturulmuştur.

İkinci orduda, menzile bağlı olarak Bolvadin, Aziziye, Sivrihisar hastaneleri vardı. Tümenler hazırlık yaparken kendi sıhhiye bölüklerini bölge gerisinde hazırlamışlardı. Yaralılar kendilerine bağlı seyyar hastanelere ve en yakın menzil hastanelerine gönderilecekti. Sıhhi malzemeler tamamlanmış, Bolvadin ve Cuğu'da açılan kurslarda sıhhiye erbaş ve erler yetiştirilmişti. Ayrıca sedye ile taşınabilen hastalar için 18 vagonluk hastane treni hazırlandı[163]. Bunlardan başka yaralıların Konya ve Adana bölgelerindeki hastanelere gönderilebileceği düşünülerek buralardaki hastanelerin 20.000 ile 30.000 yaralıyı karşılayabilecek duruma getirilmesi kararlaştırılmış ve bununla beraber Kayseri ile Niğde'de 100'er,

---

[160] Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler…, s. 536-537.
[161] Sıhhi Rapor, s. 23.
[162] Türk İstiklal Harbi, C. VII…, s. 542.
[163] Kemal Özbay, **a.g.e.**, s. 422-423.

Adapazarı'nda 500'er yataklı hastaneler açılarak Büyük Taarruz öncesi toplamda 35.000 yatak kapasitesine ulaşılmıştı[164].

Kocaeli Grubu'nda, Geyve İstasyonu çevresinde bulunan Eşme Köyü'nde sabit bir hastane ile Mekkece'nin kuzeyinde yer alan Şeyh Varmaz civarında bir seyyar hastane bulunuyordu[165].

26 Ağustos'ta başlayan Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nde ileri harekâtın seri olmasına karşın sıhhiye hizmetleri aksamamış aynı süratle orduyu geriden takip etmiştir. Nakliye araçlarının azlığına rağmen hasta ve yaralılar Adana ve Konya hastanelerine nakledilmiştir[166]. İstiklal Harbi'nin genel durumuyla yakından ilgilenen TBMM yaralı askerlerle de yakından ilgilenmiş, onların durumunu yakından takip etmiştir. Konya Mebusu Kazım Hüsnü Bey, İstiklal Harbi'nde sakatlanarak yardıma muhtaç hale gelen askerlerin tespit edilmesiyle ilgili bir önerge sunarak Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden bilgi istemiştir[167].

Türk Ordusu İzmir'e girdikten sonra tümenlere bağlı sıhhiye bölükleri ile kolordulara bağlı seyyar hastaneler yaralı ve hastaları toplayıp tedavilerini yapmışlardır. Yaralılar halkın da yardımları ile demiryolu istasyonlarına taşınmış, Kızılay'ın tahsis ettiği nakil araçlarından da faydalanılmıştır. Afyon'da bir vagon içinde bulunan laboratuvar ile çalışmasına devam eden Akşehir hastanesi İzmir'e taşınmış, Afyon'daki diğer bir hastane olan Ürgüp hastanesi de gerekli sağlık malzemelerini de alarak Bursa'da 7 numaralı Sabit Ürgüp Hastanesi adı ile faaliyete başlamıştır[168].

---

[164] Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler…, s. 543.
[165] Fatih M. Dervişoğlu, **a.g.e.**, s. 113.
[166] Sıhhi Rapor, s. 24.
[167] BCA, 30-10-0-0/6-33-7/01.12-1923, Dosya Ek:6, s. 1-2.
[168] Kemal Özbay, **a.g.e.**, s.430.

Batı Cephesi birliklerinin (Menderes Grubu ve Kocaeli Grubu hariç) 28 Ağustos - 18 Eylül tarihleri arasındaki kayıpları şu şekildedir:

Tablo-7: Batı Cephesi birliklerinin (Menderes Grubu ve Kocaeli Grubu hariç) 28 Ağustos - 18 Eylül tarihleri arasındaki kayıpları[169]

	Subay	Er
Şehit	146	2397
Yaralı	378	9477
Hastanelerde yatan	21	1900
Esir olan	2	55
Toplam	547	13,829

[169] **İstiklal Harbi II. Cilt, (Batı Cephesi) 6. Kısım, 3. Kitap, Büyük Taarruzda Takip Harekatı,** Genelkurmay Basımevi, Ankara 1969, s. 239-240; Kemal Özbay, **a.g.e.**, s. 431.

C. ASKERİ SAĞLIK TEŞKİLATINDA BULAŞICI HASTALIKLARLA MÜCADELE

Bulaşıcı hastalıklarla mücadele için en önemli unsur koruyucu sağlık uygulamalarıdır. Koruyucu sağlığın amacı, birey ve insanların düzenli bir şekilde gelişmesini engelleyen unsurları araştırmak ve insanları onların etkisinden korumaktır. Savaşlar ve sosyal yaşamdaki diğer etkenler salgınların gelişmesinde ve yayılmasında büyük etkenler meydana getirdiği için koruyucu önlemler alınmıştır[170].

Salgın ve bulaşıcı hastalıklarla ilgili ilk ciddi çalışma Tanzimat döneminde görülür. Devletin pek çok yerinde "karantina yerleri" açılmış, 1840 yılında Meclis-i Tıbbiye-i Umumiye oluşturulmuştur. Bu dönemde çiçek aşısı nizamnamelerle zorunlu hale gelmiştir. 1888 yılında "Telkihhane" adıyla çiçek aşısı istasyonları ve "Bakteriyolojihane" kurulmuştur[171].

Salgın hastalıklarla mücadelenin ilk kez devletin görevleri arasında sayılması 13 Nisan 1914 tarihinde yayınlanan "Emrazı-ı Sariye ve İstilaiye Nizamnamesi" ile olmuştur. Bu nizamname 1930 yılında Umumi Hıfzıssıhha Kanunu çıkarılıncaya kadar yürürlükte kalmıştır[172].

Salgın hastalıklarla mücadelede İstiklal Harbi döneminde özellikle Sıhhat ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti kurulduktan sonra vekâlete bağlı müdürlükler ve Belediye Tabiplikleri tarafından idare edilmiştir[173].

---

[170] Nuran Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Koruyucu Sağlık Uygulamaları", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 5, İletişim Yayınları, s. 1320.
[171] Mine Akkuş, "Bursa Kent Tarihi İçinde Salgın Hastalıklar ve Gerçekleştirilen Mücadeleler", **1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı**, C. 2, 20-24 Mayıs 2008, s. 1376.
[172] Nuran Yıldırım, **a.g.m.**, s. 1322.
[173] Ekrem Kadri Unat, **a.g.e.**, s. 13.

1. 1919 Yılında Salgın Hastalıklarla Mücadele

Millî Mücadele yıllarında savaş sırasında yaralanmaların yanında askerler arasında çıkan salgın hastalıklarda görülmüştür. Ordu içine giren hastalık bütün orduya yayılma ihtimali doğurduğundan bunun önüne geçilebilmesi için gerekli önlemler alınmıştır. Millî Mücadele yıllarında Türk Ordusu'nda görülen başlıca salgın hastalıklar; tifüs, tifo, veba, humma, hummayı racia, dizanteri, kolera, frengi gibi hastalıklardır. 1919 yıllarında Ankara, Konya, Eskişehir ve doğu illerindeki erler arasında tifüs salgını ile dizanteri görülmüşse de fazla yayılmadan söndürülmüştür. Yine Türk Birliklerinin Pontus Çetelerini takibi sırasında Hummayı Racia vakasına rastlanıldıysa da gereken mücadele verilmiş ve salgın önlenmiştir. Bu yıllarda özellikle Doğu Cephesinde genel olarak tifüs vakalarına rastlanılmış ve bunun yanında iskorbüt vakasıda görülmüştür. 1919 yılının sonlarına doğru Ankara Cebeci'de bir aşıevi kurulmuş ve hastalıklara karşı buradan salgın bölgelerine aşılar gönderilmiştir. Cebeci Aşıevine memur edilen doktorlar, Dr. Tevfik İsmail, Dr. Arif İsmet ve Dr. Nurettin Bey'dir. Burada ilk olarak veba aşısı yapılmıştır. Bu aşıevi Birinci İnönü Muharebesinden hemen önce Sivas'a nakledilmiştir[174].

1919 yılında Elcezire bölgesinde hummayı racia ve lekeli tifo salgını görülmüş, frengili sayısında da artış gözlemiştir. Kinin tedavisinin uygulanmasına rağmen bataklıkların kurutulamamasından dolayı sıtma salgınında da artış görülmüştür. Hastalıkların önlenebilmesi için askerlerin beslenmelerine özen gösterilmiş, öğünlerinde bol sebze, kavun, karpuz gibi besinler sıkça yer almıştır[175].

2. 1920 Yılında Salgın Hastalıklarla Mücadele

1920 yılı başlarında frengi salgını tedavisinde kullanılan Neosalvarsan adlı ilacın mevcudu az olduğundan dolayı sadece hummayı racia tedavisinde kullanılması gerektiği, frengi tedavisinde ise civanın kullanılması kararlaştırılmıştır. Yine uyuz hastalığında kükürt eriyiği kullanılması zorunluluğu getirilmiştir. 14 Ağustos

[174] Kemal Özbay, **a.g.e.**, s. 395-396.
[175] Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler…, s. 551.

1920'de salgın hastalıklara karşı önlem olarak Milli Savunma Vekâleti tarafından aşı uygulamasına dair bir yönetmelik yayınlanmıştır. Bu yönetmelikte çiçek, kolera, dizanteri ve karahumma aşılarının ne kadar sürede yapılacağı ve aşı uygulamasında gereken hususlar belirtilmiştir. Yine yönetmelikte subay ve erlere istisnasız aşı yapılması gerektiği, aşıların günü gününe erin kimlik cüzdanına kaydedilmesi ve ayrıca askerlerin hareketinden önce aşılanması gerektiği ifade edilmiştir. 1920 yılında sağlık teşkilatında ilerleme kaydedildiği zaman bulaşıcı hastalıkların önüne geçilmesi için bir takım tedbir alınmıştır. Buna göre temizliğe önem verilmiş, buharlı temizleme araçlarının uygulanmasına özen gösterilmiştir. Tümenlerde temizliğin yapılması için bir tabip, 10 er, 2 kazan ve 2 mekkâreden oluşan bir temizlik ekibi görevlendirilmiştir.

Doğu bölgelerinde özellikle Diyarbakır ve Erzurum'da aşı yapımı çalışmaları sürmüş, Ermeni harekâtı sırasında vukuu bulan lekeli humma, hummayı racia ve karahumma gibi salgınların yayılmasının önüne geçmek için mücadele edilmiştir[176].

Sağlık memurları ve tıbbi malzemenin yetersiz olmasına rağmen aşı, temizlik ve iaşe konularında son derece titiz davranılmış olması sebebiyle, salgınlar küçük vakalar halinde görülmüştür. Diğer cephelerden özellikle Batı Cephesinde, malzemenin yetersiz oluşu ve cepheyi oluşturan Kuvay-ı Milliye ile ordu kıtalarının seyyar halde bulunmasına rağmen herhangi bir salgın görülmemiştir[177].

Doğu Cephesi'nde 1920 yılı içerisinde salgın hastalıklardan 2 lekeli humma, 1 İspanyol Nezlesi, 18 hummayı racia, 4 iskorpit, 2 dizanteri, 29 bel soğukluğu, 4 verem ve 47 frengi vakası görülmüştür[178].

Sıhhiye dairesi askeri kıtalarda ortaya çıkan salgın hastalıklara karşı her bölgede farklı yöntemlerin uygulanmasından dolayı 17.08.1920 tarihli bir tebligat yayınlamıştır. Buna göre kıta tabibi şüpheli bir vaka ile karşılaştığında hemen şüpheliyi ayırıp gerekli müdahaleyi yapmakla birlikte bu vaka hakkında bağlı

[176] Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler…, s. 526-530.
[177] Sıhhi Rapor, s. 10.
[178] Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler…, s. 547.

bulunduğu makama, sıhhiye dairesine, mahalli salgın hastalıklarla mücadele heyetine, eğer yoksa belediye tabibine hızlı bir şekilde bildirmesi ve civar hastaneden bir bakteriyolog talep ederek gerekli muayeneyi yaptırması kararlaştırılmıştır. Hastalığa yakalananların kıtası, bulunduğu mevkii, hastalığa yakalandığı tarihten itibaren ne kadar gün geçtiği ilgili makama bildirilmiştir[179].

1920 yılı içerisinde her türlü bulaşıcı hastalık ile mücadele edilmiş, salgınların bulunduğu yerlerde gerekli temizlikler yapılmıştır. Ordu içerisindeki sıhhiye teşkilatı ve Sağlık Bakanlığı, tüm önlemleri alarak hastalıkların yayılmasını engellemeye çalışmıştır[180]. Anadolu'daki salgın hastalıklarla mücadeleyi engellemeye çalışan İstanbul Hükümeti, Anadolu'ya serum gönderilmesini engellemiş, bunun üzerine Anadolu'da serum üretim tesisleri açılmıştır[181]. Salgın hastalıklar mecliste de konu olmuş ve tartışılmıştır. Kastamonu ve Zonguldak çevresinde görülen frengi hastalığına önlem almak için mecliste görüşmeler yapılmıştır. Yapılan görüşmeler neticesinde 14 Ağustos 1920 günü Büyük Millet Meclisi'nde frengi salgını ile ilgili konu görüşülmüş, 7 Mart 1921'de de frengi salgını ile ilgili kanun çıkarılmıştır.[182] Bu kanunla birlikte her frengi hastası kendisine verilen tedavinin şekli ve süresini belirten hekim onaylı belgeyi yanında bulundurmak suretiyle istediği hekime ücretsiz muayene olma hakkını elde etmiştir. Her hekime, takip ettiği frengili hastanın istatistiğini tutma ve kimlik bildirmeden 24 saat içinde hükümet ya da belediye tabibine bildirme zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca belirtilen günlerde tedaviye gelmeyen frengili hastaları hükümet ya da belediye tabibine ihbar edilme zorunluluğu getirilmiştir.[183] 28 Eylül 1920 tarihinde çıkartılan Kastamonu, Bolu Frengi Teşkilatı'nın Kaldırılması Hakkında Nizamname ile Kastamonu, Bolu Frengi Teşkilatı Müfettiş-i Umumiliği kaldırılmış, bu bölgeye bağlı hastaneler ile seyyar memurların idari işleri bağlı oldukları il sağlık müdürlüklerine devredilmiştir. Kapatılan Genel Müfettişlik muhasebe memuru, merkez muhasebesine memur kılınmıştır. Teşkilat içerisindeki hastaneler ve frengi ile mücadele idaresi her sene iki defa sıhhiye memurları tarafından teftiş edilmesi

[179]ATASE, K: 903, G: 19.
[180] Ulvi Keser, **a.g.m.**, s.1257.
[181] Hâkimiyet-i Milliye, Nr. 42, s. 3, 1 Temmuz 1920.
[182] Ulvi Keser, **a.g.m.**, s.1257.
[183] Zafer Koylu, Saadet Altay, **a.g.m.**, s. 1069.

kararlaştırılmıştır. Bu nizamnamenin uygulanmasında Sıhhiye Vekâleti sorumlu kılınmıştır[184].

3. 1921 Yılında Salgın Hastalıklarla Mücadele

1921 yılı başlarında Ankara, Konya, Eskişehir, El-Cezire ve Doğu cephelerinde sevkiyat erleri arasında lekeli humma, hummayı racia, dizanteri ve bulaşıcı nezle görülmüştür. Bu hastalıkların orduya sokulmaması için sevkiyat merkezlerinde, menzil bölgelerinde tümen kolordu bölgelerinde bütün erler muayeneye tabi tutulmuş, aşılar yapılmış ve gerekli önlemler alınmıştır. Ordu birliklerinde özellikle halkla yakın ilişkisi bulunan Merkez Ordusu birliklerinde hummayı racia görülmüş ve hastalığın halktan geçtiği anlaşılınca Sivas, Amasya ve Samsun'da temizliğe daha çok dikkat edilmiştir. Sivas'ta bulunan aşıevinin yetersiz olması üzerine Konya'da aşı üretimine başlanmış, İstanbul'dan çiçek aşısı istenmiştir[185].

Salgın hastalıklara karşı önlem alınması gerektiği ile ilgili emirler Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından fırka kumandanlıklarına gönderilerek salgın hastalıklardan özellikle lekeli humma, çiçek, humma-yı racia ve nezle gibi hastalıkların ordu içerisinde yayılmasının önüne geçilmesi istenmiştir. Salgınların önüne geçilmezse ordunun tamamının etkileneceği ve bu durumda büyük bir felaket yaşanacağı anlaşıldığından dışarıya karşı verilen mücadeleden daha fazla mücadele verilmesi üzerinde durulmuştur. 1921 yılı başlarında 15. Fırkada İspanyol Nezlesine yakalanan hasta sayısında artış görülmüştür. Gerekli tedbirlerin alınarak hastalığın önüne geçilmesine rağmen vefat sayısı %47,78 civarında olmuştur[186].

Bulaşıcı hastalıklara karşı gerekli aşılar yapıldıktan sonra yaralılara tetanos serumu sağlanmış, serum verilemeyen yerlerde hastalığı engellemek amacıyla bol sirke verilmiştir. Temmuz 1921'de bulaşıcı hastalıklara yakalananların tablosu aşağıdaki gibidir:

---

[184] BCA, 30-18-1-1/1-13-9/28.09.1920.
[185] Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler…, s. 537-538.
[186] ATASE, K: 969, G:74.

Tablo-8: Temmuz 1921'de bulaşıcı hastalıklara yakalananların listesi[187]

Hastalık adı	Yakalanan	Ölen
Tifüs	11	3
Hummayı Racia	41	-
Çiçek	8	3
Karahumma	6	1
Kızamık	4	-
Kabakulak	37	-
Yılancık	17	3
Dizanteri	113	12
Salgın grip	125	1
İskorbüt	25	-
Menenjit	1	1

Salgınların önüne geçilmek ve özellikle seyyar orduyu korumak için Ankara ve Konya'dan başka batıda Sivrihisar, Sarayönü, Akşehir ve Bolvadin'de temizlik işleri artırılmış, muayene ve ayırma merkezleri kurulmuş, demiryollarında özellikle vagonların temizliğine itina gösterilmiştir. Batı cephesinde görülen çiçek, dizanteri karahumma ve lekeli humma gibi hastalıklar gerekli tedbirlerin alınması sayesinde seyyar orduya bulaşması engellenmiştir[188].

1921 yılında ordu birliklerinde sıtmaya yakalananların sayısında da epey artış yaşanmıştır. Özellikle Sakarya ve Porsuk bataklılarındaki sivrisinekler çoğu askerin sıtmaya yakalanmasına sebep olmuştur. Bu duruma önlem olarak askerlere toz kinini sigara kâğıdına sararak ya da üzüm içerisine konularak içirilmiştir. Ayrıca sevk ve depo yerlerinde de lekeli tifoya rastlanılmıştır[189].

El-Cezire cephesinde doğrudan savaş hali olmasa da bölgeye cephelerden gelenler ve askeri birliklerden erlerin köylerine gitmeleri salgın hastalıklarda artış meydana gelmesine sebep olmuştur. Bu bölgede her ne kadar sağlık tesisleri geniş yer kaplasa ve aynı zamanda sağlık ekipleri gerekli önlemleri alsa da salgınların cephe birlikleri arasında yayılmasının önüne geçilememiştir. Bu dönemde Diyarbakır

[187] Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, 4. Kısım…, s. 573-574.
[188] Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler…, s. 537-538.
[189] Kemal Özbay, **a.g.e.**, s. 414.

ve Elazığ'da salgın hastalıklarla mücadele kurumları kurulmasına rağmen hastalıkların temizlenmesine yetmemiştir[190].

1921 yılında El-Cezire Cephesi'nde görülen bulaşıcı hastalıkların tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo-9: El-Cezire Cephe Kumandanlığı'nın Ocak 1921 yılına ait bulaşıcı hastalıklar çizelgesi[191]

Girişteki Toplam Asker Sayısı	9 Subay		395 Er			
Çıkıştaki Toplam Asker Sayısı	8 Subay		289 Er			
Genel Mevcut	4 Subay		315 Er			
Genel Vefat	2 Subay		18 Er			
Bulaşıcı Hastalıklar	Hastalığa Yakalanan		İyileşen		Vefat Eden	
	Subay	Er	Subay	Er	Subay	Er
Akciğer Veremi	Yok				Yok	
Bel Soğukluğu	1	13		8		
Trahom		8		1		
Zatüre	1	24	1	13		7
Sıtma	2	39	1	30		1
Frengi	1	31	2	27		
Kızamık		1				
İspanyol Nezlesi		6				2
Yılancık		1		2		
Şankr		7		7		

[190] Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler…, s. 553.
[191] ATASE, K: 763, G: 23.

4. 1922 Yılında Salgın Hastalıklarla Mücadele

1922 yılında bulaşıcı hastalıklarla mücadeleye devam edilmiş, bu dönemde salgınlarla ilgili istatistik veriler toplanmaya çalışılmıştır. İstatistik verileri düzenlemek için Dr. Hasan Kadri, Dr. Hamza Vahit ve Refet Beyler tarafından alfabetik sistemle dosyalar hazırlanarak ve salgın hastalıkların kartogramla tespitine çalışılmıştır[192]. Gerekli tedbirlerin alınması sayesinde 1922 yılı içerisinde pek fazla salgına rastlanılmamıştır. Kayseri'de sadece depo alayında lekeli tifo görülmüştür. Yine Kayseri'de bir Tutukevinde, Amasya'da jandarma erleri arasından bir kişide ve Sıhhiye Dairesi yazıcılarından bir erde lekeli hummaya rastlanılmıştır. Samsun ve Adana'da birer er de hummayı racia görülmüş, Çankırı'da bir askerde çiçek hastalığına rastlanılmış, Kastamonu'da sevk erleri arasından bir erde Menenjit hastalığı tespit edilmiştir. Ankara'da sıtma olayı görülse de alınan tedbirlerle önüne geçilmiştir[193]. Salgın Hastalıklarla mücadele için gerekli önlemlerin alınması görevi Sıhhıye Dairesi 4. Şubeye verilmiştir[194]. 1922 yılının kış mevsimine doğru özellikle ordunun terhisi sırasında kendini gösteren lekeli humma ve hummayı racia hastalıkları önemli bir hal almış, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin dikkatini çeken bu hastalıklar takibat altına alınmıştır. Sıhhiye Vekâleti'nin desteği ve sağlık ekiplerinin de gayretleriyle orduya sokulmayan bu hastalıklar söndürülmeye çalışılmıştır. Bu salgınların tamamen söndürülemediği gibi özellikle 1922 yılının son zamanlarında Ankara'da ortaya çıkan lekeli humma ve racia salgınlarının Samsun ve Amasya civarından geldiği belirlenmiştir. Sıhhiye Dairesi 4. Şube tarafından, salgınların alınan tedbirlerle orduya sokulmamasına rağmen köylerden köylere geçebileceği ihtimali üzerinde durulmuş ve kış mevsimi dolayısıyla salgınların yayılmasının önüne geçilmesi için alınması gereken tedbirler Müdafaa-i Milliye Vekâlet'ine bildirilmiştir[195].

---

[192] Kemal Özbay, **a.g.e.**, s. 420.
[193] Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler…, s. 545-546.
[194] BCA, 30-10-0-0/177-219-1, 26.10.1922, Dosya Ek: 198, s. 1.
[195] BCA, 30-10-0-0/177-219-1, 26.10.1922, Dosya Ek: 198, s. 2-3.

III. BÖLÜM

MİLLÎ MÜCADELE'DE HİLAL-İ AHMER TARAFINDAN SUNULAN SAĞLIK HİZMETLERİ

A. HİLAL-İ AHMER CEMİYETİ'NİN KURULUŞU VE MİLLİ MÜCADELE ÖNCESİ FAALİYETLERİ

1. Cemiyet'in Kuruluşu

Ulusal ve uluslararası bir kuruluş olarak faaliyette bulunan Kızılay, 11 Haziran 1868 tarihinde Dr. Abdullah[*], Dr. Marko Paşa[**], Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa[***] ve Dr. Kırımlı Aziz Bey[****] tarafından "Osmanlı Mecruhin ve Marda-yı Askeriyeye İmdat ve Muavenet Cemiyeti" adı altında kurulmuştur[196]. Cemiyet, 14 Nisan 1877'de "Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti", 1923 yılında "Türkiye Hilal-i

[*] Dr. Abdullah, 1800 yılında Viyana'da doğdu. Asıl adı Karl Edward Hammerschmidt olan Dr. Abdullah öğrenimini Viyana Akademisi'nde yapmıştır. 1848'de başlayan Macar Ulusçu eylemlerinde bulunmuş ve Avusturya'nın bu eylemleri kanlı bir şekilde bastırmasıyla Osmanlı Devleti'ne sığınanlar arasında yer almıştır. Osmanlı topraklarına geldikten sonra İslam dinini kabul edip Abdullah adını almış ve önce yarbay sonra da albaylık rütbesi verilmiştir. İstanbul Mekteb-i Tıbbiyesi'nde jeoloji ve mineraloji dersleri vermiştir. Avrupa'da Cenevre Sözleşmesiyle kurulan Kızılhaç Teşkilatı gibi bir yardım kurumunun Osmanlı'da da olmasını isteyen Dr. Abdullah Osmanlı'nın Cenevre Sözleşmesi'ne imza atmasına katkıda bulunmuş ve Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti adı ile bir yardım kuruluşunun doğmasını sağlamıştır. Sefa Saygılı, **Türk Kızılayı'nın Kurucusu: Dr. Abdullah Bey**, Türk Kızılayı Yayınları, Ankara 2010, s. 15-17.

[**] Asıl adı Marko Apostolidis olup halk arasında Marko Paşa olarak bilinmektedir. Tıbbiye-i Şahane'yi bitirdikten sonra yine bu mektepte baştabip olmuş daha sonra aynı yerde nazırlığa getirilmiştir. Jön Türk hareketinin yanında yer almış, II. Abdülhamit zamanında Meclis-i Ayan üyeliğine getirilmiştir. Sorunu olan kişiler Marko Paşa'ya gidip derdini anlattıp ruhsal bir rahatlama yaşadığından dolayı halk arasında "derdini Marko Paşaya anlat" sözü ortaya çıkmıştır. Marko Paşa Kızılay'ın kurulmasında öncülük etmiş, Cenevre Sözleşmesi'ne Osmanlı'nın imza atmasını sağlayan kişilerden olmuştur. Kızılay'ın ilk geçici komite başkanı olmuştur. Orhan Yeniaras, **Türkiye Kızılay Tarihine Giriş**, Kızılay Bayrampaşa Şubesi Yayınları, İstanbul 2000, s. 43-44.

[***] Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Orhan Yeni Aras, **a.g.e.,** s. 46-47.

[****] 1841 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1865'de Tıbbiye'yi bitirmiş, arkadaşlarından Mehmet Nuri Bey ve Dr. İbrahim Vahit ile birlikte Fransızca der kitabı olan "Hijyen ve İç Hastalıkları" kitabını Türkçeye çevirmiştir. Münif Paşa'nın çıkardığı "Ceride-i Fünun" gazetesinde birçok makale yayınlayan Aziz Bey "Tıbbi Kimya" isminde eser hazırlamıştır. Kızılay'ın kuruluşunda önemli rol oynamıştır. Orhan Yeniaras, **a.g.e.,** s. 45-46.

[196] **101 Soru Cevapta Kızılay**, Türkiye Kızılay Genel Merkezi, 1976, s. 23.

Ahmer Cemiyeti", 1935 yılında "Türkiye Kızılay Cemiyeti" ve 1947 yılında "Türkiye Kızılay Derneği" adını almıştır[197].

1864 Cenevre Sözleşmesiyle kurulan derneğin amacı uluslararası antlaşmalar ve Türkiye'nin taraf olduğu antlaşmalar çerçevesinde derneğe yüklenen hizmetleri görmek, yurt içi ve yurt dışında oluşan her türlü afet ve felaketlerde gerekli hizmet ve yardımları yapmak, insaniyetçi hukuk çerçevesinde sağlık ve sosyal yardımlaşmayı desteklemekle beraber diğer uluslararası yardım örgütleriyle işbirliği yapmaktır. Derneğin bayrağı beyaz zemin üzerine sol tarafa açık hilal şeklindedir[198].

Derneğin görevleri; hükümetin verdiği izin ile duruma göre cephe ve cephe gerisinde Türk milletine ve orduya yardımlarda bulunmak, savaş zamanlarında gerekli araç ve gereçleri temin etmek, ordudaki bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek, esir ve mültecilerin ihtiyaçlarını karşılamak, hükümetin isteği üzerine lüzumlu yerlerde hastane açmaktır[199].

Cemiyet ilk faaliyetini 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda göstermiş, Plevne Cephesi'ne 50'ye yakın doktor göndermiş, aynı zamanda cephe gerisinde 9 seyyar hastane ve İstanbul'da 4 hastane kurmuştur. Savaş zamanında 25 bin hasta ve yaralı askerin tedavileri yapılmış, yine bu sıralarda İstanbul'a gelen muhacirlere de yardım edilmiştir[200]. 1897'de meydana gelen Osmanlı-Yunan Savaşı'nda ordunun ihtiyacı olan sağlık malzemeleri ve özellikle salgın hastalıklarda kullanılan kinin tedarik edilmiş, ayrıca cephedeki yaralı askerleri İstanbul'a getirmek için iki vapur kiralanmıştır[201].

II. Meşrutiyetin ilanına kadar belirli zamanlarda faaliyet gösteren cemiyet, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yeniden yapılandırılmıştır. Yeniden teşkil edilen

---

[197] **Türkiye Kızılay Derneği Tüzüğü**, Ankara Basım ve Cilt Evi, Ankara 1965, s. 3.
[198] 101 Soru Cevapta Kızılay…, s. 25-26; Açıksöz, Nr. 121, s. 3, 14 Şubat 1921.
[199] Türkiye Kızılay Derneği Tüzüğü…, s. 5.
[200] Cemal Sezer, Ömer Metin, **Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Balkan Savaşlarında Muhacirlere Yardımları**, Türk Kızılayı Yayınları, Ankara 2016, s. 19.
[201] Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, **Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a**, C. 1, Türk Kızılayı Yayınları, Ankara 2002, s. 30.

cemiyetin 1925 yılına kadar yürürlükte kalan ilk nizamnamesi Dr. Besim Ömer'in[*] evinde yapılan toplantıda hazırlanmıştır. Cemiyetin 1911 yılında gerçekleşen bu ikinci kuruluşundan sonra özellikle Trablusgarp ve Balkan savaşlarında aktif olarak görev yapmıştır[202].

2. Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi

1868 yılında temelleri atılan ve belli bir müddet faaliyet gösteremediği için 1911'de yeniden teşkil edilen Cemiyet, Padişah Mehmet Reşat'ın himayesine girmiş ve faaliyetlerine devam etmiştir. İkinci Meşrutiyet'le birlikte toplumda meydana gelen değişiklikler kadın hayatında da etkili olmuştur. Nitekim uzun süren savaş yıllarında cepheye giden askerlerden boşalan yeri kadınların doldurması kaçınılmaz olmuş, yine aynı zamanda cephelerde yaralı askerlerin bakımı ve tedavisinde kadına büyük bir rol düşmüştür. Netice itibariyle ilk olarak 1908 yılında sınır hattındaki askerlerin giyecek ihtiyacını karşılamak amacıyla "Cemiyet-i İmdadiye" adıyla ilk örgütlü kadın derneği kurulmuştur[203]. 1911 yılında yeniden düzenlenen Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne kadınlar da dâhil edilerek 20 Mart 1912'de Besim Ömer Paşa'nın teşebbüsleriyle padişahın annesi Başkadınefendi Kam-res Hanım'ın himayesinde yüz kurucu üyeden oluşan "Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi" kurulmuştur. Hanımlar Merkezinin fahri başkanı Kam-res Hanım, fiili başkanı ise Mahmut Şevket Paşa'nın hanımı Nimet Mahmut Muhtar Hanım olmuştur. Hanımlar

[*] Dr. Besim Ömer, 1862 yılında İstanbul'da doğmuş, Piriştine'de başladığı eğitim hayatına İstanbul'da devam etmiş, Kuleli Askeri Tıbbiye İdadisi'ni tamamladıktan sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'yi bitirerek 6 Haziran 1885'de doktor olmuştur. Mesleğine tabip yüzbaşı olarak başlayan Besim Bey, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye muallim muavini olarak atanmış daha sonra Paris'e giderek Chartie Hastanesi'nde klinik asistanı olarak çalışmıştır. Burada *"Seririyat-ı Viladiye"* adlı çeviri eseriyle, *"Doğum Tarihi"* adlı eserini yayınlamıştır. Türkiye'ye döndüğünde Tıbbiye'de ebelik dersleri okutmaya başlamış, 1905 yılında Ebe Mektebi ve Kadırga Veladethanesi'nin(doğumevi) açılmasını sağlamıştır. 1909'da Tıbbiye Mülkiye Meclisi ve Umumı Sıhhat Meclisi Başkanlığına atanmı, 1910'da Tıp Fakültesi dekanı olmuş, 1915 yılında ülkemizin ilk üniversite rektörü olmuştur. Hilal-i Ahmer Cemiyeti Kadınlar Kolunu kuran Besim Bey, uzun yıllar Hilal-i AHmer Cemiyeti'nin ikinci başkanlığınıda yürütmüştür. "Ebelerin Ebesi" ünvanı ile anılan Dr. Besim Ömer, ülkemizin ilk doğumevini açmış ve modern ebeliğin kurucusu sayılmıştır. Toplum sağlığı ve koruyucu hekimlik konularını işleyen ilk birim insanıdır. Ayrıca veremle mücadele ülkemizdeki ilk dispanseri İstanbul'da açmıştır. Titanik faciasından da kurtulmuştur. 1940'da Ankara'da vefat etmiştir. İsmail Hacıfettahoğlu**, Hanımefendilere Hilal-i Ahmer'e Dair Konferans: Doktor Besim Ömer,** Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2009, s. 16-43.

[202] Mesut Çapa, **Kızılay [Hilal-i Ahmer] Cemiyeti (1914-1925)**, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2010, 13,15.

[203]Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, **a.g.e.**, s. 145-146.

Merkezi, yalnız bir hayır kurumundan ibaret olmayıp cephe ve cephe gerisinde önemli faaliyetler yürütmüştür. Askerlerin her türlü ihtiyacının karşılanmasında aktif rol oynamış, kimi zaman çamaşırcı, kimi zaman hastabakıcı olmuş, yeri geldiğinde de terzi işlerini görmüştür. Kermesler, toplantı ve konferanslar düzenlenmiş, sergiler açılmış ve buralardan elde edilen gelirler ile orduya ve kimsesiz ihtiyaç sahiplerine yiyecek, giyecek, tıbbi malzeme gibi ihtiyaçlar karşılanmıştır[204].

Hanımlar Merkezi, özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda kendini göstermiş, savaş öncesi hastabakıcılık ve hemşirelik eğitimi alan hanımlar hiçbir karşılık gözetmeksizin hizmet etmişlerdir. Ayrıca çeşitli sanatsal faaliyetlerle gelir sağlamaya çalışmışlardır. Bunlardan başka diğer merkezlerdeki şubelerin topladığı yardım paralarını merkeze göndermişlerdir. "Hediye-i Şitaiyye" yani kış hediyesi olarak kışlık giysiler ile askerler için eldivenler hazırlanmıştır. Cephelerdeki askerlerin sağlık sorunları, yaralı ve hasta bakımı ile beslenmeleri, çamaşır, giysi, yatak, yorgan gibi hizmetler Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve Kadınlar Merkezi'nin bütün savaşlarda yaptıkları ortak faaliyetlerdir[205].

3. Cemiyetin Millî Mücadele Öncesi Faaliyetleri

İtalya'nın Trablusgarp'ı işgali üzerine başlayan Osmanlı-İtalyan Harbi, Hilal-i Ahmer'in ilk ciddi sınavı idi. Henüz tam olarak teşkilatını kuramamış, yeterli sermaye, malzemesi ve kendisine bağlı hastaneleri olmamasına rağmen hemen faaliyete başlamıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı Rıfat Paşa'ın eşinin sergi açarak topladığı 70.000 Frank ile eski Hilal-i Ahmer'den kalan 400.000 Frank kullanılarak Trablusgarp için sağlık malzemeleri tedarik edilmiştir[206]. Aynı zamanda Avrupa'daki diğer yardım kuruluşları ile Osmanlı toprakları dâhil olmak üzere Mısır'dan, Hindistan'dan, Bosna'dan, Güney Afrika Müslümanlarından Hilal-i Ahmer'e

[204] Levent Düzcü, Cemal Sezer, **Doktor Besim Ömer ve Dokuzuncu Washington Konferansı**, Türk Kızılayı Yayınları, Ankara 2016, s. 56; Muzaffer Tepekaya, Leyla Kaplan, "Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 10, 2003, s. 150-152.
[205] Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, **a.g.e.**, s. 166-168.
[206] Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, **a.g.e.**, s. 47,50-52.

yardımlar gelmiştir[207]. Cemiyet, İstanbul maliyesinden borç almış ve diğer Müslüman ülkelerden gelen yardımlarla Trablusgarp'taki Türk ordusuna yardım eli uzatmaktan geri kalmamıştır. Bunlardan başka cepheye üç ayrı sağlık ekibi göndermiş olup, bu heyetler Trablusgarp'ın çeşitli yerlerinde seyyar hastaneler kurmuşlardır. Savaş boyunca yaralı ve hasta bakımı açısından en üst düzeyde hizmet veren Hilal-i Ahmer hastanelerinde, gözünden yaralanan Mustafa Kemal'de tedavi görmüştür. Trablusgarp'taki üç Hilal-i Ahmer heyeti görev süresi boyunca 3000'den fazla yaralı ve hastaya hizmet vermiş olup aynı zamanda buradaki salgın hastalıkların yayılmasını da engellemiştir[208].

1912 yılında Karadağ, Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesiyle başlayan Balkan Savaşları'nda Osmanlı ordusu çok kötü şartlar içerisindeydi. Ordunun büyük bir kısmı terhis edilmiş, ordu içerisinde huzursuzluk baş göstermişti. Bunlardan başka iaşe sıkıntısı gibi birçok nedenler yer alıyordu. Savaşın bir anda çıkması nedeniyle Ordu Sağlık Dairesi tarafından Kızılay'ın hastane açacağı yerler tespit edilmişti[209].Cemiyetin maddi durumuna göre İstanbul'da 400, Lüleburgaz'da 150, Edirne ve Selanik'te 200, Üsküp'te 140, Alasonya, Yanya, Manastır ve İşkodra'da 100'er yataklı birer hastane kurulması kararlaştırılmıştır. Hastanelerin bütün kadro ve sağlık malzemeleri hazırlanmış ancak Balkan devletlerinin Osmanlı topraklarında pek çok yeri işgal etmesi sebebiyle Lüleburgaz, Alasonya, Yanya ve Manastırda hastaneler açılamamıştır[210]. Bulgarların kuşatması altındaki Edirne'ye de Hilal-i Ahmer tarafından bir hastane açılmış ve buraya İstanbul'dan pek çok sağlık malzemesi geldiği gibi Alman Kızılhaçı'ndan da yardım malzemeleri tedarik edilmiştir[211].

Balkan Savaşları'nda yaralıların İstanbul'a getirilmesi ve burada da yaralı sayısının günden güne artması üzerine İstanbul'da birçok okul tatil edilmiş ve buralarda hastane açılmıştır. Bu okullardan biri olan İstanbul Üniversitesi'nde 600

---

[207] Ahmet Zeki İzgöer, Ramazan Tuğ, **Padişah'ın Himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı**., Türk Kızılayı Yayınları, Ankara 2013, s. 75.
[208] Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, **a.g.e.**, s. 59,61,90-92.
[209]Mesut Çapa, "Balkan Savaşı'nda Kızılay (Osmanlı Hilal-i Ahmer) Cemiyeti", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, S. 1, 1990, s.89, 91.
[210] Ahmet Zeki İzgöer, Ramazan Tuğ, **a.g.e.**, s. 90.
[211] Mesut Çapa, **a.g.m.**, s. 92.

yataklı bir hastane kurulmuştur. Yine Vefa Lisesi'nde 15 yataklı bir hastane de Hilal-i Ahmer tarafından faaliyete geçirilmiştir. Balkan Savaşları sırasında salgın hastalıklarda baş göstermişti. Salgına yakalanan askerlerin İstanbul'a gelmeleri üzerine Hilal-i Ahmer tarafından tedbir alınmış, her türlü ihtiyaç ve tedavileri Hilal-i Ahmer tarafından karşılanmıştır. Kolerayla mücadele kapsamında İspartakule'de seyyar bir hastane kurulmuştur. Balkan Savaşlarında Hilal-i Ahmer'in kurmuş olduğu hastanelerde 36772'den fazla hasta ve yaralı tedavi edilmiştir[212]. Cemiyetin askeriyeye yaptığı hizmetlerden biri de hastane gemisi olarak kullanılan Kembiriç Vapuru ile yaralı ve hastaların nakli olmuştur. Bunun dışında Şirket-i Hayriye'nin tahsis ettiği vapurla da yaralılar İstanbul'a taşınmıştır. Sadece askerlerin değil sivillerin de yardımına koşan cemiyet Balkan Savaşları sonunda göç eden muhacirlerin sorunlarını gidermiş, ihtiyaçlarını karşılamıştır. İstanbul'un çeşitli yerlerinde bulunan cami, medrese, okul, lokanta, dergâh, baraka, kulübe gibi yerlerde muhacirler iskân edilerek buralarda ihtiyaçları karşılanmıştır. Ayrıca muhacirlerin tedavileri için Muhacirin Hastanesi kurulmuştur[213].

Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1877-1878 Osmanlı- Rus savaşı meydana geldiği sırada kurulmuş ardından Trablusgarp ve Balkan savaşları olmuştu. Neticede kendini savaş ortamında bulan cemiyet kendini toparlama fırsatı bulamasa da her türlü fedakârlığı göstermekten çekinmemiştir. Birinci Dünya Savaşı geniş bir alanda meydana geldiğinden dolayı cemiyetin faaliyetleri de buna göre olmuş, cephelerde gerekli tedbirleri almak için çalışmıştır. Osmanlının "Sahra Sıhhiye Umum Müfettişliği" ile ortak çalışmalar yürütmüş, cephelere yakın bölgelere sağlık personeli ve malzeme sevkiyatı yapmıştır[214]. Kafkas cephesinde Ruslarla girişilen mücadele sırasında Erzurum'da 500 yataklı bir hastane kurulmuş, yine Erzincan ve Sivas'ta birer hastane teşkil edilmiş ve yaralı askerlerin tedavileri bu hastanelerde yapılmıştır. Aynı zamanda kolera ile de mücadele edilmiştir[215].

---

[212] Mesut Çapa, **a.g.m.**, s. 94-96.
[213] Cemal Sezer, Ömer Metin, **a.g.e.**, s. 87.
[214] Orhan Yeniaras, **a.g.e.**, s. 87-88
[215]Cemal Sezer, "Birinci Dünya Savaşı'nda Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Sağlık Alanındaki Faaliyetleri" **History Studies İnternational Journal of History**, C. 4, S. 4, 2012, s. 375-376.

1914 yılı başlarında Hilal-i Ahmer, Çankırı, Ankara, İzmir, Sivas, Edirne, Bağdat, Yemen ve Sofya'da birer şube açmak için girişimlerde bulunmuştur. Bu merkezlerde Hilal-i Ahmer tarafından yeni hastaneler açılmış, ahali bilgilendirilmiş, mahalli idarelerden yardımlar sağlanmış, aş evleri açılmış ve en önemlisi salgın hastalıklarla mücadele edilmiştir[216].

Kurulduğu günden beri elde ettiği tecrübelerle her türlü faaliyette bulunmaktan geri kalmayan Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Birinci Dünya Savaşı sırasında deneyimlerini uygulamaya dökmüş, askerlerin günlük gereksinimleri, giyeceği ayakkabıları, elbiseleri, hastabakıcı kıyafetleri, yatakları ve battaniyeleri dâhil her türlü ihtiyaçlarını karşılamıştır. Hastanelerdeki eksiklikler giderilmiş, sedye imalatına girişilmiş, depo ve ambarlara uzun süre yetecek envanteri konulmuştur. Ordu ile sürekli iletişim halinde olan Hilal-i Ahmer Cemiyeti, yaralı ve hasta bakımı dışında salgın hastalıkların önüne geçmek için gerekli tedbirleri almış aynı zamanda sivil halkın sağlığına ve gereksinimlerine de önem vermiştir. Cemiyet savaş sırasında Çanakkale, Suriye, Kafkas gibi cepheler ile Çanakkale, Musul, Medine gibi yerlerde hastaneler teşkil etmiştir. Çanakkale'deki yaralıların tedavileri için İstanbul'un çeşitli yerlerinde 7 hastane kurulmuştur. Ayrıca İstanbul'a gelemeyecek hastalar için de Gelibolu'da hastane ve dispanserler teşkil edilmiştir[217]. Cepheye sevk edilen askerler ve savaş dolayısıyla cephe gerisine çekilen siviller için geçiş güzergâhlarına çayhane, aşhane ve misafirhaneler kurulmuştur. İlk olarak Kırkkilise, Çerkezköy, Kuleliburgaz ve Edirne'de kurulan çayhanelerde 39.000 askere çay dağıtılmıştır. Kurulan çayhanelerde özellikle Çanakkale'de Türklere esir düşen düşman askerlerine dahi çay verilmiştir[218]. Bunlardan başka cemiyetin önemli icraatlarından biri de esir olan Osmanlı askerleri ile ailelerinin irtibatını sağlamak, esir askerlerin ihtiyaçlarını karşılamak olmuştur. Hilal-i Ahmer Cemiyeti sadece Osmanlı askerleri değil, Osmanlı esiri olan yabancı askerlerinde aileleriyle irtibatını sağlamıştır. Yine cemiyet savaş boyunca perişan olmuş ahalinin imdadına yetişmiş zor durumda kalan

---

[216] Mesut Çapa, **a.g.e.,**s. 31-35.
[217] Cemal Sezer, Ömer Metin, "Balkan Savaşlarından Millî Mücadeleye Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Yardım Faaliyetleri (1912-1922)", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi,** C. 32, S. 54, 2013, s. 172.
[218]Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, **a.g.e.,** s. 192, 198-199, 201-203.

ahaliye yardım eli uzatmıştır[219]. Cepheden gelen yaralıların tedavileri için İstanbul'da 1400 yataklı 6 hastane kurulmuştur. Ayrıca cepheden yaralı taşımak için 500 yataklı iki hastane gemisi temin edilmiştir[220]. Birinci Dünya Savaşı boyunca İstanbul'da açılan hastaneler şunlardır; 1700 yataklı Darülfünun Hastanesi, 1500 yataklı Galatasaray Sultanisi Hastanesi, 500 yataklı Gureba Hastanesi, 500 yataklı Taksim Hastanesi, 500 yataklı Çağlayan Hastanesi, 250 yataklı Kadırga Hastanesi, 500 yataklı Darüşşifa Hastanesi'dir[221].

Savaş boyunca bütün cephelerde olağanüstü çalışan cemiyet, Doğu Cephesi'nde belirttiğimiz üzere Erzurum'da 500 yataklı bir hastane dışında Ilıca'da yine 500 yataklı bir Nekahathane kurmuş, halka kuduz ve çiçek aşıları yapılmıştır. Çanakkale'ye sağlık ekibi ve sağlık malzemeleri ile ilaç ve yiyecek gönderilmiş ancak işgal olasılığı nedeniyle bu malzemeler Anadolu'ya nakledilmiştir. Adapazarı'nda 2000 yataklı bir hastane açılmış, Eskişehir'de büyük bir depo teşkil edilmiştir. Süveyş Cephesi'nde Medine'de 400 yataklı hastane açılmış savaş sonuna kadar burada 5578 hasta tedavi edilmiştir. Hilal-i Ahmer Cemiyeti bunlardan başka Trabzon, Erzincan, Erzurum, Akhisar, Nazilli, İzmir, Alaşehir, Adana, Konya, Karamürsel, İzmit, Bilecik, Gördes, Sakarya ve Antep'te İmdat Heyetleri kurmuş ve bu bölgelerde doktor, hastabakıcı ve diğer sağlık görevlilerinden oluşan imdat heyetleri tarafından halkın her türlü ihtiyaçları karşılanmıştır[222].

[219] Açıksöz, Nr. 124, s. 2, 24 Şubat 1921.
[220]Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, **a.g.e.**, s. 192, 198-199, 201-203.
[221] OHAM, S. 5, s. 114, 15 Ocak 1922.
[222] Orhan Yeniaras, **a.g.e.**, s. 88-97.

B. CEMİYETİN MİLLÎ MÜCADELE'DEKİ YERİ VE FAALİYETLERİ

Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin fiilen sonunu getirse de Türk milleti ve Hilal-i Ahmer'in mücadelesi devam etmiştir. Gerek cephede gerekse cephe gerisindeki faaliyetler Hilal-i Ahmer'in görevlerinden sadece bazılarıydı. Trablusgarp, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı gibi üst üste yaşanan savaşlarda cemiyetin ordu ile ilişkisi gelişmiş, Cemiyet'in Nizamnamesinde yer aldığı üzere savaşlarda ordunun yanında yer almak, Cemiyetin en önemli işlevlerinden birisi olmuştur. Mütarekenin ardından savaş yaralarını sarmaya çalışan Cemiyet, aynı zamanda kuruluş mücadelesi için de teşkilatlanmaya devam etmiştir. Mütarekeden sonra Batı Anadolu'da Yunan işgalinin başlaması üzerine buradaki şube ve merkezler varlığını koruyamamıştır. Anadolu'daki diğer şubeler, Anadolu Murahhaslığı (temsilciliği)'nın lağvedilmesine kadar Ankara'ya bağlı kalmıştır. İlk yıllarda belirli bölgelerde şube ve merkezler var ise de 1921 yılında Anadolu'da 30 merkez ile 60 şube faaliyet göstermiştir[223].

16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edildiği gün Hilal-i Ahmer merkez binası da işgale uğramıştı. Yapılan baskının ardında Hilal-i Ahmer Genel Sekreteri Adnan (Adıvar) Bey ve hanımı Halide Edip (Adıvar) Anadolu'ya geçmişler, İstanbul'da genel sekreter olarak Dr. Hikmet Bey kalmıştır. İstanbul'un işgali üzerine Anadolu'daki Hilal-i Ahmer ile İstanbul'daki Genel Merkez arasındaki irtibat kesilmiştir. Daha sonra ilk BMM döneminde kurulan Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'ne getirilen Dr. Adnan Bey, Genel Merkez tarafından resmen görevlendirilmemesine rağmen Hilal-i Ahmer'deki faaliyetlerine Dr. Besim Paşa ile birlikte devam etmiştir. Ekim 1920'de Dr. Besim Paşa, Dr. Adnan Bey, Ömer Lütfü Bey ve Esat Paşa'nın girişimleri sonucu Hilal-i Ahmer'in Ankara Murahhaslığı kurulmuştur. Bunun üzerine diğer bölgelerdeki şubeler ve imdat heyetleri de Ankara'ya bağlanmış oldu. Öte yandan Cemiyet, İstanbul'dan Anadolu'ya yaptığı

[223] Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, **a.g.e.**, s. 246; Mesut Çapa, **a.g.e.,** s. 37.

yardımları artırmış, 1921-1922 yılları arasında Askeri Sıhhiye Teşkilatı'na 40 bin sandık malzeme ile çok sayıda doktor, eczacı ve sağlık personeli nakletmiştir. Cemiyet'in Ankara Murahhaslığı, Millî Mücadele'de özellikle Batı Cephesi'nde önemli icraatlarda bulunmuş, buralara sağlık malzemeleri, gıda ve eşya yardımları yapılmıştır. Cephelere yakın yerlere hastane ve nekahethaneler açılmıştır[224].

Hilal-i Ahmer Cemiyet'i Millî Mücadele öncesi ve savaş zamanlarında teşkilatlanmasına hız vermiş, Anadolu'daki merkez ve şubeler dışında sağlık kurumları ve imdat heyetleri de teşkil etmiştir. Ankara'da iki hastane, Isparta ve Gördes'te birer hastane, Bilecik, Haymana, Mihalıcık, Sivrihisar, Afyonkarahisar, Uşak ile Bilecik havalisinde İmdat Heyetleri teşkil edilmiştir. Bunların dışında Cemiyet, Yunan işgaline uğrayan İzmir'de her türlü zorluğa göğüs gererek varlığını devam ettirmiş, İzmir'in kurutuluşundan sonra da burada teşkilatlanmasına devam etmiştir. Doğu Anadolu'da Erzurum merkezli faaliyetler icra edilmiş, çeşitli yardımlar toplanıp yetim ve fakirler himaye altına alınmıştır. Erzurum'da kurulan XV. Kolordu Komutanlığı'nın Hilal-i Ahmer'in bu bölgedeki gelişmesinde önemli yeri olmuştur. Kastamonu, Kayseri, Balıkesir, Afyonkarahisar, Samsun, Zonguldak, Diyarbakır, Adana, Denizli, Sinop, Trabzon gibi Anadolu'nun muhtelif yerlerindeki merkezlerde Hilal-i Ahmer'in teşkilatlanması sürdürülmüş ve buralardan toplanan yardım paraları Ankara'daki merkeze aktarılmıştır. Ayrıca bulundukları bölgelerde hastanelerin kurulmasını sağlamışlar ve bölgelerinde yer alan askeri birliklerin her türlü hizmetlerini sağlamışlardır[225].

İstanbul'un 16 Mart 1920 tarihinde işgal edilmesi ve İstanbul'daki Genel Merkez ile irtibatın kopması üzerine Ankara'da Murahhaslık kurulmuş ve Hilal-i Ahmer'in Anadolu'daki merkez ve şubeleri bu Murahhaslık tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Eskişehir'de Dr. Besim Ömer Paşa tarafından ilaç ve sağlık malzemelerinin yer aldığı büyük bir depo teşkil edilmiş, 1921 yılına kadar Anadolu'nun ihtiyacı bu depodan karşılanmış, 1921'den sonra İstanbul'dan yardım gelmeye devam etmiştir. İstanbul'dan gelen sağlık malzemeleri İnebolu-Ankara hattı

---

[224] İsmail Hacıfettahoğlu, **Millî Mücadelede Hilal-i Ahmer-Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Teşkilinden Sakarya Zaferine Kadar İcraat Raporu-23 Nisan 1920 – 23 Eylül 1921**, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2009, s. 16-17.
[225] Mesut Çapa, **a.g.e.**, s. 41-46.

üzerinde gerçekleşmiştir. Gelen malzemeler, nakliye aracının yetersizliğinden dolayı bu hat üzerindeki depolara yerleştirilmiş ve daha sonra buralardan gereken yerlere sevkiyat yapılmıştır[226]. Yaralı ve hasta askerleri taşımak amacıyla İstanbul'dan 22 hasta nakil aracı Ankara'ya sevk edilmiş, bunlardan 16 tanesi Askeri Sıhhiye'nin emrine verilmiştir[227].

Cemiyet Anadolu'ya bir yandan eşya, malzeme ve nakil araçları sevk ederken bir yandan da ordu sıhhiyesi ve cemiyetin bünyesindeki hastaneler için doktor ve eczacı gibi sağlık personeli göndermiştir[228]. Cemiyetin sevk zamanlarında Anadolu'ya gönderdiği sıhhiye malzemesinin tutarı 1 milyon lira civarındadır[229]. Cemiyetin İstanbul merkezi 40 doktor ve 10 eczacıyı İnebolu hattından Ankara'ya göndermiştir. Bunların dışında yine belirli aralıklarla İstanbul'dan askeri tabip, doktor ve eczacı sevk edilmiştir[230]. Hilal-i Ahmer Cemiyeti, askeriyenin istekleri doğrultusunda eksik olan sağlık malzemelerini tedarik etmeye çalışmıştır. Hilal-i Ahmer Cemiyeti Anadolu sıhhiye hizmetinin ihtiyacı olan serum ve aşıyı talep üzerine hazırlayıp ihtiyaç olan bölgelere göndermiştir. İnebolu Hilal-i Ahmer şubesinin talebi üzerine 2000 şişe dizanteri serumu ile 2000 şişe tetanos serumu göndermiştir. Antalya Mutasarrıflığına'da 37 kilo kolera aşısı ve 5 şişe veba aşısı tedarik etmiştir[231]. Sıhhiye dairesinin elinde kalmayan aşı maddesi olan Jeloz'un eksikliği sebebiyle depolarda azalmış bulunan jelozdan 25 kilo ve yine az miktarda bulunan jelatinden de 25 kilo Hilal-i Ahmer Ankara Murahhaslığı'ndan istenmiştir. Bu istekler Hilal-i Ahmer İstanbul Merkezi'nden temin edilmiştir[232]. Yine Sıhhiye Dairesi Garp Cephesi'nde az sayıda bulunan trakeostomokanulünün[233] tedarik edilmesi için Ankara Hilal-i Ahmer Murahhaslı'ndan istenmiş ve 20 çift trakeostomikanülü Hilal-i Ahmer tarafından Garp Cephesine gönderilmiştir[234].

---

[226] Mesut Çapa, **a.g.e.**, s. 92-93.
[227] Murat Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları1914-1928**, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2013, s. 110.
[228] Mesut Çapa, **a.g.e.**, s. 95-96.
[229] İkdam, Nr. 8676, s. 3, 9 Mayıs 1921.
[230] Açıksöz, Nr. 166, s. 2, 22 Nisan 1921.
[231] OHAM, S. 3, s.56, 15 Kasım 1921.
[232] KA, Kutu No: 171, Belge No: 80.
[233] Boynumuzda yer alan özellikle erkeklerde "adem kemiği" denilen çıkıntının hemen altından nefes borusuna açılan bir delikle hastanın nefes almasını sağlayan cihaza denir.
[234] KA, Kutu No: 171, Belge No: 84.

Sıhhiyenin envanterinde az miktarda bulunan limonit süt mantarı sıhhiyeyi zor durumda bırakmış ve bunun yanında gerekli diğer malzemelerde İstanbul'a sipariş edilmiştir[235]. İstanbul'dan İnebolu yolu ile Ankara'ya gelecek olan malzeme listesi şunlardır:

Tablo-10: İstanbul'dan İnebolu yolu ile Ankara'ya gelecek olan malzeme listesi[236]

Adet	Kilo	
	25	Mutedil Limonit süd
	15	Kreolin veya lizol
	25	Alkol (95) derecelik
	5	Dayanıklı lastik tüp – gayet iyi cinsten ve saf kauçuk, çapı 8 mm
	5	Dayanıklı lastik tüp – gayet iyi cinsten ve saf kauçuk, çapı 8 mm
	5	Çapı 10 mm olan cam tüp
300		Kan almak için kullanılan turşucu kavanozu şeklinde geniş ağızlı şişe
5000		Serum şişelerine mantar
	5	Safça mantar
	10	Saf doğal sabun

[235] KA, Kutu No: 171, Belge No: 86.
[236] KA, Kutu No: 171, Belge No: 86/3.

Hilal-i Ahmer Ankara Murahhaslığı'nın talebi üzerine Kastamonu Hilal-i Ahmer deposunda bulunan 40 sandık sıhhiye malzemesinin Kastamonu Menzil Mıntıka Müfettişliği vasıtasıyla Ankara Sıhhiye Deposuna sevk edilmiştir[237].

Hilal-i Ahmer Millî Mücadele başlarında Anadolu'nun muhtelif bölgelerine sağlık heyeti göndermiştir. Hilal-i Ahmer tarafından 20 doktor ve 5 eczacıdan ilk Hilal-i Ahmer Heyet-i yine İnebolu hattı kullanılarak Anadolu'ya sevk edilmiştir[238]. İstanbu'dan gelen bu ilk Hilal-i Ahmer Heyeti 6 Mayıs 1921'de Afyonkarahisar'a gelerek burada bir hastane açmıştır[239]. 25 kişiden oluşan ikinci heyet 13 Nisan 1921'de İstanbul'dan hareket etmiştir[240]. Anadolu'ya gönderilen bu heyetler toplamda 12 heyetten oluşmaktadır ve Mayıs'ın 15'ine kadar sürecektir. Hilal-i Ahmer heyetleri beraberlerinde sıhhiye malzemeleri ve cerrahi aletlerde götürmüşlerdir[241]. Bu heyetler gittikleri bölgelerdeki halkın sağlık sorunlarına eğildikleri gibi askeri sağlık teşkilatıyla da birlikte hareket etmiş ve askeriyenin ihtiyaçlarının karşılanması için azami gayret göstermişlerdir. Bu heyetler, Hilal-i Ahmer tarafından atanan bir yönetici idaresindeki doktor hastabakıcı ve diğer sağlık görevlilerinden oluşmaktaydı. Düşman tarafından zulme uğramış halka ilaç, sağlık malzemeleri, yiyecek ve içecek ile her türlü tüketim malzemeleri dağıtmışlardır. Bunların yanında hasta ve yaralıların nakil işleriyle de uğraşmışlar, onlara moral kaynağı olmuşlardır[242]. Hilal-i Ahmer Cemiyeti sadece hasta ve yaralıların tedavi işleriyle ilgilenmeyip cephede düşmandan başka şiddetli hava şartları ile uğraşmakta olan askerlerimize 10.000 kalın yün fanila hediye ederek çetin kış şartlarında askerlerimizin soğuktan korunmasını sağlamışlardır[243].

Mondros Ateşkesinden sonra Yunan Kızılhaç'ı Batı Anadolu'da faaliyetlere başlamış, yerli Rumların tedavilerini üstlenmişler ve onlara her türlü yardım yapmaktan kaçınmamışlardır. Bunların dışında propaganda faaliyetlerine girişmişler ve gizlice silah yardımları yaparak İzmir'in işgaline zemin oluşturmaya

[237] ATASE, K: 1120, G: 116.
[238] İkdam, 11 Nisan 1921, nr. 8549, s. 3,.
[239] İkdam, 6 Mayıs 1921, nr. 8673, s. 3.
[240] İkdam, 13 Nisan 1921, nr. 8651, s. 3,.
[241] İkdam, 30 Nisan 1921, nr. 8667, s. 3,; Açıksöz, 25 Nisan 1921 nr. 168, s. 2.
[242] Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, **a.g.e.**, s. 253.
[243] İkdam, 31 Ekim 1921, nr. 8846, s. 3,.

çalışmışlardır. Sıhhiye Genel Müdürü Adnan Adıvar, bu bölgelerden aldığı haberlere dayanarak Hilal-i Ahmer'e gerekli bilgileri aktarmış ve Hilal-i Ahmer'in bu bölgeye ve özellikle İzmir'e bir sağlık heyeti göndermesinin gerekli olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine Hilal-i Ahmer Cemiyeti faaliyete geçmiştir[244]. Ancak Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Batı Anadolu'ya heyet göndererek buralarda faaliyet göstermek amacıyla yapılan görüşmelerden bir sonuç çıkmamıştır. Bütün bu çabalar İzmir'in işgalinden sonra gerçekleşmiş ve Hilal-i Ahmer Heyetleri gönderilmeye başlanmıştır[245].

1. Hilal-i Ahmer Tarafından Gönderilen Yardım Heyetleri

Mondros Mütarekesi'nin ardından yurdun dört bir yanı işgale uğramış ve bu işgallere karşı Türk milleti topyekûn mücadeleye girişerek yurdu düşmanlardan kurtarmıştı. Ancak bu mücadele sırasında bir yandan askeriye diğer yandan siviller çok yıpranmıştı. Hilal-i Ahmer Cemiyeti işgale uğrayan İstanbul'dan Anadolu'ya geçmiş Ankara merkezli olarak Anadolu'da teşkilatlanma faaliyetlerine başlamıştı. İstanbul'daki merkezden de Anadolu hareketine destek olmuş, doktor, eczacı, hemşire gibi sağlık personelleriyle birlikte çok sayıda sıhhi ve cerrahi malzeme göndermişti. Hilal-i Ahmer Cemiyeti bu yardımlarını Anadolu'ya gönderdiği heyetler vasıtasıyla yapmıştır. Cemiyetin Anadolu'ya gönderdiği bu heyetler yeterli miktarda ilaç çamaşır sıhhiye malzemeleri götürüp gittikleri yerlerde hemen hastane dispanserler muayenehaneler açmışlardır. Bir yandan çamaşır, battaniye, çorap, fanila gibi malzemeler dağıtırken diğer taraftan da hasta olanların tedavileri yapılıp ilaçlarını vermişlerdir. Durumu ağır olanlar hastaneye yatırılıp tedavi altına alınmıştır[246].

---

[244] Mesut Çapa, **a.g.e.**, s. 141-143.
[245] Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, **a.g.e.**, s. 258.
[246] Hakimiyet-i Milliye, 5 Mayıs 1921, nr. 177.

a. Akhisar Heyeti

28 Temmuz 1919'da oluşturulmuş ve "Dördüncü İmdad-ı Sıhhiye Heyeti"[247] olarak da bilinen Akhisar heyeti 22 Haziran 1920 tarihine kadar faaliyetlerde bulunmuştur. Bir başkan, iki doktor, bir memur, üç hastabakıcı, hademe ve aşçılardan oluşan heyet, İzmir çevresi ile Akhisar, Soma, Karaağaç kazalarında ve çevre köylerinde bir muayenehane ile bir hastane kurmuş, mahalli belediyeye bağlı olarak 14 yataklı Gureba Hastanesi oluşturulmuş ve yatak sayısı 100'e çıkarılarak gerekli sıhhi ve ecza malzemeleri tedarik edilmiştir. Dördüncü İmdad-ı Sıhhiye Heyeti'ne bağlı İzmir Muhacirin Heyeti'nin Hilal-i Ahmer muhasebe dairesine yazdığı yazıda Heyetin elindeki malzemeleri ve iaşe masraflarını idareli bir şekilde kullanarak, 5490 kuruş olarak belirlenen giderleri 3720 kuruşluk bir harcamayla karşıladığını, 1770 kuruş tasarruf ettiğini yazmıştır. Yine 13 yük odunun 980 kuruşa alınması gerekirken hükümetin desteğiyle ormanlardan 150 kuruş nakliye bedeli karşılığında temin ettiklerini belirterek, gereksiz harcamalardan kaçınıldığı ifade edilmiştir[248]. Akhisar Heyeti bulunduğu bölgede göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanmasının yanında bölgede görülen sıtma ve frengi salgınlarıyla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Sıtma salgınının yayılmasını önlemek amacıyla civar bölge ve köylere bir miktar kinin dağıtılmıştır. Bölgedeki Kuva-yı Milliye karargâhı ve buraya intikal edilen askerlerin muayenelerinde frenginin ortaya çıkması üzerine frengililer neosalvarsan ve civa ilaçlarıyla tedavi altına alınmışlardır. Yunanlıların Akhisar ve Balıkesir'i işgal etmeleri üzerine Eskişehir'e gelen heyet burada bir dispanser açmış ve faaliyetlerine Eskişehir Hastanesi olarak devam etmiştir[249].

b. Nazilli Heyeti

Bir başkan, üç doktor, bir stajyer ve hastabakıcılardan oluşan ve "Beşinci İmdad-ı Sıhhiye Heyeti" olarak adlandırılan Nazilli Heyeti, 24 Ağustos'ta Nazilli'ye gelmiştir[250]. Heyet burada 250 yataklı bir hastane ile birlikte dispanserler açmıştır[251].

---

[247] İkdam, 9 Mayıs 1921, nr. 8676, s. 3.
[248] KA, Kutu No: 997, Belge No: 7
[249] Murat Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, **a.g.e.**, s. 134-135.
[250] Mesut Çapa, **a.g.e.**, s. 144.

Kuvay-ı Milliye müfrezelerinin sağlık işleriyle ilgilenilmiş, ilaç yardımında bulunulmuştur. Buradaki muhacirlerin yiyecek, giyecek, yorgan, battaniye gibi ihtiyaçları karşılanmış, Çine, Koçarlı, Yenipazar, Köşk ve Balyanbolu'da kurulan hastane ve sağlık merkezlerinde sağlık hizmeti verilmiştir. Yunanlıların Nazilli'yi işgali üzerine Denizli'de bir dispanser açılarak işgalden kurtarılan malzemeler buraya getirilmiştir[252]. Nazilli heyeti Burdur, Antalya, Söke, Bağarası, Kaçarlı, Çine, Yenipazar gibi Nazilli'nin güney bölgelerinde birer dispanser, Burdur ile Çine'de 50'şer yataklı birer hastane ile Yenipazar ve Kaçarlı'da 30 yataklı birer revir açmıştır. Ayrıca Antalya'da bir laboratuvar tesis etmiştir[253].

c. İzmir ve Alaşehir Heyetleri

İzmir'in Yunan işgaline uğramasıyla birlikte buradaki halkın açlık ve sefalet içinde kalması üzerine Ağustos 1920 yılına kadar 6 ay faaliyette bulunacak bir heyet görevlendirilmiştir. Burada muhacirlerin tedavi ve ilaçları ile iaşelerini tedarik eden heyet daha sonra İstanbul'a dönmüştür. Batı Anadolu'daki heyetlerden bir diğeri olan Alaşehir Heyeti de 8 aylık gibi kısa bir süre faaliyette bulunmuştur. Bu süre zarfında Alaşehir ve Salihli'de birer dispanser kurulmuş, 1400 hasta tedavi edilmiştir. Yine 100 yataklı bir hastane kuran heyet, 3 bin ihtiyaç sahibine 2 ay yetecek kadar kömür ve un takviyesinde bulunmuştur[254].

d. Adana ve Konya Heyeti

Adana ve çevresinin Fransız işgaline uğramasıyla birlikte Hilal-i Ahmer tarafından 8 doktor, bir eczacı, 4 sıhhiye memuru ve diğer sağlık personelinden oluşan 27 kişilik bir heyet görevlendirilip bölgeye gönderilmiştir. Heyet, Antalya'da bir dispanser kurmuş ve ayrıca burada bulunan 635 muhacirin tedavileri karşılandıktan sonra salgın hastalıklara karşı ilaçlar dağıtmıştır. 3 Aralık 1920'de Konya'ya gelen Heyet, Cephe Komutanlığı'nın ihtiyaçları doğrultusunda Konya'da

---

[251] Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mayıs 1921, nr. 177.
[252] Mesut Çapa, **a.g.e.**, s. 144.
[253] Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mayıs 1921, nr. 177.
[254] Murat Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, **a.g.e.**, s. 141-142.

200 yataklı bir hastane açarak subay ve erlere tahsis etmiştir. Bunlardan başka halkın ve göçmenlerin sağlık ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bir dispanser kurulmuştur. Konya havalisinde kurulan diğer sağlık kurumlarıyla birlikte salgın hastalıklara karşı mücadele verilmiş, yaralı istasyonları kurularak yaralıların ilk tedavileri yapılmıştır[255].

e. Karamürsel ve İzmit Heyetleri

Yunanlıların Karamürsel'e bağlı 25 köyü işgal ederek yakmaları üzerine yerlerinden ayrılan 10 bin kadar köylünün yerlerine iadesi ve onların ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla Hilal-i Ahmer tarafından bir heyet gönderilmiştir. Yunanlıların Karamürsel'den çekilmeleri ile birlikte Karamürsel'de muayenehane ve hastane faaliyete geçiren heyet, 2 ay faaliyette bulunduktan sonra buradan ayrılmış, eşyalarının bir kısmını Kuvay-ı Milliye'nin sıhhiye teşkilatına bırakmıştır. İzmit ve çevresinde Yunan katliamlarının yaşanması üzerine İzmit'e bir sağlık heyeti gönderen Hilal-i Ahmer, yöreye geldiğinde 14 sandık elbise, 3 sandık ilaç, 200 çuval fasulye ve 98 çuval un dağıtmıştır[256].

f. Bilecik ve Gördes Heyetleri

İkinci İnönü Muharebesi sırasında Bilecik ve havalisindeki köylerin Yunanlılar tarafından yakılması haberinin alınmasıyla birlikte Hilal-i Ahmer'in buraya gönderdiği heyet, Bilecik'teki yerel yöneticilerle temasa geçerek yardıma muhtaç olan köy ve kasabalara yardımlarda bulunmuştur. Yine Gördes'in de Yunanlılar tarafından yakılması üzerine Hilal-i Ahmer'in görevlendirdiği heyet, buradaki ahaliye bir vagon tuz, 6 bin parça çamaşır ve seyyar eczane göndermiştir[257].

---

[255] Mesut Çapa, **a.g.e.**, s. 147-149.
[256] Mesut Çapa, **a.g.e.**, s. 149-150.
[257] Mesut Çapa, **a.g.e.**, s. 152-153.

g. Sakarya ve Havalisi Hilal-i Ahmer Heyetleri

Türk Ordularının Yunanlıları mağlup etmesinin ardından geri çekilen Yunanlılar, çekildikleri köy ve yerleşim yerlerini ateşe vermişler, ahalinin ellerinde ne varsa gasp edip yanlarında götürmüşlerdir. Bu durum üzerine Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Haymana, Sivrihisar ve Mihalıççık Yardım Heyetleri olmak üzere üç yardım heyeti oluşturmuş, bölge halkının ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla 100 bin lira tahsis edilerek bölgeye göndermiştir[258]. Cemiyet ayrıca 30 bin kilo buğday, 10 bin kilo tuz, binlerce takım çamaşır, fanila ve kumaş, Amerikan bezi gibi ihtiyaç malzemelerini de Haymana, Sivrihisar ve Mihalıççık kazalarına göndermiştir[259].

h. Antep ve Yöresi Yardım Heyetleri

Yaralı askerlerin tedavileri, bakımı ile işgal sırasında ve sonrasında yardıma muhtaç halkın imdadına yetişmek amacıyla oluşturulan yardım heyetlerinden Antep heyeti, Dr. Emin Bey başkanlığında üç doktor, dört memurdan oluşmaktadır. Tahsis edilen 25 bin lira ile 25 bin parça çamaşır ve 5 bin parça ev eşyasıyla Antep'e gelen heyet, belediyenin kendilerine tahsis ettiği binalarda muayenehane, ameliyathane, eczane ve dispanser gibi sağlık kurumları kurmuştur[260]. Fransızların, Antep'i boşaltmasından sonra ikinci bir heyet daha gönderen Hilal-i Ahmer Cemiyeti, bölgede birçok yardımlarda bulunmuştur. İstanbul'dan gönderilen 79 sandık ve 14 balya tıbbi malzeme ile çamaşır gibi ihtiyaçların bulunduğu malzemeler mersin limanı yolu ile Antep'e getirilerek ihtiyaç sahiplerine dağıtılmıştır[261]. Antep Yardım Heyeti'nin, Hilal-i Ahmer Genel Merkezi'ne gönderdiği rapora göre, toplamda 78 asker, 13 zabit ve 5 sivil Fransızlar tarafından esir edilmiştir. Türk esirlerin durumlarının genel olarak iyi olmasına rağmen yedikleri yemeklerin pek iyi olmadığı raporda sunulmuştur. Antep Heyeti temsilcisinin temaslarda bulunmasıyla esirlerin aileleriyle görüşmelerine müsaade edilmiştir. Türk esirlerin çamaşırlarının

---

[258] Murat Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, **a.g.e.**, s. 151-152; İkdam, 23 Aralık 1921, nr. 8903, s. 3.
[259] Hakimiyet-i Milliye, 2 Şubat 1922, nr. 421.
[260] Mehmet Canlı, "Millî Mücadele Dönemi'nde Kızılay'ın Antep'teki Faaliyetleri", **Askeri Tarih Bülteni**, Genelkurmay Basımevi, S. 37, Yıl. 19, Ankara 1994, s. 34-36; Mesut Çapa, **a.g.e.**, s. 155-156.
[261] Hakimiyet-i Milliye, 19 Mart 1922, nr. 459.

yetersizliği, erzaklarının az olması temizlenememeleri gibi ihtiyaçları heyet tarafından temin edilmiş, 78 askere üçer çamaşır, birer pijama, üçer çift çorap, birer başlık, ikişer battaniye verilmiştir. Çamaşırlarını yıkayabilmeleri için kova, kazan ile odun ve sabun gibi malzemeler de tedarik edilmiştir. Yine rapora göre Fransızların, Türk esirlere verdikleri yemeklerin miktarında artış sağlanmış bunların dışında istirahat zamanları, izin günleri, aileleriyle buluşma zamanları belirlenmiş, Türk esirler bayramlarda aileleriyle görüştürülmüştür[262].

Hilal-i Ahmer tarafından Anadolu'nun çeşitli yerlerine toplam 13 Hilal-i Ahmer Heyeti gönderilmiş ve bu heyetler vasıtasıyla çeşitli bölgelerde cephelerden gelen yaralı askerleri tedavi etmek ve ordu sağlık teşkilatına yardım amaçlı kurulan, askeri harekâtın durumuna göre yer değiştiren hastaneler kurulmuştur.

2. Hilal-i Ahmer Tarafından Kurulan Hastaneler

a. Eskişehir Hastanesi

Akhisar Heyeti, Eskişehir'e geldikten sonra cepheye yakınlığı sebebiyle yaralı askerlerin tedavilerini tek başına üstlenmiş, batı cephesinde büyük hizmetlerde bulunmuştur. Burada ilk olarak 50 yataklı bir hastane tesis edilmiş, ihtiyacın artması üzerine bu sayı 100 yatağa çıkarılmıştır. Hastaneye gelen hafif yaralı askerler pansumanları değiştirildikten sonra diğer hastanelere nakledilmişlerdir. Ağır yaralılar ise Hilal-i Ahmer hastanesinde tedavi edilmiştir. Bu bakımdan hastane aynı zamanda yaralı sevk istasyonu görevini de üstlenmiştir. Hastanenin yatak sayısı İkinci İnönü Muharebesinden sonra 50 yatak daha artırılmıştır. Yeni bir taarruz ihtimali üzerine yatak sayısı iki bina daha ilave yapılarak 200'e çıkarılmıştır[263].

Eskişehir hastanesinin bulunduğu bina ilk zamanlarda yaralılara tahsis edilmişti ancak bu binanın cerrahi hastanesi için uygun olmamasından dolayı dâhili hastalıklara devredilmiştir. Kısa bir süre sonra Batı Cephesi Komutanlığı Sıhhiye Riyaseti'nin isteği üzerine mahalli askeri hastanesinin harici bölümü buraya

[262] KA, Kutu No: 1124, Belge No:1/1-3.
[263] Murat Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, **a.g.e.**, s. 134-135.

devredilmiştir. Birinci ve İkinci İnönü savaşlarında önemli rol oynayan hastanede, cepheden çok sayıda yaralının gelmesi üzerine hastabakıcı sayısı yetersiz kalmıştır.[264] Mayıs 1921 sonlarına doğru Eskişehir hastanesine hastabakıcı olarak gelen Türk Edebiyatı'nın önemli isimlerinden olan Halide Edip Adıvar, hastanenin 30 yataklı koğuşunda askerlerin tedavileriyle ilgilenmiştir[265].

Hastanenin başkâtibi Şemseddin Bey, Ankara Murahhaslığına bir yazı yazarak sağlık teşkilatının hastanedeki ihtiyacı karşılayamadığını, yaralıların yatacak yerlerinin yeterli olmadığını, sedyecilerin yetersiz kaldığını belirtmiştir. Ancak daha sonra hastanede yapılan düzenlemelerle bütün olanakların iyileştiği görülmüştür. Yapılan düzenlemelerin ardından o sıralarda Eskişehir'deki hastaneleri gezen Madam Gaulis; yaralılarla dolu sağlık tesislerinde Hilal-i Ahmer sağlık ekiplerinin hiç durmadan çalıştığını, her yerin çok temiz olduğunu, her yerde bembeyaz çarşafların temiz battaniyelerin bulunmasına şaşırdığını eserinde dile getirmiştir[266].

Eskişehir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi üzerine burada kalan Hilal-i Ahmer hastanesinde ağır yaralı ve esirlerin tedavileri için 100 yataklı hastaneyle birlikte yeterli sayıda doktor ve memur bırakılmış olup doktorlardan bir kısmı Kırşehir'e intikal etmiştir. Hastanenin Yunanlılar tarafından işgal edilmesi üzerine bölgede yer alan Mekteb-i Sultani binası hastane olarak yeniden tesis edilmiştir. İşgal altında olunduğundan dolayı hastanenin İstanbul ve Ankara ile irtibatı kesilmiş, ihtiyaç duyulan malzemelerin tedarikleri sağlanamamıştır. Bu olumsuz gelişmelere rağmen hastanenin ihtiyaçları bölge ahalisinden toplanan yardımlarla sağlanmıştır. [267]. Hastanenin ihtiyaçları için İstanbul Hilal-i Ahmer Merkezinde toplanan 17.500 dirhem para işgal altındaki Eskişehir Hilal-i Ahmer Hastanesine gönderilmiştir. Yunan işgali altında bulunan hastanede yunan yaralıları dahi tedavi edilmiştir[268].

---

[264] Mesut Çapa, **a.g.e.**, s. 104.
[265] Halide Edip Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihanı**, C. II, Yenigün Haber Ajansı Yayınları, 1998, s. 102.
[266] Berthe Georges Gaulis, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği**, (Çev. Cenap Yazansoy), Yeni Gün Haber Ajansı, 1999, s. 134-135.
[267] Mesut Çapa, **a.g.e.**, s. 105-106.
[268] OHAM, 15 Ekim 1921, S. 2, s.26.

Eskişehir hastanesinde 1920-1921 yılları arasında 1140 yaralı hasta kabul edilerek bunlardan 531'inin tedavisi yapılıp taburcu edilmiş, 518'i çevre hastanelere nakledilmiş, 91'i de vefat etmiştir. Eskişehir'in yunan işgalinden kurtarılmasının ardından hastanenin ilgası gündeme gelmiş ancak yöre gelirinin yeni bir hastane kurmaya yetmeyeceği için hastane Mart 1923 tarihine kadar faaliyetini sürdürmüştür[269].

b. Kırşehir Hastanesi ve Nekahethanesi

Mayıs 1921'de Ordu Sıhhiye Dairesi tarafından, hastanelerden taburcu edilen ve dinlenmeye muhtaç subaylar için cephe gerisinde havası iyi bir yerde nekahethane kurulması teklif önerilmiştir[270]. Bu öneri Hilal-i Ahmer Kurumu tarafından değerlendirildikten sonra Kırşehir'de İdadi binasında 100 yataklı bir nekahethane açılmıştır. 16 Ağustos 1921'de açılan 200 yataklı Kırşehir Hastanesi başlarda subayların tedavilerine bakarken daha sonra cepheden gelen yaralı subaylara ayrılmıştır[271]. Eskişehir'deki hastanenin boşaltılması ve Kırşehir'e taşınması üzerine bu nekahethane Ağustos 1921'de hastaneye çevrilmiştir. Cephelerden ve çevre hastanelerden gelen yaralı askerler bu hastanede tedavi edilmiştir. Hastaların ilaçları Hilal-i Ahmer tarafından karşılanmıştır. Temmuz 1921- Kasım 1921 tarihleri arasında hastaneye giren 508 hastadan 294'ü taburcu edilmiş, 237'si nakil edilmiş ve 7 hasta ise vefat etmiştir. 3 ay gibi kısa bir süre faaliyet gösteren hastane 1 Aralık 1921'de lağvedilmiştir[272].

c. Ankara Hastanesi

İkinci İnönü Harbi'nin sonlarına doğru Sağlık Bakanlığı Sıhhiye Dairesi'nin teklifi ile 100 yataklı olarak Ravzai Terakki Okulu'nda bir yaralı hastanesi açılmış ve 1921 yılı sonuna kadar hizmet vermiştir. Ancak okul binasının yetersizliği ve öğrencilerin eğitime devam edememesi nedeniyle hastane o bölgede yer alan

[269] Mesut Çapa, **a.g.e.**, s. 105-106.
[270] Murat Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, **a.g.e.**,s.106.
[271] Mesut Çapa, **a.g.e.**, s. 106.
[272] Murat Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, **a.g.e.**,s.106.

istasyon bölgesine taşınmıştır. Yeniden kurulan hastanenin bütün ihtiyaçları Hilal-i Ahmer tarafından sağlanmıştır. Ordu Sıhhiye Dairesi'ne bağlı askeri hastanelerinin ameliyat işleri de bu hastaneye verilmiştir[273].

Sakarya Savaşı sırasında cepheden çok sayıda yaralı ve hasta askerlerin gelmesiyle Ankara Hilal-i Ahmer Hastanesi dolup taşmıştır. Bunun üzerine çevrede bulunan Ankara Cebeci Askeri Hastanesinden başka, Rum Mektebi, Sanayi Mektebi, Sarıkışla ve bazı camiler hastaneye çevrilmesine rağmen buralarda yetersiz kalmıştır. Bunlardan başka Taşhan, Musevi ve Hamamönü gibi mahallelerdeki bazı evler hasta ve yaralıların tedavisinde kullanılmış, Sarıkışla olarak da bilinen Beyaz Kışla (Süvari Kışlası) da hastaneye çevrilmiştir. Ağır Mecruhin Hastanesi olarak da bilinen Ankara Kızılay Hastanesine çok ağır yaralılar kabul edilmiştir[274].

1 Nisan 1921 ile 19 Ekim 1921 tarihleri arasında hastaneye 840 hasta girmiş, 252 hasta taburcu, 545 hasta nakil edilmiş ve 43 hasta vefat etmiştir[275].

d. Isparta Hastanesi

Eskişehir-Kütahya ve Sakarya savaşlarında görevini en iyi şekilde yerine getiren Ankara Ağır Yaralı Hastanesi Sakarya Savaşı'ndan sonra cepheye yakın olabilmek amacıyla Isparta'ya taşınmıştır. Röntgen ve diğer tıbbi ihtiyaçları karşılanan hastane burada 4 ay kadar faaliyet gösterdikten sonra askeriyenin hizmetine devredilmiştir[276]. Ali İhsan Sabis, "Harp Hatıralarım" adlı anısında Isparta Hilal-i Ahmer Hastanesi'nin Operatör Mim Kemal Bey'in idaresinde bulunduğunu, cepheden gelecek yaralı askerlerin tedavileri için ciddi bir düzen içinde kurulduğundan bahsederek bu hastaneyi övmüştür[277].

---

[273] İsmail Hacıfettahoğlu, **a.g.e.**, s. 42.
[274] Mesut Çapa, **a.g.e.**, s. 107.
[275] İsmail Hacıfettahoğlu, **a.g.e.**, s. 43.
[276] Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler…, s. 566.
[277] Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım, İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri**, C. 5, Nehir Yayınları, İstanbul 1993, s. 435.

e. Konya Yaralı Hastanesi

Hilal-i Ahmer'in yardım heyetlerinden biri olan 7'inci Adana Yardım Heyeti tarafından Aralık 1920'de Konya'da 100 yataklı "Ağır Mecruh Zabitan Hastanesi" kurulmuştur. Müdafaa-i Milliye Vekâlet'ince Eskişehir Hastanesi ile birlikte Konya Hastanesi'nin yatak adetleri 200'e çıkarılması kararlaştırılmıştır. Bu doğrultuda Batı Anadolu Menzil Müfettişliği 100 yatak kapasiteli bir binayı hastanenin emrine vermiştir[278]. Ocak 1922 tarihine kadar faaliyet gösteren hastane süre zarfında 2246 yaralı askerin tedavisi yapılmış, 1829 ağır yaralı ameliyat edilmiştir. Hastanenin laboratuvarında önemli tahliller yapılmış, tifo aşısı ve pansuman paketleri hazırlanarak Ordu Sağlık Dairesi'ne önemli hizmetler verilmiştir[279].

f. Balıkesir Hastanesi

Konya'da kurulan Hilal-i Ahmer Hastanesi Büyük Taarruzdan sonra ihtiyaç üzerine Balıkesir'de 200 yataklı hastane olarak yeniden teşkil edilmiştir. 4 ay çalışan hastane Mayıs 1923 tarihinde Ordu Sıhhiye Dairesi'ne devredilmiştir.

g. Eşme, Geyve, Adapazarı Yaralı Hastaneleri

Hilal-i Ahmer Yardım Heyetlerinden 8'inci İmdat Heyeti tarafından Kocaeli mıntıkasında yer alan Eşme'de 150 yataklı askeri hastanenin idaresi 4 aylık bir süre zarfında ele alınmıştır. Bunun dışında Geyve'de 30, Adapazarı'nda 50 yataklı hastane 13 ay boyunca Kızılay tarafından idare edilmiş ve Lefke, Selçi ve Kaynarca cephesi yaralıları tedavi edilmiştir[280].

---

[278] Mesut Çapa, **a.g.e.**, s. 108.
[279] Murat Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, **a.g.e.**, s. 107.
[280] Murat Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, **a.g.e.**, s. 108.

3. Kurtarılan Bölgelerdeki Faaliyetler

Cemiyet, Millî Mücadelenin kazanılmasının ardından Yunanlılar tarafından büyük tahribata uğrayan Batı Anadolu'da faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Cemiyetle birlikte TBMM ve ordu birlikte hareket etmiş, kurtarılan yerlerin yeniden imarı için faaliyetlere başlanılmıştır. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin göndermiş olduğu cemiyetlerin görev süreleri uzatılmış ve bu heyetlerin ve TBMM'nin tutmuş olduğu raporlar doğrultusunda hareket edilmiştir[281]. Hilal-i Ahmer Cemiyeti Ankara Murahhaslığı'nın yaptığı incelemeler sonucunda şöyle bir karar almıştır:

" Geri çekilen Yunan ordusunun Batı Anadolu'da yaptığı tahribatın etkisiyle ihtiyacı olan ahalinin Hilal-i Ahmer merkez ve şubelerine başvurmuşlar ve bunun üzerine Uşak, Bursa, Eskişehir, Bilecik, Aydın ve civarı ile İzmir ve Manisa sancaklarında bulunan halka iaşe, tedavi ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla Ankara ve İstanbul'dan 5 İmdad-ı Sıhhi Heyeti teşkil edilmiştir. 9'uncu 10'uncu 11'inci 12'inci ve 13'üncü İmdat Heyetleri adıyla Batı Anadolu'nun muhtelif yerlerine gönderilen heyetlerin çalışmaları Nisan 1923'e kadar uzatılmıştır. Her heyet kendi bölgesinde bulunan ihtiyaç sahiplerinin kayıtlarını tutacak, 12 yaşından büyük olanlara ayda 10 kg, 12 yaşından küçük olanlara ise ayda 5 kg buğday dağıtacaktı. Buğday verilmediği takdirde 10 kg buğday yerine 9 kg, 5 kg yerine ise 4,5 kg un verilecekti. Aşhanelerde haftada sadece 3 kez yemek dağıtılacak, bir kişiye verilecek yemekte 15 gr un ya da kuru sebze, 50 gr et, 5 gr sade yağ, ve 5 gr tuz olacaktı[282].

Kurulduğu günden itibaren uzun süren savaşlarda yararlılık gösteren Hilal-i Ahmer Cemiyeti, hasta ve yaralıları tedavi etmesi, yiyecek ve içeceklerini temin etmesinin yanında işgalden kurtarılan bölgelerde tahrip olan şehir ve kasabalarda imar faaliyetlerine dahi katkıda bulunmuş, çok sayıda mesken inşa etmiştir. İnşaat işçileri ve malzemeler İstanbul'dan getirilmiştir[283]. Getirilen malzemelerle birlikte 25 bin nüfus kapasiteli 5838 baraka inşa edilmiştir. İnşa edilen bu meskûnlardan 2252

[281] Cemal Sezer, Ömer Metin, **a.g.m.**, s. 176.
[282] Mesut Çapa, **a.g.e.**, s. 156-157; Cemal Sezer, Ömer Metin, **a.g.m.**, s. 177.
[283] Cemal Sezer, Ömer Metin, **a.g.m.**, s. 177.

adedi doğrudan Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından yapılmıştır. Savaş sonrasında inşa edilen mesken yerleri ve kullanılan malzeme miktarı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo -11: İstiklal Harbi sonrasında Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından inşa edilen mesken yerleri ve kullanılan malzeme miktarı[284]

Mesken yerleri	İnşaat Adet	Kereste miktarı	Çivi Kilo	Menteşe Adet	Saç Adet	Kumlu Muşamba Top. Adet	Cam Adet
Aydın	352	55472	4511	1447	3447	117	880
Burhaniye	130	33615	1903	0	400	0	0
Nazilli	160	21460	1307	1400	984	0	0
Karapınar	96	9938	473	101	662	15	0
Germencik	72	11193	842	60	900	0	40
Umurlu	0	7624	393	0	300	0	65
Sultanhisar	0	3527	116	0	0	0	0
Atça	200	17164	1426	0	300	0	0
Köşk	18	1744	437	76	250	0	33
Manisa	313	35605	2534	1050	2585	16	939
Turgutlu	270	23086	1238	0	1774	0	428
Ahmetli	45	7277	348	350	67	0	104
Urganlı	22	4485	541	24	300	0	0
Soma	0	4554	0	0	0	0	0
Eşme	0	4589	0	0	0	0	0
Salihli	304	26493	1727	150	906	30	537
Alaşehir	270	20284	1786	608	825	20	107
TOPLAM	2251	294310	19582	4010	13704	198	3150

[284] Murat Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, **a.g.e.**, s. 163-165.

Tablo -12:İstiklal Harbi sonrasında Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından inşa edilen mesken yerlerinde kullanılan malzeme miktarı[285]

Mesken yerleri	Kazma Adet	Kürek Adet	Çadır Adet	Orak Adet	Alet ve edevat Adet	Müstamel kereste Adet	Müstamel kapı ve pencere Adet
Aydın	3870	1115	92	41	148	0	0
Burhaniye	810	359	24	0	0	0	0
Nazilli	619	470	3	0	0	0	0
Karapınar	150	100	0	0	0	0	0
Germencik	150	250	0	0	0	0	0
Umurlu	400	100	0	0	0	0	0
Sultanhisar	240	65	0	41	65	0	0
Atça	1450	550	1	0	0	0	0
Köşk	100	40	1	35	144	0	0
Manisa	2226	861	154	0	0	2250	140
Turgutlu	496	73	9	0	0	3026	39
Ahmetli	100	40	5	0	0	2383	0
Urganlı	198	33	0	0	0	0	31
Soma	0	0	0	0	0	0	0
Eşme	0	0	0	0	0	310	0
Salihli	10	0	2	0	0	0	0
Alaşehir	155	57	25	0	0	3874	75
TOPLAM	11074	4113	316	117	357	11843	285

[285] Murat Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, **a.g.e.**, s. 163-165.

Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasıyla birlikte bazı bakanlıklar Hilal-i Ahmer'e imarla ilgili müracaatta bulunmuşlardır. Dâhiliye Vekâleti 17 Ekim 1922'de Aydın'da inşa edilecek barakalarla ilgili Ankara Murahhaslığı'na bir yazı göndererek ayrılan paraların bu barakaların inşası için harcanması gerektiğini bildirmiştir. Yine Vekâlet 18 Kasım 1922'de Ankara Murahhaslığı'na Bandırma Erdek kazaları ahalisinin ihtiyacı için Karesi Mebusu Abdülgafur, Hasan Basri, İbrahim Cevdet Beylerin raporunu göndererek Kızılay'ın buralara yardım yapmasını istemiştir. Diğer yandan Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti de Hilal-i Ahmer'in Muavenet-i İçtimaiye Komisyonlarına yeterli miktarda çadır vererek açıkta kalan halkın kış mevsiminde soğuktan korunması için barakalar yapılmasını istemiştir. Savaş zamanında ve savaş sonrasında Anadolu'nun imarı için var gücüyle çalışan Hilal-i Ahmer, halktan ve resmi makamlardan gelen yardım isteklerini geri çevirmemiştir. Millet ve devletin müesseseleriyle birlikte savaşın izlerini silmeye çalışmıştır[286].

[286] Mesut Çapa, **a.g.e.**, s. 161-163.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu coğrafi konum ve ekonomik zenginliği Avrupa Devletleri'nin dikkatini çekmiş ve Osmanlı topraklarını sömürmek amacıyla saldırı politikaları izlemelerine sebep olmuştur. Osmanlıya karşı çıkan milliyetçi isyanlar da Avrupalı devletlerce desteklenerek Trablusgarp ve Balkan savaşları ile başlayan uzun bir savaş dönemi başlamıştı. Birinci Dünya Savaşı ile devam eden süreçte Osmanlı Devleti ağır bir yenilgi almıştı. Mondros Ateşkes Antlaşması ile Osmanlı Devleti teslim alınmış, silahlar toplanmış, ordular terhis edilmişti. Akabinde İtilaf Devletleri daha önce aralarında yaptıkları gizli antlaşmalara göre Anadolu'yu işgallere başlamışlardı. Tarih boyunca bağımsızlığından ödün vermemiş olan Türk Milleti işgaller karşısında Mustafa Kemal Paşa önderliğinde direniş örgütleri kurarak tepkisini göstermiştir. Kuva-yı Milliye ile başlatılan Millî Mücadele pek çok zor koşullar altında verilmiştir. Cephane, iaşe, giyim, ulaşım gibi sıkıntıların yanında sağlık alanında da sıkıntılar olmuştur. Yaşanan bütün sorunlar milletin yardımlarıyla giderilmeye çalışmıştır. Mücadelenin başlarında Kuva-yı Milliye'nin düzenli birlikler gibi teşkilatlı bir yapısı olmadığından dolayı yaralıların tedavileri ve ihtiyaç duydukları sağlık malzemeleri orduya ait depo ve hastanelerden sağlanmıştır.

Milli kuvvetlerin sağlık ihtiyaçları ilk başlarda eldeki imkânlara göre sağlanmıştır. Zamanla ordunun gelişmesiyle birlikte sağlık personeli ve tıbbi teçhizat eksikliği artmış, bu eksiklikler sıhhiye teşkilatının kurulması ile giderilmeye çalışılmıştır. Sıhhiye depolarındaki eksiklikler Hilal-i Ahmer'den temin edilirken diğer yanda Avrupa'dan ecza ve ilaç satın alınmıştır. Hastanelerin durumu TBMM'de müzakere edilerek ihtiyaçların giderilmesi, iaşenin ıslah edilmesi kararları alınarak Müdafaa-i Milliye Vekâlet'ine yetki verilmiştir.

Millî Mücadele döneminde cephelerde sağlık hizmetleri çeşitli vasıtalarla yürütülmüştür. Örneğin, Doğu Cephesi'nde hastaneler tümenlere bağlı olarak hizmetlerini yürüterek alay tabipleri tarafından idare edilmiştir. Bu dönemde 3'üncü, 11'inci, ve 12'inci Tümen'e bağlı olarak pek çok hastane açıldıysa da tam teşekküllü bir şekilde hizmet verilememiştir. Ermeni saldırılarına karşı 1920 yılında doğu cephesindeki sağlık birimleri yeniden düzenlenmiş ve her tümen için birer sıhhiye

bölüğü ile bir seyyar hastane tahsis edilmiştir. Bu bölgede görülen tifo, kolera gibi salgın hastalıklarla mücadele Ankara'da üretilen aşılarla yapılmıştır.

Güney Cephesi'nde Fransız işgalindeki bölgelerde sağlık ekipleri ve sağlık malzemelerinin noksanlığı nedeniyle zor koşullarda hizmet verilmiştir. Yoğun Fransız bombardımanına maruz kalan Antep'te yaralıların tedavisi için Memleket Hastanesi kullanılmış ancak hastanenin tahrip olması üzerine halktan bazılarının evleri hastaneye çevrilmiş, evlere yakın bulunan camii ise ameliyathane olarak kullanılmıştır. Antep'te kuşatmanın uzun sürmesi şehirde erzak sıkıntısı ile birlikte tıbbi malzeme, ilaç gibi sıhhi teçhizatların sıkıntısına da sebep olmuştur. Tentürdiyotun bitmesi üzerine ispirtodan tentürdiyot üretilmiştir. Urfa, Adana ve Maraş'ta da Kuva-yı Milliye'ye bağlı hastanelerde sağlık hizmetleri verilmiştir.

Batı Cephesi'nde mücadelelerde hemen her gün yaralanmalar meydana gelmiş ve tedaviler Hilal-i Ahmer'in kurduğu hastanelerde yapılmıştır. Hilal-i Ahmer'in bölgede açtığı hastanelerin yanında Sıhhiye Dairesi'nin çabalarıyla seyyar hastaneler ve sıhhiye istasyonları kurulmuştur. Sıhhiye Dairesi tarafından Batı Cephesi'nin emrine hasta nakil araçları verilerek cephe sıhhiyesindeki aksaklıklar giderilmeye çalışılmıştır. Sakarya Harbi öncesinde Ankara ve çevresindeki hastaneler faaliyete geçirilmişti. Bunun yanı sıra her fırkaya birer sıhhiye bölüğü verilmekle beraber her gruptaki seyyar hastane ve nakil araç sayıları artırılmıştır. Sakarya harbi esnasında hastanelerdeki yatak sayısı 20.000 olarak kayıtlara geçtiği görülmüştür.

Millî Mücadele'de ordu hizmetinde 957 tabip, 224 eczacı, 26 diş hekimi görev yapmıştır. Sağlık personeli sayısının yetersiz oluşu, asker sevkiyatındaki sorunlar, hasta nakil araçlarının yetersizliği ve sıhhi teçhizatın noksanlığı gibi sebeplere rağmen Millî Mücadele boyunca 31.173 yaralı askerden 1.718'inin şehit olduğuna kayıtlarda rastlanılmıştır.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay)'nin Trablusgarp, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sırasında orduya ve sivil halka verdiği destek Millî Mücadele döneminde de devam etmiştir. İlk zamanlarda genel merkezi İstanbul'da olan Hilal-i Ahmer Cemiyeti burada topladığı iaşe ve ianeleri Eskişehir Murahhaslığı'na ve

buranın taşınmasıyla Ankara Murahhaslığı'na göndererek Anadolu hareketini desteklemiştir. Hilal-i Ahmer'e yapılan yardımlar savaşların yenilgi ve galibiyet durumuna göre değişmiştir. Millî Mücadele'nin başlamasıyla yardımlarını artıran Türk Milleti, Başkomutanlık Meydan Muharebesi'ne kadar 1.170.333 lira bağışta bulunmuştur. Hilal-i Ahmer Cemiyeti, cephelere gönderdiği yardım heyetleri vasıtasıyla bütün ihtiyaçlar tespit edilmeye çalışılarak, ihtiyaç duyulan yerlerde hastaneler ve sıhhi birimler kurulmuştur.

Millî Mücadele döneminde bulaşıcı hastalıklarla mücadeleler son derece titizlikle yürütülmüştür. Mücadele yıllarında orduda görülen başlıca bulaşıcı hastalıklar; tifüs, tifo, veba, humma, hummayı racia, dizanteri, kolera ve frengi gibi hastalıklardır. Bulaşıcı hastalıklara karşı Ankara, Sivas ve Konya'da aşıevleri kurulmuştur. Buralarda üretilen aşılar cephelere gönderilerek gerekli müdahalelerde bulunulmuştur. Bunların dışında bataklıklar kurutulmaya çalışılmış, kinin tedavileri uygulanmıştır. Frengi salgınına karşı Neosalvarsan ilacı kullanıldıysa da ilacın az sayıda olmasından dolayı tedavilerde civa kullanılmıştır. Sıhhiye bölüklerinde temizliğe çok önem verilmiş ve malzeme olarak sabun kullanıldıysa da ilerleyen zamanlarda bu malzemenin temininde de sıkıntılar yaşandığı görülmüştür.

Sağlık hizmetleri bütün sıkıntılara, altyapının yetersizliklerine rağmen hükümet, idareciler, bakanlık ve yardımsever yurttaşlar sayesinde aksatılmadan yürütülmeye çalışılmıştır. İstiklal Harbi, uzun süredir harplerle boğuşan bir milletin, bütün kaynaklarını yitirmesi, insan gücü ve malzemesinin tükenmesine rağmen topyekûn bir şekilde bütün varlığını ordunun emrine vererek kazandığı büyük bir zaferdir.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH2), K:63, G: 25.

Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH5), K:161, G: 103.

Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH5), K:163, G: 107.

Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH10), K: 573, G: 132.

Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH10), K: 573, G: 150.

Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH10), K: 587, G: 117.

Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH10), K: 690, G: 28.

Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH11), K: 699, G: 44.

Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH11), K: 707, G: 85.

Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH11) K:, 718, G: 120.

Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH11), K: 718, G: 125.

Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH12), K: 763, G: 23.

Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH12), K: 837, G: 14.

Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH13), K: 848, G: 86.

Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH13), K: 903, G: 19.

Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH14), K: 944, G: 151.

Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH14), K. 951, G:11.

Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH14), K: 969, G:74.

Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH15), K: 1110, G: 100.

Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH15), K: 1120, G: 116.

Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH15), K: 1120, G: 125.

Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH15), K: 1139, G: 12.

Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH15), K: 1244, G: 56.

Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH15), K: 1289, G: 158.

Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH15), K: 1304, G: 11.

BCA, 30-10-0-0/177-219-1/26.10.1922, Dosya Ek: 198.

BCA, 30-10-0-0/6-33-7/01.12-1923, Dosya Ek:6.

BCA, 30-18-1-1/1-13-9/28.09.1920.

BCA, 30-18-1-1/3-27-11/29.06.1921, Dosya Ek: 199-3.

BCA, 30-18-1-1/3-30-20/29.07.1921.

KA, Kutu No: 1124, Belge No:1/1-3.

KA, Kutu No: 171, Belge No: 80.

KA, Kutu No: 171, Belge No: 84.

KA, Kutu No: 171, Belge No: 86.

KA, Kutu No: 171, Belge No: 86/3.

KA, Kutu No: 997, Belge No: 7.

RESMİ YAYINLAR

TBMM Zb. C., Dönem 1 Birleşim 8, C. 1.

TBMM Zb. C., Dönem 1, Birleşim 1, C. 1

TBMM Zb. C., Dönem 1, Birleşim 1, C. 28.

TBMM Zb. C., Dönem 1, Birleşim 10, C. 1.

TBMM Zb. C., Dönem 1, Birleşim 9, C. 1.

TBMM Zb. C., Dönem 1, Birleşim 9, C. 1.

SÜRELİ YAYINLAR

Dersaadet, 2 Ağustos 1920, nr. 26.

Dersaadet, 3 Ağustos 1920, nr. 27.

Hâkimiyet-i Milliye, 24 Haziran 1920, nr. 40.

Hâkimiyet-i Milliye, 1 Temmuz 1920, nr. 42.

Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mayıs 1921, nr. 177,.

Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mayıs 1921, nr. 177,.

Hâkimiyet-i Milliye, 2 Şubat 1922, nr. 421.

Hâkimiyet-i Milliye, 19 Mart 1922, nr. 459.

Açıksöz, 14 Şubat 1921, nr. 121.

Açıksöz, 24 Şubat 1921, nr. 124.

Açıksöz, 22 Nisan 1921, nr. 166.

Açıksöz, 25 Nisan 1921, nr. 168.

OHAM, 15 Ekim 1921, nr. 2.

OHAM, 15 Kasım 1921, nr. 3.

OHAM, 15 Ocak 1922, nr. 5.

İkdam, 9 Mayıs 1921, nr. 8676.

İkdam, 11 Nisan 1921, nr. 8549.

İkdam, 6 Mayıs 1921, nr. 8673.

İkdam, 13 Nisan 1921, nr. 8651.

İkdam, 30 Nisan 1921, nr. 8667.

İkdam, 31 Ekim 1921, nr. 8846.

İkdam, 9 Mayıs 1921, nr. 8676.

İkdam, 23 Aralık 1921, nr. 8903.

KİTAPLAR

101 Soru Cevapta Kızılay, Türkiye Kızılay Genel Merkezi, 1976.

ADIVAR, Halide Edip, **Türkün Ateşle İmtihanı**, C. II, Yenigün Haber Ajansı Yayınları, 1998.

AKER, Mehmet Şefik, **57. Tümen ve Aydın Millî Mücadelesi (1918-1920)**, Yayına Hazırlayan; Ahmet Tetik, Ayşe Seven, Mahmut Yüksel Canbaz, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.

AKGÜN, Seçil Karal, Murat Uluğtekin, **Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a**, C. 1, Türk Kızılayı Yayınları, Ankara 2002.

AKDUR, Recep, **Sıtma**, Sağlık Bakanlığı Yayınları, 2001.

APAK, Rahmi, **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990.

Atatür'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, 2006.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Medeni Bilgiler**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2010.

AYDINEL, Sıtkı, **Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekâtı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.

BELEN, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.

ÇAPA, Mesut, **Kızılay [Hilal-i Ahmer] Cemiyeti (1914-1925)**, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2010.

ÇELİK, Kemal, **Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

DERVİŞOĞLU, Fatih M., **Millî Mücadele'de Sağlık Teşkilatı'na Bir Bakış**, Cedit Neştiyat, 2009.

DÜZCÜ, Levent, Cemal Sezer, **Doktor Besim Ömer ve Dokuzuncu Washington Konferansı**, Türk Kızılayı Yayınları, Ankara 2016, s. 56;

EGE, Rıdvan, **Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmetleri (1923-1998)**, 84. Kitap, Türk Hava Kurumu Basımevi, 1999.

Genelkurmay Başkanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı, **Tugay ve Daha Küçük Birliklerde Sağlık Desteği**, K.K. Basımevi ve Basılı Evrak Depo Müdürlüğü, Ankara 2008.

GÖMEÇ, Saadettin, **Millî Mücadelede Gaziantep**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

HACIFETTAHOĞLU, İsmail**, Hanımefendilere Hilal-i Ahmer'e Dair Konferans: Doktor Besim Ömer,** Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2009.

HACIFETTAHOĞLU, İsmail, **Millî Mücadelede Hilal-i Ahmer-Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Teşkilinden Sakarya Zaferine Kadar İcraat Raporu-23 Nisan 1920 – 23 Eylül 1921**, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2009.

İNCEDAYI, Cevdet Kerim, **İstiklal Harbi (Garp Cephesi)**, (Haz: Muhammed Safi), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.

İstiklal Harbi II. Cilt, (Batı Cephesi) 6. Kısım, 3. Kitap, Büyük Taarruzda Takip Harekatı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1969.

İZGÖER, Ahmet, Ramazan Tuğ, **Padişah'ın Himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı**., Türk Kızılayı Yayınları, Ankara 2013.

JAESCHKE, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918 – 11 Ekim 1922)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

KÖSTÜKLÜ, Nuri, **Millî Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999.

LOHANİZADE Mustafa Nurettin, **Hubb-i İstiklalin Abidesi Gaziantep Müdafaası (Gaziantep Savunması)**, Çev: Mehmet Ali Akdil, Kastaş Yayınları, İstanbul 1989.

ÖZBAY, Kemal, **Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, Yörük Basımevi, C. 1, İstanbul 1976.

ÖZÇELİK, İsmail, **Millî Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa 1919-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005.

ÖZTÜRK, Ayhan, **Millî Mücadele'de Gaziantep**, Geçit Yayınları, Kayseri 1994.

SABİS, Ali İhsan, **Harp Hatıralarım, İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri**, C. 5, Nehir Yayınları, İstanbul 1993.

Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Yayın No:422, Ankara 1973.

SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü-Erzurum Kongresi'den TBMM'ye(23 Temmuz 1919 – 22 Nisan 1920)**, Öğretmen Dünyası Yayınları, C. 2, Ankara 1984.

SAYGILI, Sefa, **Türk Kızılayı'nın Kurucusu: Dr. Abdullah Bey**, Türk Kızılayı Yayınları, Ankara 2010.

SELEK, Sabahattin, **Anadolu İhtilali-II**, Zafer Matbaası, İstanbul 1987.

SEZER, Cemal, Ömer Metin, **Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Balkan Savaşlarında Muhacirlere Yardımları**, Türk Kızılayı Yayınları, Ankara 2016.

T.C. Müdafaa-i Milliye Vekaleti Sıhhiye Dairesi, **İstiklal Harbi Sıhhi Raporu (336,337,338 Senesi, Mudanya Mütarekesi'ne Kadar)**, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1341.

TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi, Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyetine**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1998.

Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, C. III, Yörük Basımevi, İstanbul 1976.

Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919- 2 Kasım 1923), C. VII, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1975.

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi 4. Kısım, (Kütahya, Eskişehir Muharebeleri 15 Mayıs 1921 - 25 Temmuz 1921), C. II, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1974.

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, (Sakarya Meydan Muharebesi – 23 Ağustos – 13 Eylül 1921 ve Sonraki Harekât 14 Eylül – 10 Ekim 1921), C. II, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1973.

Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi, C. IV, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2009.

Türkiye Kızılay Derneği Tüzüğü, Ankara Basım ve Cilt Evi, Ankara 1965.

TÜRKMEN, Zekeriya, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001.

Türk Toraks Derneği Tüberküloz Çalışma Grubu, **Tüberküloz**, Miki Matbaacılık, Ankara 2019.

ULUĞTEKİN, Murat, M. Gül Uluğtekin, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928**, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2013.

YALÇIN, Durmuş, Yaşar Akbıyık (ve diğerleri), **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2009

YENİARAS, Orhan, **Türkiye Kızılay Tarihine Giriş**, Kızılay Bayrampaşa Şubesi Yayınları, İstanbul 2000.

MAKALE VE TEZLER

AĞIRBAŞ, İsmail, Yasemin Akbulut, Ömer Rıfkı Önder, "Atatürk Dönemi Sağlık Politikası", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 48, Güz 2011, 733-747.

AKBIYIK, Yaşar, "Millî Mücadele'de Doğu Cephesi", **Türkler Ansiklopedisi,** C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, S. 151-156.

AKBIYIK, Yaşar, "Millî Mücadele'de Güney Cephesi", **Türkler Ansiklopedisi**, C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, S. 811- 819.

AKÇAY, İlhan, "Atatürk Devrinde Sağlık Hizmetleri"**, IX Türk Tıp Tarihi Kongresi**, C. 3, 21-25 Eylül 1981, 1851-1862.

AKKUŞ, Mine, "Bursa Kent Tarihi İçinde Salgın Hastalıklar ve Gerçekleştirilen Mücadeleler", **1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı**, C. 2, 20-24 Mayıs 2008.

ALTAY, Sadet, **Millî Mücadele Sürecinde Sağlık Politikaları (1919-1922)**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2008.

ATEŞ, Toktamış, "Millî Mücadele'de Ordu, Savaşlar ve Cepheler", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1168-1175.

AYDIN, Erdem, "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, S. 15, Ankara 2004, 185-207.

AYDIN, Erdem, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Yıllarında Sağlık Hizmetleri", **Ankara Eczacılık Fakültesi Dergisi**, C. 31, S. 3. 2002, s. 183-192.

BAŞARAN, Mehmet, "Aydın'ın İşgaline Heyet-i Milliyelerin Sağlık Sorunlarına Bakışı", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)**, C. V, S. 12, 2006/Bahar, s. 67-80.

CANLI, Mehmet, "Millî Mücadele Dönemi'nde Kızılay'ın Antep'teki Faaliyetleri", **Askeri Tarih Bülteni**, Genelkurmay Basımevi, S. 37, Yıl. 19, Ankara 1994, s. 34-41.

ÇAPA, Mesut, "Balkan Savaşı'nda Kızılay (Osmanlı Hilal-i Ahmer) Cemiyeti", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, S. 1, 1990, s. 89-115.

ÇAVDAR, Necati, Erol Karcı, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması'na Dair Bibliyografik Bir Deneme", **Turkish Studies-İnternational Periodical Forthe Languages, Literature History of Turkishor Turkic**, Volume 9/4, Spring 2014, Ankara, 255-286.

ÇAVMAK, Şeyda, Doğancan Çavmak, "Türkiye'de Sağlık Hizmetlerinin Tarihsel Gelişimi ve Sağlıkta Dönüşüm Programı", **Sağlık Yönetimi Dergisi**, C.1, S.1, 2017, s. 48-57.

DİRİCAN, M. Rahmi, "Türkiye'de Sağlık Hizmetlerinin Örgütlenmesinin Kısa Tarihçesi", **Atatürk Üniversitesi Tıp Dergisi**, S. 2, 1970, s. 184.193.

FEYZİOĞLU, Turhan, "Türk Millî Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 1, S. 3, 1985, s. 741-791.

GÜRSEL, Ali, **Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları (1920-1960)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1998.

KESER, Ulvi, "Millî Mücadele Döneminde Anadolu'da Sağlık Faaliyetleri", **1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı**, C. 2, 2008.

KIRANLAR, Safiye, **Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2008.

KOLTUK, Nuran, **Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliye'nin Askerî ve Malî Kaynakları**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

KOYLU, Zafer, Sadet Altay, "Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin Kuruluşu ve Yapılan Düzenlemeler (1920-1923)", **1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı**, C. 2, 20-24 Mayıs 2008, s. 1061-1081.

ÖZTÜRK, Mustafa, "Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmetleri", **SDÜ Tıp Fakültesi Dergisi**, C.6 S.1, Isparta 1999, s. 37-41.

ÖZER, Sevilay, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nde Tifüs (Lekeli Humma), Salgını", **Belleten**, C. 80, S. 287, Ankara 2016, s. 219-260.

ÖZER, Sevilay, "Türkiye'de Trahomla Mücadele (1925-1945), **Atatürk Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 54, Bahar 2014, s. 121-152.

SEZER, Cemal, Ömer Metin, "Balkan Savaşlarından Millî Mücadeleye Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Yardım Faaliyetleri (1912-1922)", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi,** C. 32, S. 54, 2013**,** s. 167-182.

SEZER, Cemal, "Birinci Dünya Savaşı'nda Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Sağlık Alanındaki Faaliyetleri"**History Studies İnternational Journal of History**, C. 4, S. 4, 2012, s. 378-384.

TEKİN, Gürkan, **Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti'nden Sağlık Bakanlığı'na (1920-2000)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2001.

TEPEKAYA, Muzaffer, Leyla Kaplan, "Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 10, 2003, s. 147-202.

UNAT, Ekrem Kadri, "*Türkiye'de Atatürk Dönemi'nde Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş İçin Kuruluşlar ve Çalışmalar"***Türkiye'de Atatürk Dönemi'nde Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş Toplantısı**, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 1982.

YILDIRIM, Nuran, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Koruyucu Sağlık Uygulamaları", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1319-1338.

YAŞAYANLAR, İsmail, "Bir Hastalık Olarak Kolera ve Tarihte Kolera Pandemileri", **Toplumsal Tarih Dergisi**, S. 296, 2018, s. 49-55.

İNTERNET KAYNAKLARI

https://www.acibadem.com.tr/ilgi-alani/frengi-sifiliz/

https://sagligim.gov.tr/bulasici-hastaliklar/liste/684-tifo-nedir.html.

DİZİN

A

Abdülgafur, Hasan Basri, 77

Abdülkadir Efendi, 4

Abidin Paşa Konağı, 24

Adana, VI, 23, 25, 28, 31, 33, 42, 50, 59, 61, 66, 73, 80, 83, 85

Adapazarı, VI, 23, 42, 59, 74

Adnan Adıvar, 11, 12, 14, 64

Afyonkarahisar, 8, 23, 32, 61

Akşehir, 37, 43, 49

Alaşehir Heyeti, 66

Ali Çetinkaya, 33

Ali Fuat Paşa, 9, 33

Ali İhsan Sabis, 73

Ali Saip, 29

Amasya, 6, 24, 48, 50

Amasya Genelgesi, 6

Amerikan Hastanesi, 30

Ankara, VI, 1, 2, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 18, 22, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 45, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 77, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 105, 107, 108

Antalya, 14, 32, 66

Antep, VI, 28, 29, 30, 31, 59, 68, 69, 80, 85, 88, 109, 110, 111, 112

Askeri Sıhhiye, 24, 61

Askeri Sıhhiye Müdüriyeti Umumisi, 24

Asya, 2

Aşı, 4, 15, 16, 27, 46, 48, 62

Aşıevi, 45

Aşıhane, 12

Avanos, 40

Avrupa, 2, 3, 38, 52, 56, 79

Aydın, 4, 5, 13, 23, 32, 36, 75, 76, 77, 83, 88

Aziziye, 42

B

Bafra, 24

Bağdat, 58

Bakteriyolojihane, 12, 44

Balıkesir, VI, 22, 32, 36, 61, 65, 74

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, IV, VIII

Baştabip Şehabettin Bey, 30

Batı Anadolu, 23, 32, 33, 60, 64, 66, 73, 74, 75, 89

Batı Cephesi, V, VI, 32, 33, 34, 35, 39, 40, 41, 43, 49, 61, 70, 80, 84, 86

Bayburt, 23, 25, 26, 27

Belemedik, 31

Beylerbeyi, 23

Beypazarı, 37

Bilecik, VI, 24, 37, 59, 61, 67, 75

Birinci Dünya Savaşı, I, III, 55, 58, 60, 79, 80, 89

Birinci Nazilli Kongresi, 23

Bolvadin, 42, 49

Bozüyük, 24

Burdur, 32, 84

C

Celaleddin Arif, 8

Cemil Cahit, 28

Cemiyet-i İmdadiye, 55

Cemiyeti Tıbbiye-i Mülkiye, 5

Cephe, III, 31, 39, 41, 66

Cerrah, 2, 3, 4

Cerrahbaşı, 3

Cerrahhane, 4

Civa, 65, 81

Ç

Çamalan, 23

Çamlıca, 23

Çanakkale, 59

Çankırı, 40, 50, 58

Çerkezköy, 59

Çiçek, 14, 15, 16, 44, 46, 48, 49, 50, 59

Çorum, 40

Çukurova, 28

D

Dâhiliye Nezareti, 5, 8, 9

Darülulumülhikemiye-i Osmaniye ve Mektebi Tıbbiye-i Şahane, 4

Darüşşifa Hastanesi, 59

DaülKelp, 12

Denizli, 32, 35, 37, 42, 61, 66, 84

Dispanser, 31, 65, 66, 68

Diyarbakır, 23, 25, 28, 31, 46, 50, 61

Dizanteri, 16, 45, 46, 47, 48, 49, 81

Doğu Cephesi, V, 25, 26, 27, 47, 59, 79, 87

Doğubeyazıt, 26, 27

Dörtyol, 28

Dr. Abdullah, 52, 85

Dr. Arif İsmet, 45

Dr. Besim Ömer, 54, 61

Dr. Fahrettin Bey, 30

Dr. Hamza Vahit, 50

Dr. Hasan Kadri, 50

Dr. Hikmet Bey, 60

Dr. İbrahim Bey, 31

Dr. Kırımlı Aziz Bey, 52

Dr. Marko Paşa, 52

Dr. Mücahit Bey, 31

Dr. Nurettin Bey, 45

Dr. Tevfik İsmail, 45

Dünya Sağlık Örgütü, VIII, 1

E

Eczacı Nuri Bey, 31

Edirne, 57, 58, 59

Elazığ, 23, 25, 31, 50

Elcezire, 31, 45, 48, 50

Emirgan, 23

Emraz-ı İçtimaiye, 12

Emrazı-ı Sariye, 44

Erkan-ı Harbiye, 8, 34

Ermeniler, 25

Ernis, 25, 26

Erzurum, 6, 8, 23, 25, 26, 27, 46, 58, 59, 61, 85

Eski Mısır, 2

Eskişehir, VI, 1, 23, 24, 34, 37, 39, 40, 45, 48, 59, 61, 65, 69, 70, 71, 73, 75, 80, 86, 87

Esnafat-ı Askeriye, 2

Eşref Bey, 14

Evkaf, 8, 10, 11

F

Fevzi Paşa, 34

Fransa, 28, 29

Fransızlar, 28, 29, 30, 69, 109, 110, 111, 112

frengi, 14, 15, 45, 46, 47, 65, 81

G

Gelinkaya, 37

General Gouraud, 30

Gevher Nesibe Darüşşifası, 2

Geyve, VI, 24, 39, 42, 74

Gıyaseddin Keyhüsrev Tıp Mektebi, 2

Gureba Hastanesi, 59, 64

Gümrü, 25

Gümrü Antlaşması, 25

Gümüşsuyu, 23, 38

Güney Cephesi, V, 28, 29, 30, 31, 80, 85, 86, 87

H

Halide Edip Adıvar, 70

Hamdi Kasım Bey, 31

Hasankale, 26, 27

Haydarpaşa, 23

Haymana, 37, 40, 41, 61, 68

Hediye-i Şitaiyye, 55

Hekimbaşı, 2

Hekimbaşılık, 3

Heyet-i Merkeziye, 29

Heyet-i Milliye, 23

Hıfzıssıhha, 12, 13, 15, 44

Hıyanet-i Vataniye Kanunu, 8

Hilal-i Ahmer, I, II, III, IV, VI, 11, 38, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 69, 70, 71, 74, 75, 76, 80, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 105, 106

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, III, IV, 52, 53, 54, 55, 58, 59, 75, 76, 80, 85, 89

Horasan, 23, 25, 26, 27

Hummayı racia, 45, 46, 47, 48, 50, 81

Hükümet Tabipliği, 5

I

II. Mahmut, 3, 4

III. Selim, 3

İ

İbni Sina, 3

İcra Vekilleri, 8, 9, 10, 11, 34, 38

İcra Vekilleri Heyeti, 8, 9, 11, 34, 38

İdare-i Umumiye-i Tıbbiye Nizamnamesi, 4

İkmal, 24

İktisadiye, 8

İlaç, 3, 16, 22, 23, 24, 30, 31, 38, 59, 61, 63, 65, 67, 68, 79, 80

İmdad-ı Sıhhiye, 65

İmdad-ı Sıhhiye Heyeti, 64

İngiltere, 11, 28

İplikhane, 23

İslâhiye, 23

İsmet İnönü, 8, 41

İstanbul, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 15, 16, 20, 22, 23, 24, 25, 27, 31, 34, 35, 36, 38, 41, 48, 52, 53, 54, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 66, 68, 71, 73, 75, 80, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 108

İstiklal Harbi, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 73, 76, 81, 84, 85, 86, 113

İstilaiye Nizamnamesi, 44

İtalya, 14, 56

İtilaf Devletleri, 6, 7, 60, 79

İzmir, VI, 6, 9, 11, 23, 32, 33, 35, 43, 58, 59, 61, 64, 66, 75

İzmit, VI, 23, 59, 67

J

Jeloz, 62

K

Kadırga Hastanesi, 59

Kalecik, 40

Kam-res Hanım, 55

Karahumma, 14, 16, 46, 49

Karaköse, 26

Karaman, 23

Karantina Örgütü, 4

Karantina Talimatnamesi, 4

Kars, 25

Kastamonu, 7, 9, 37, 40, 47, 50, 61, 101

Kavacık, 23

Kavak, 24

Kayseri, 10, 29, 37, 40, 42, 50, 61, 85

Kazım Karabekir, 25, 33

Kembiriç Vapuru, 57

Kılıç Ali, 28

Kırkkilise, 59

Kırşehir, VI, 10, 40, 71

Kırşehir Hastanesi, 71

Kıta Sargı Yeri, 19

Kızılay, I, IV, VI, VIII, 14, 36, 38, 43, 52, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 79, 80, 83, 84, 86, 88

Kızılordu, 26

Kloroform, 30

kolera, 14, 27, 45, 46, 58, 80, 81

Konya, VI, 23, 24, 37, 38, 39, 42, 45, 48, 49, 59, 66, 73, 74, 81, 99, 100

Konya Ereğlisi, 23

Köprüköy, 40

Kreolin, 63

kuduz, 14, 59

Kuleliburgaz, 59

kuşpalazı, 16

Kuva-yı Milliye, I, II, III, 6, 22, 23, 29, 31, 32, 33, 35, 36, 79, 80, 83, 89

Küçük Sıhhiye Memuru, 27

Kükürt Eriyiği, 46

Küplü, 24

Kütahya, 24, 39, 40, 73, 86

L

Limonit süt, 62

Lozan Barış Antlaşması, 4

M

Maarif, 5, 7, 8, 11, 12

Maçka, 23, 25, 26

Madam Gaulis, 70

Mahmut Şevket Paşa, 55

Malatya, 23, 25, 31

Maraş, 28, 31, 80, 85

Mardin, 23, 25, 31

Meclis-i Maarif-i Tıp, 5

Meclis-i Mebusan, 6

Meclis-i Sıhhi Ali, 12

Meclis-i Umuru Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye, 5

Mecruhin, 23, 40, 52, 72

Mecruhin Heyetleri, 23

Medeni Bey, 14

Medeni Bilgiler, 15, 16, 83

Mehmet Reşat, 54

Mekteb-i Tıbbiye Nezareti, 4

Melik-el Hukema, 2

Melikşah, 2

Memleket Tabibi, 4

Memleket Tabipliği, 5

Menenjit, 49, 50

Menzil, V, 22, 41, 42, 73

Mersin, 23, 28

Meşrutiyet, 5, 8, 54

Mezahib, 8

Mihalıççık, 37, 68

Millî Mücadele, I, III, IV, 6, 77, 80

Millî Savunma Bakanlığı, III

Mim Kemal, 73

Miralay İbrahim Tali, 24

Miralay Süleyman Emin Bey, 41

Mondros Mütarekesi, 8, 23, 28, 32

Muamelatı zatiye, 24

Muavenet-i İçtimaiye Encümeni, 10

Muayene, 24, 47, 49

Murat İbrahim Bey, 41

Mustafa Behçet, 4

Mustafa Kemal Atatürk, III, V, 15, 16, 17

Mustafa Taki Efendi, 10

Mutedil Limonit süd, 63

Müçteba Ramazanoğlu Çiftliği, 31

Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti, 29

Müfid Efendi, 10

N

Nafıa, 8, 11

Narman, 25

Nazilli, VI, 23, 35, 36, 59, 65, 76, 77

Nekahathane, 59

Neosalvarsan, 65

Niğde, 24, 42

Nimet Mahmut Muhtar Hanım, 55

Nusaybin, 25

O

Operatör Burhanettin Bey, 36

Ordu Sıhhiye Teşkilatı, I, III, V, 20

Osmanlı, III, VIII, 2, 3, 4, 5, 52, 53, 56, 57, 58, 60, 62, 79, 84, 86, 87, 88

Ö

Ömer Lütfi Bey, 36

P

Polatlı, 37, 40, 41

Pozantı, 23

R

Refet Paşa, 33, 34

Refik Bey (Saydam), 24

Refik Saydam, 13, 14

Reisül Etıbba, 3

Rıdvan Hoca, 28

Rıza Nur, 9, 12, 14

Roma, 2, 8

Röntgen, 73

Rum Mektebi, 72

Rüsumat, 8, 11

S

Sağlık, I, III, 1, 2, 3, 4, 5, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 30, 31, 35, 36, 37, 39, 41, 43, 44, 46, 47, 50, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 79, 80

Sahra Sıhhiye Müfettişi Umumisi, 20, 24

Sakarya, VI, 10, 34, 35, 40, 41, 49, 59, 61, 68, 72, 73, 80, 84, 86

Salgın hastalıklar, 3, 14, 45

Samsun, 6, 24, 48, 50, 61

Sanayi Mektebi, 72

Sarayburnu, 23

Sarayköy, 35

Sarayönü, 49

Sargı Bezi, 30

Sarıkamış, 25, 26, 27

Selçuklu, III, 2

Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa, 52

Serum, 63

Sevki Mecruhin Komisyonları, 40

Sevr Antlaşması, 26

Seyyar Hastane, 2, 21, 25, 27, 36, 39, 40, 41, 42, 53, 80

Sıhhıye Dairesi, 50

Sıhhiye, I, II, III, IV, V, 1, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 18, 20, 21, 24, 25, 27, 32, 37, 38, 39, 41, 47, 50, 58, 60, 62, 64, 65, 70, 71, 72, 74, 77, 79, 80, 81, 85, 89, 97, 105

Sıhhiye Bölüğü, 18, 20, 21, 25, 26, 27, 37, 38, 40, 79, 80

Sıhhiye Encümeni, 10

Sıhhiye Meclisleri, 5

Sıhhiye Müdüriyeti Umumiyesi, 5

Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti, III, 89

Sıtma, 14, 45, 50, 65

Sivas, 6, 10, 24, 29, 32, 33, 45, 48, 58, 81

Sivas Kongresi, 6, 29

Sivrihisar, 37, 42, 49, 61, 68

Suad Bey, 9

Sultani Mektebi, 24

Sungurlu, 40

Suriye İtilafnamesi, 28, 29

Süleyman Sudi Bey, 14

Ş

Şarbon, 16

Şer'iye, 8, 10, 11

Şerif Bey, 7

Şirket-i Hayriye, 57

T

Tabip, 2, 19, 20, 24, 37, 39, 41, 46, 54, 62, 80

Tabip Lebip Bey, 36

Tarsus, 23, 28

TBMM, IV, VIII, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 25, 34, 38, 42, 75, 79, 82, 85

Tedavi, I, 2, 3, 16, 18, 19, 22, 27, 30, 36, 56, 57, 59, 65, 66, 69, 70, 71, 74, 75

Telkihhane, 44

Telkikhane, 12

Temsil Heyeti, 6, 33

Tetanos, 30, 48

Tıbbi, 12, 18, 19, 23, 24, 42, 46, 55, 68, 73, 79, 80, 105, 107

Tıphane, 4

Tıphane-i Amire, 4

Tifo, 14, 27, 45, 50, 74, 80, 81

Tifüs, 14, 45, 81

Tokat, 24

Trablusgarp, 11, 54, 56, 58, 60, 79, 80

Trabzon, 23, 25, 26, 59, 61

Trahom, 14

Tuzla, 23

Tüberküloz, 14

Türk ordusu, 25, 34

Türkiye Büyük Millet Meclisi, VIII, 7, 61, 84

Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti, 53

Türkler, 2, 26, 29, 87

U

Ulukışla, 23

Urfa, 28, 29, 31, 80, 85

Urla, 32

Uyuz, 46

Ü

Ürgüp, 40, 43

V

Van, 23, 26

Vekâlet, III, 1, 9, 11, 34, 51, 73, 77, 79

Vilayet-i İdare-i Sıhhiye Nizamnamesi, 5

W

WHO, VIII, 1

Y

Yaralı Yuvası, 18

Yayabaşı, 2

Yd. Tbb. Yzb. Fahri (Can), 30

Yemen, 58

Yıldız, 23

Yozgat, 40

Yörük Selim, 28

Yunan, 2, 35, 53, 60, 61, 64, 66, 67, 75

Yusuf Kemal Bey, 9, 10

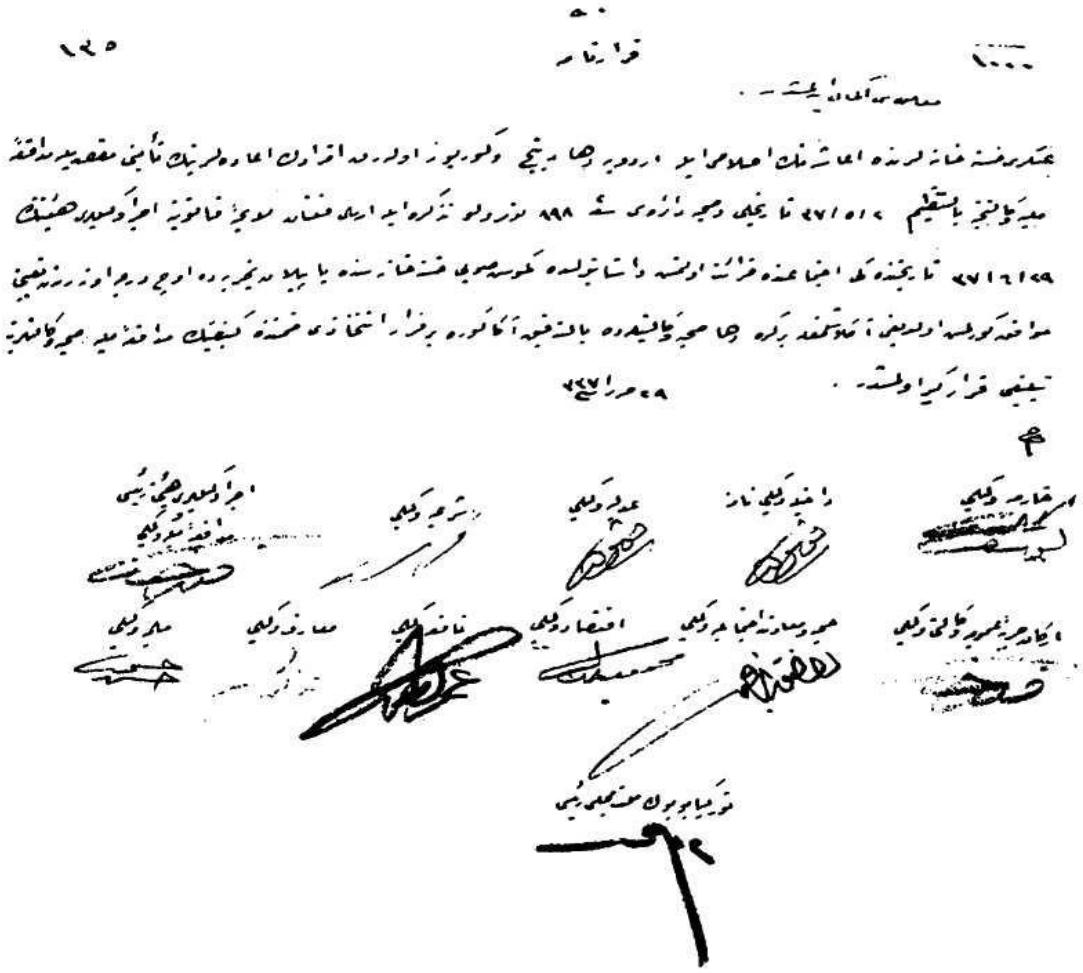
Z

Zabıt Cerideleri, III, IV

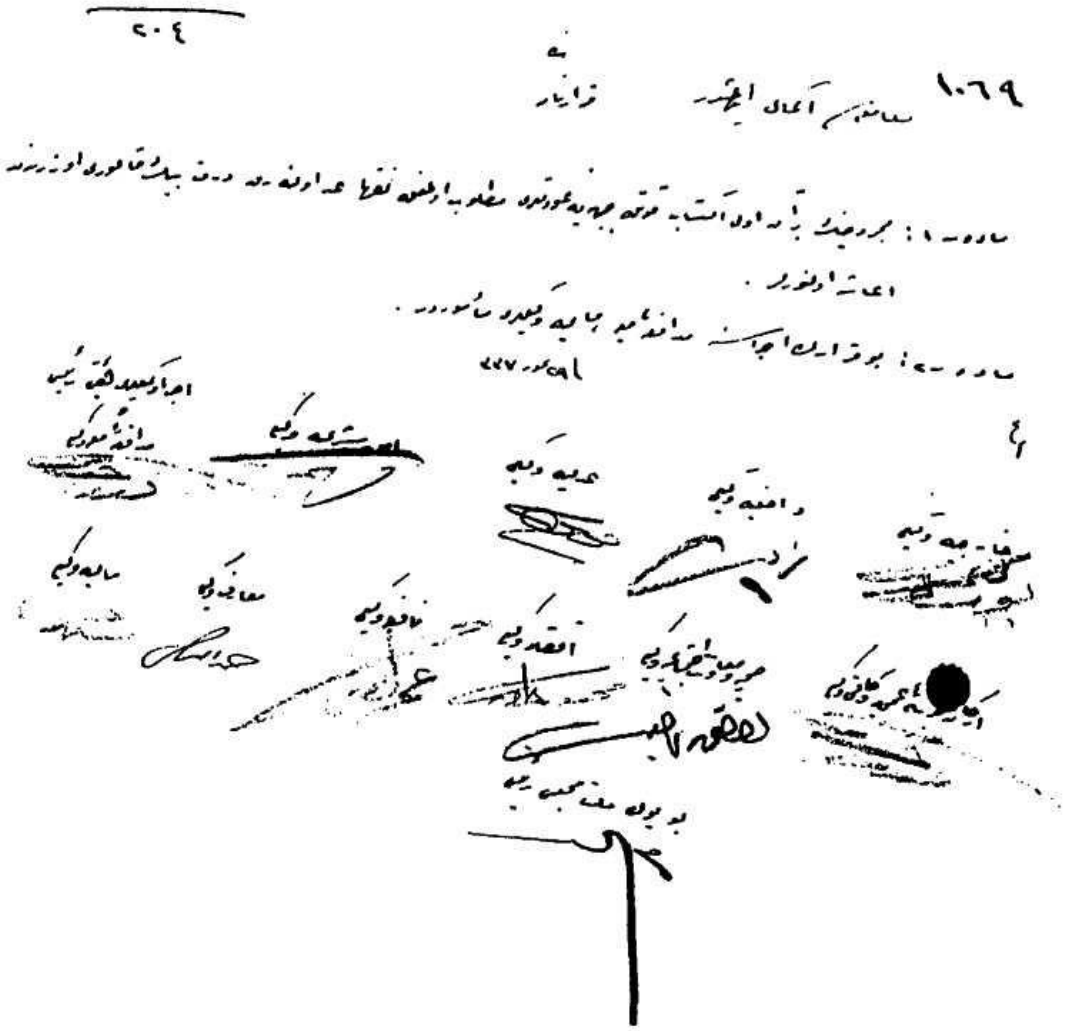
Zile, 24

Zonguldak, 23, 47, 61

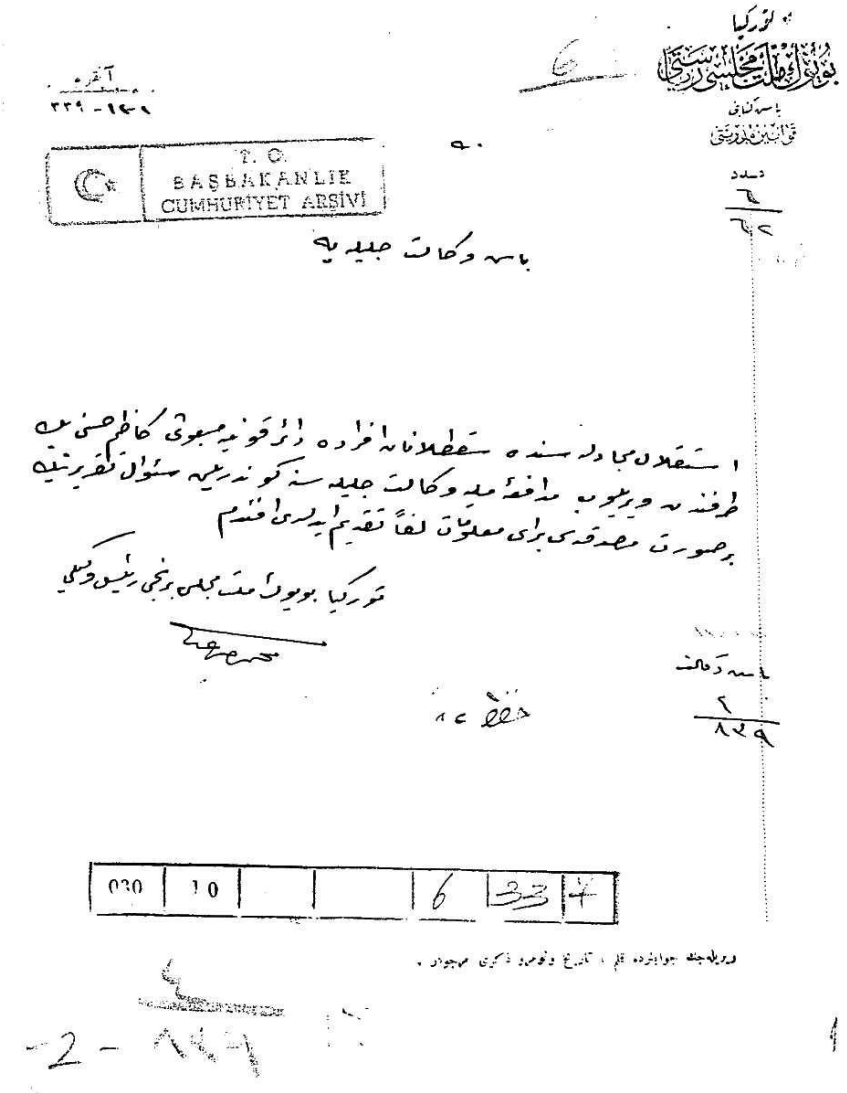
EKLER

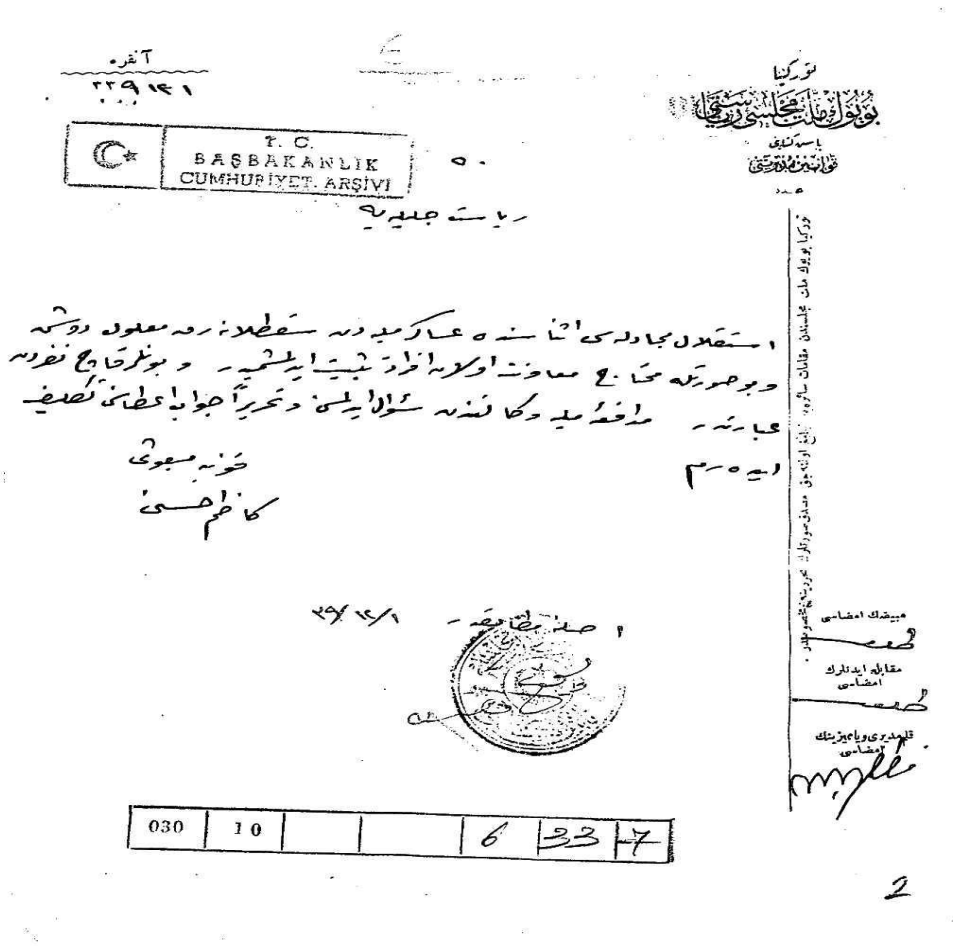
EK 1: Askeri hastane iaşelerinin iyileştirilmesi konusunda Sıhhiye Vekâleti'nden görüş alınması. (BCA, 30-18-1-1/3-27-11/29.06.1921, Dosya Ek: 199-3).

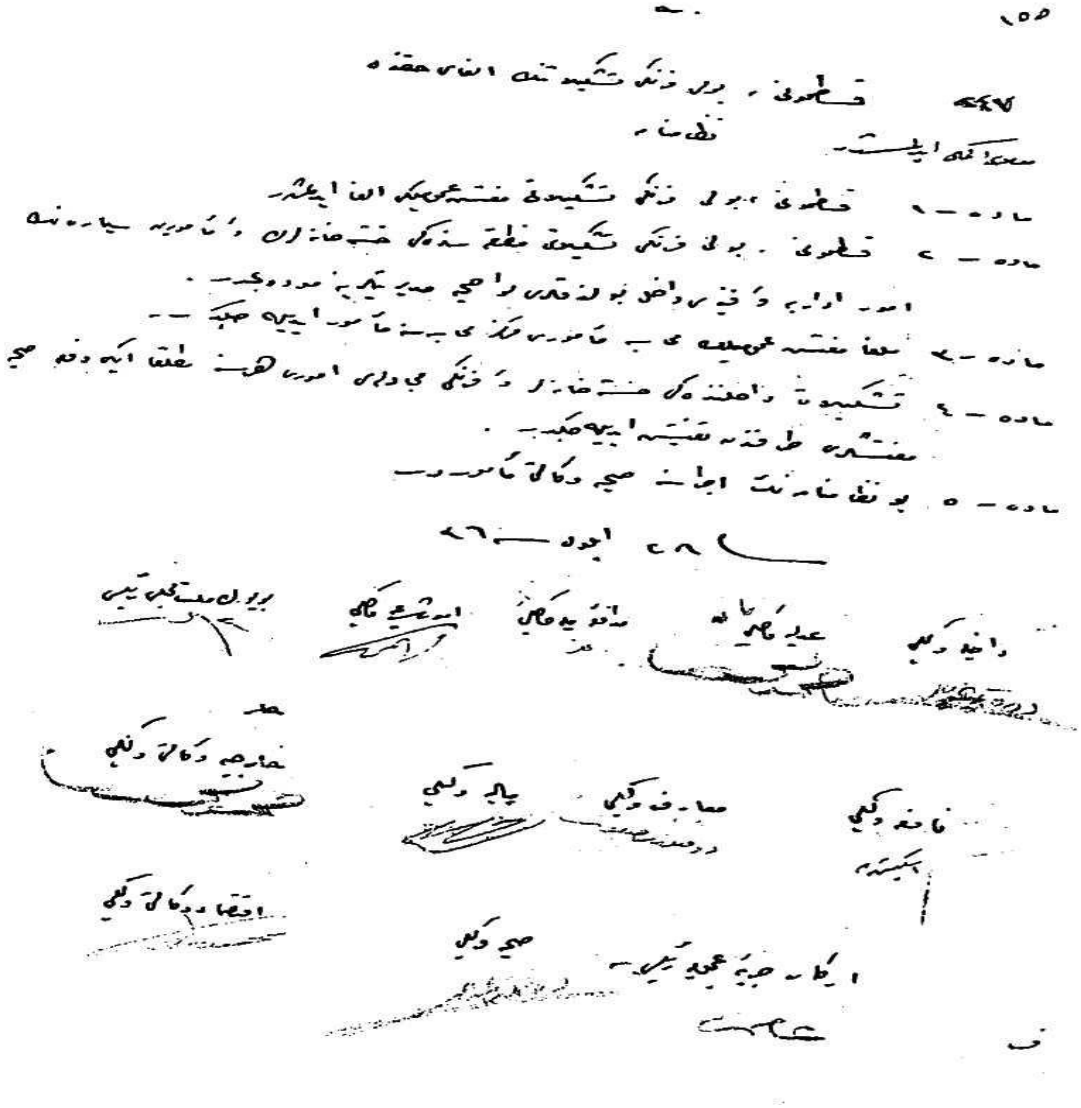
EK 2: Yaralıların bir an evvel cepheye dönmeleri için 4000 kalorilik iaşe verilmesi. (BCA, 30-18-1-1/3-30-20/29.07.1921).

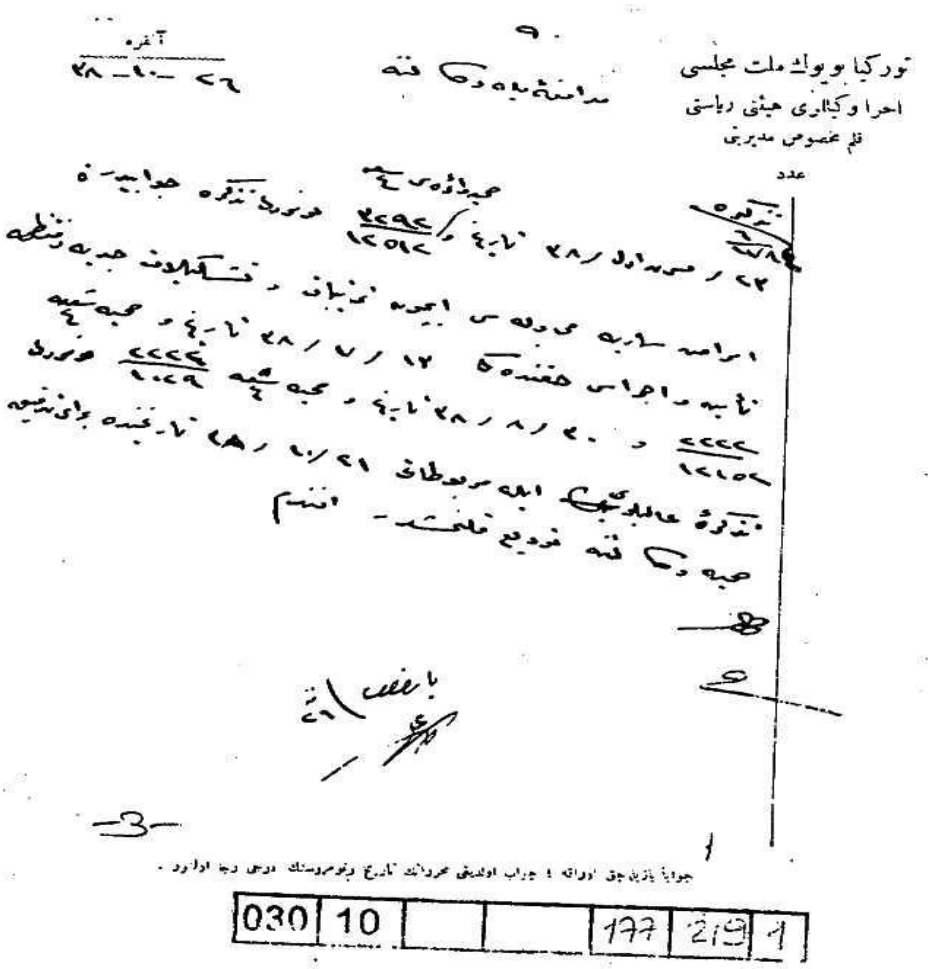
EK 3-1: Millî Mücadele'de sakatlanarak yardıma muhtaç hale gelen askerlerin tespit edilip edilmediğine dair Konya Milletvekili Kazım Hüsnü'nün önergesi -1. (BCA, 30-10-0-0/6-33-7/01.12-1923, Dosya Ek:6, s. 1).

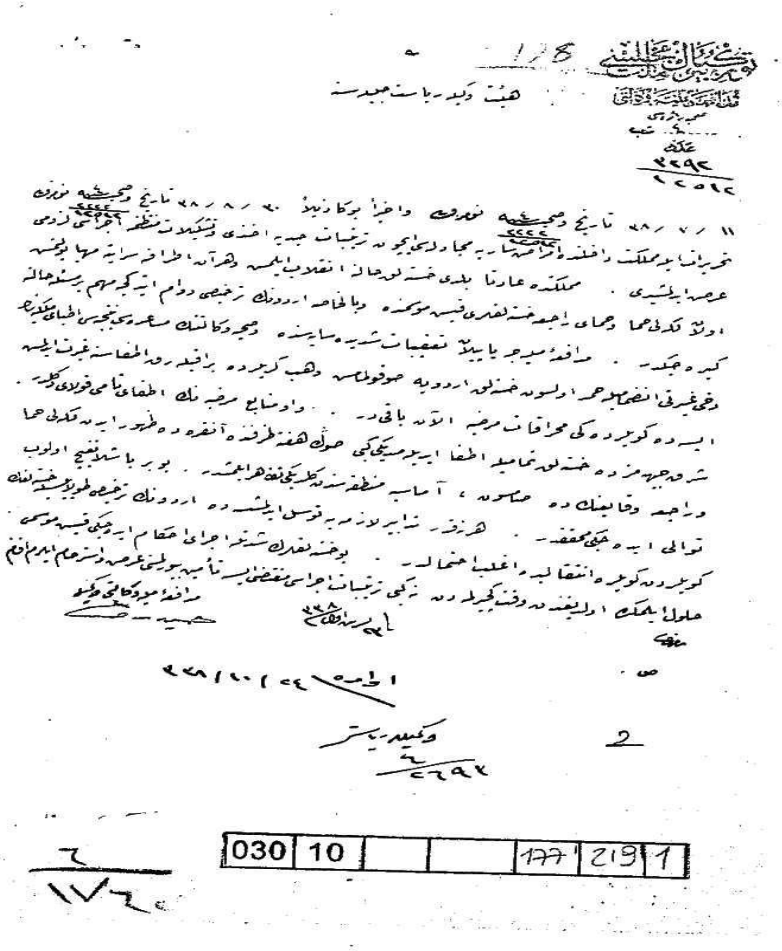
EK 3-2: Millî Mücadele'de sakatlanarak yardıma muhtaç hale gelen askerlerin tespit edilip edilmediğine dair Konya Milletvekili Kazım Hüsnü'nün önergesi-2. (BCA, 30-10-0-0/6-33-7/01.12-1923, Dosya Ek:6, s. 2.)

EK 4: Kastamonu, Bolu Frengi Teşkilatı'nın kaldırılması. (BCA, 30-18-1-1/1-13-9/28.09.1920).

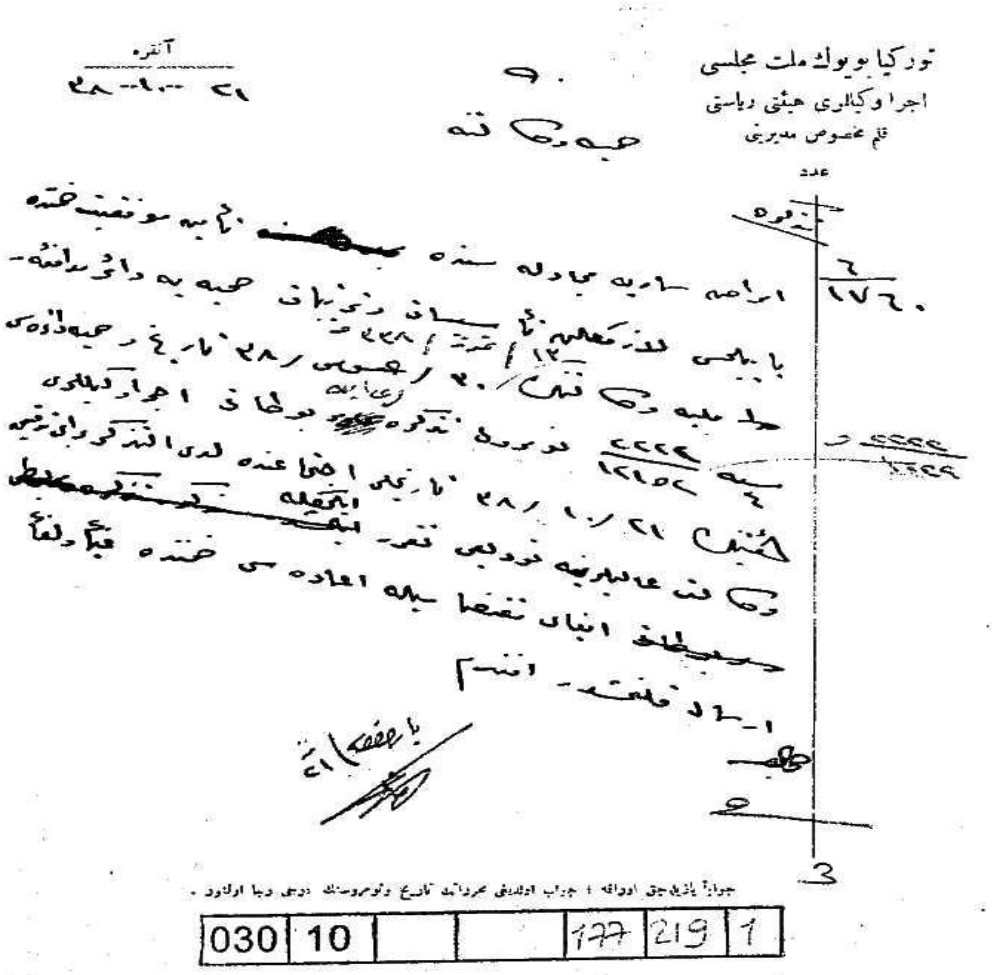

EK 6-1: Bulaşıcı hastalıklara karşı alınacak tedbirler ile ilgili. (BCA, 30-10-0-0/177-219-1, 26.10.1922, Dosya Ek: 198, s. 1).

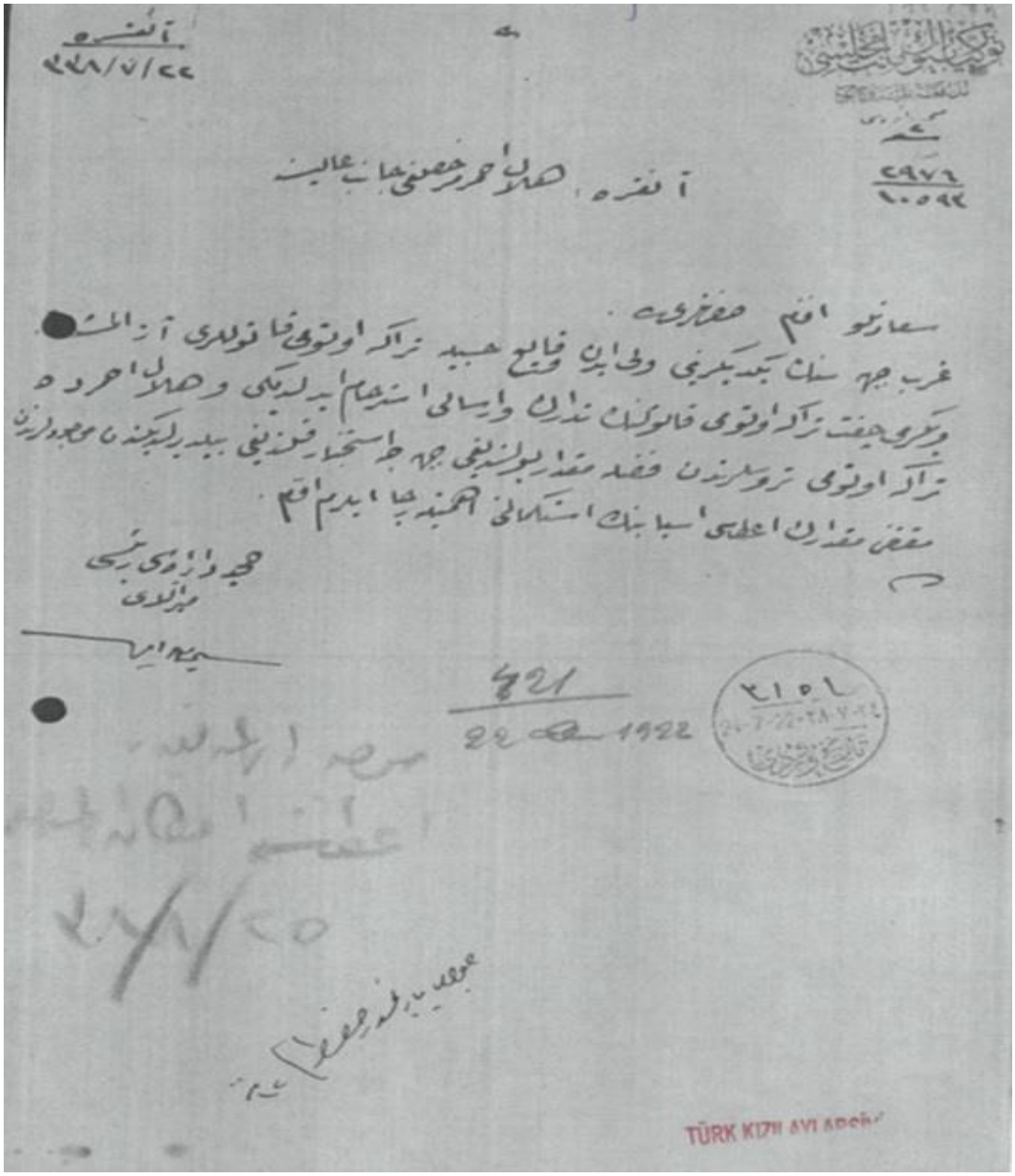

030 | 10 | | | 177 | 219 | 1

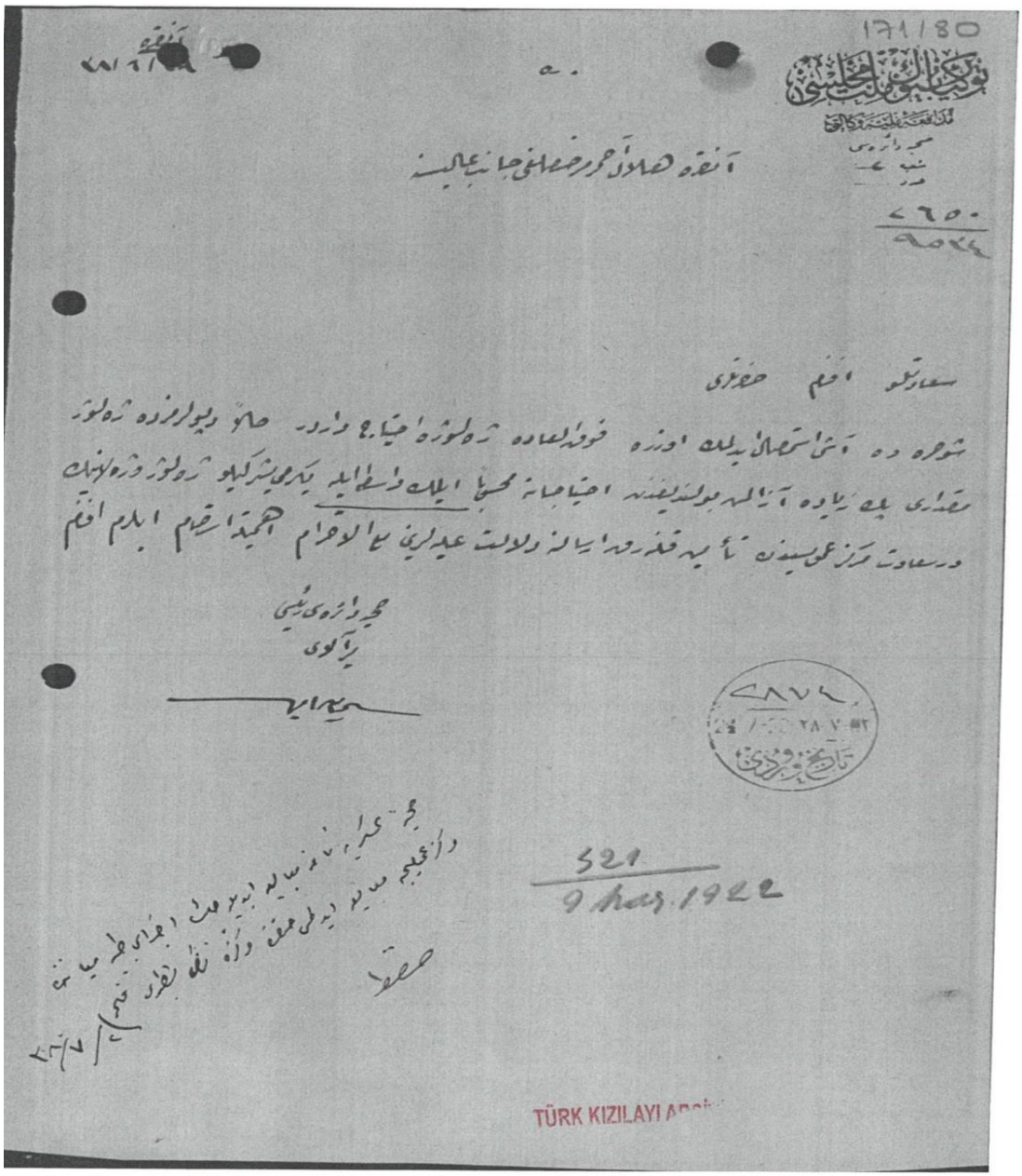
EK 6-2: Bulaşıcı hastalıklara karşı alınacak tedbirler ile ilgili. (BCA, 30-10-0-0/177-219-1, 26.10.1922, Dosya Ek: 198, s. 2).

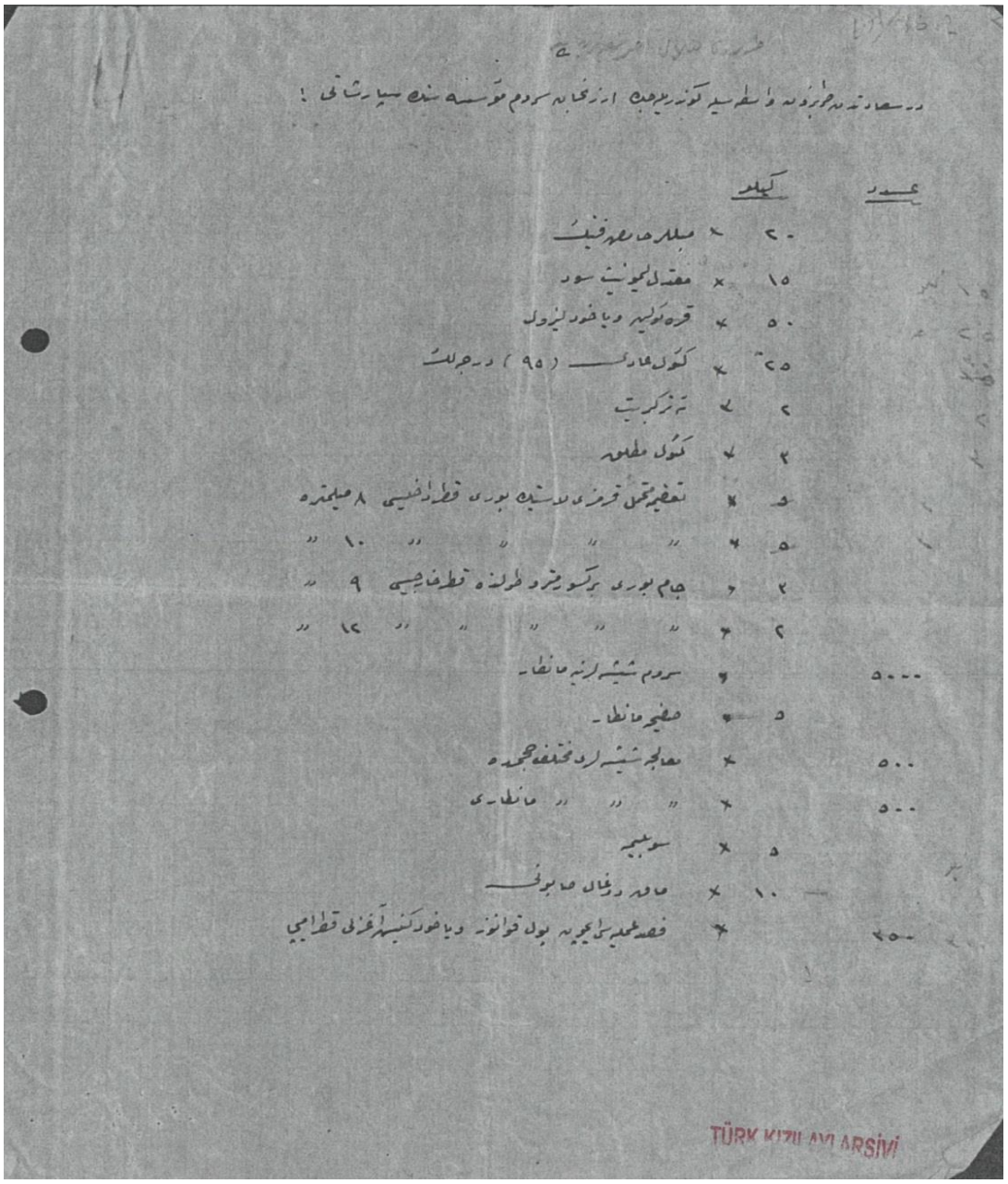
EK 6-3: Bulaşıcı hastalıklara karşı alınacak tedbirler ile ilgili. (BCA, 30-10-0-0/177-219-1, 26.10.1922, Dosya Ek: 198, s. 3).

EK 7: Sıhhiye Dairesi'nin Garp Cephesi için Ankara Hilal-i Ahmer Murahhaslığı'ndan tıbbi malzeme isteği. (KA, Kutu No: 171, Belge No: 84).

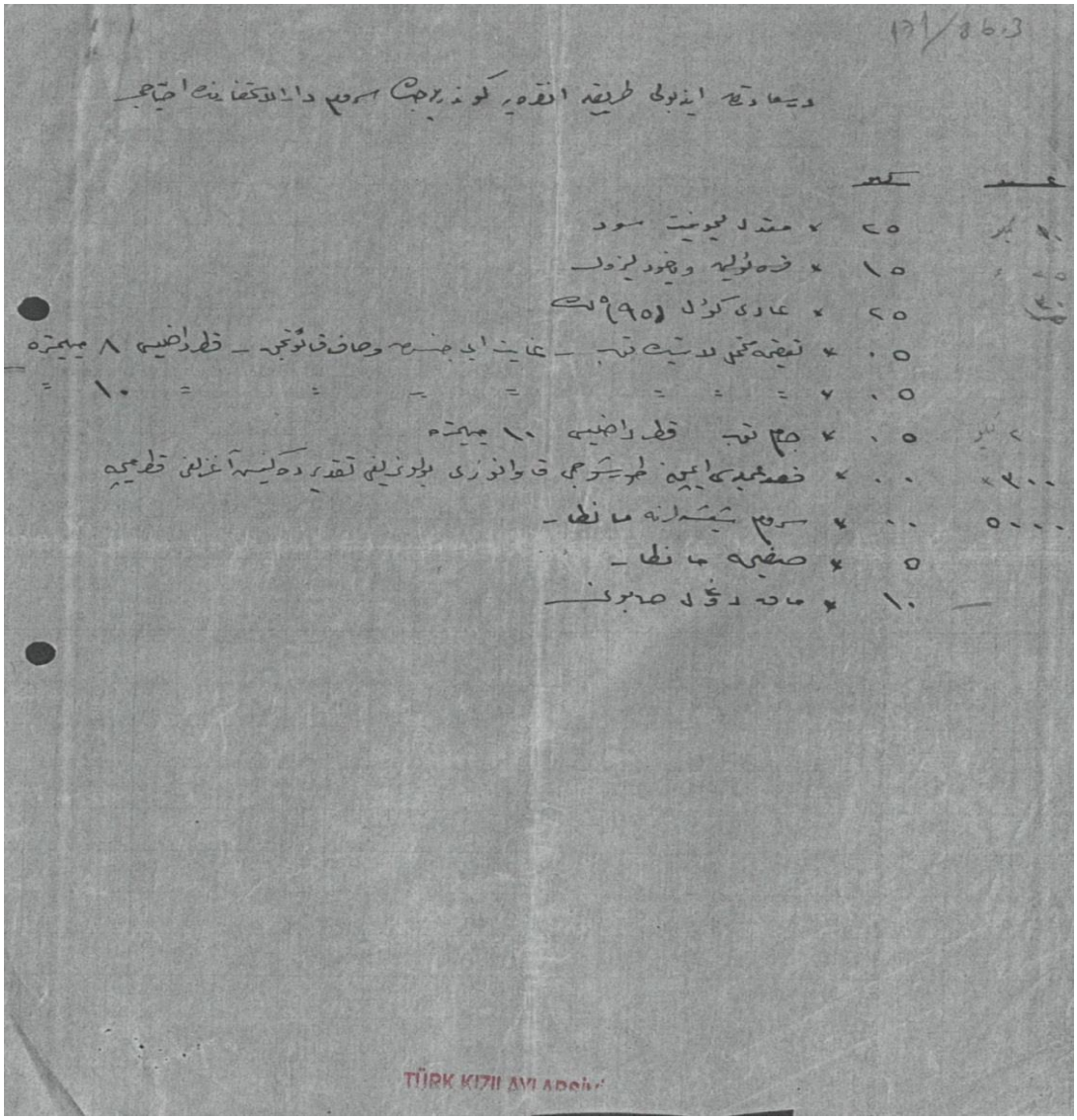

EK 8: Aşı hammaddesinin Hilal-i Ahmer Merkezinden istenmesi. (KA, Kutu No: 171, Belge No: 80).

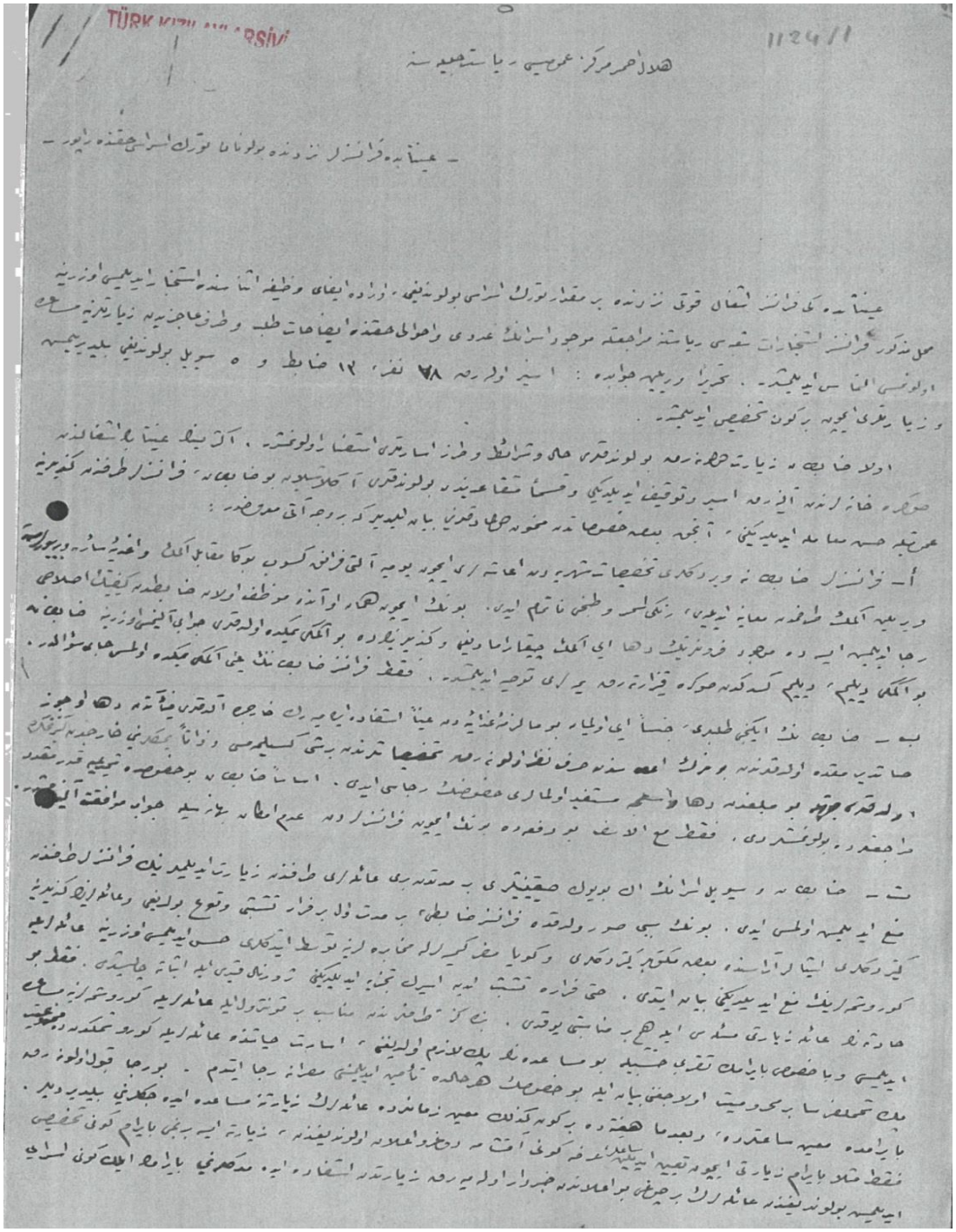

TÜRK KIZILAY ARŞİVİ

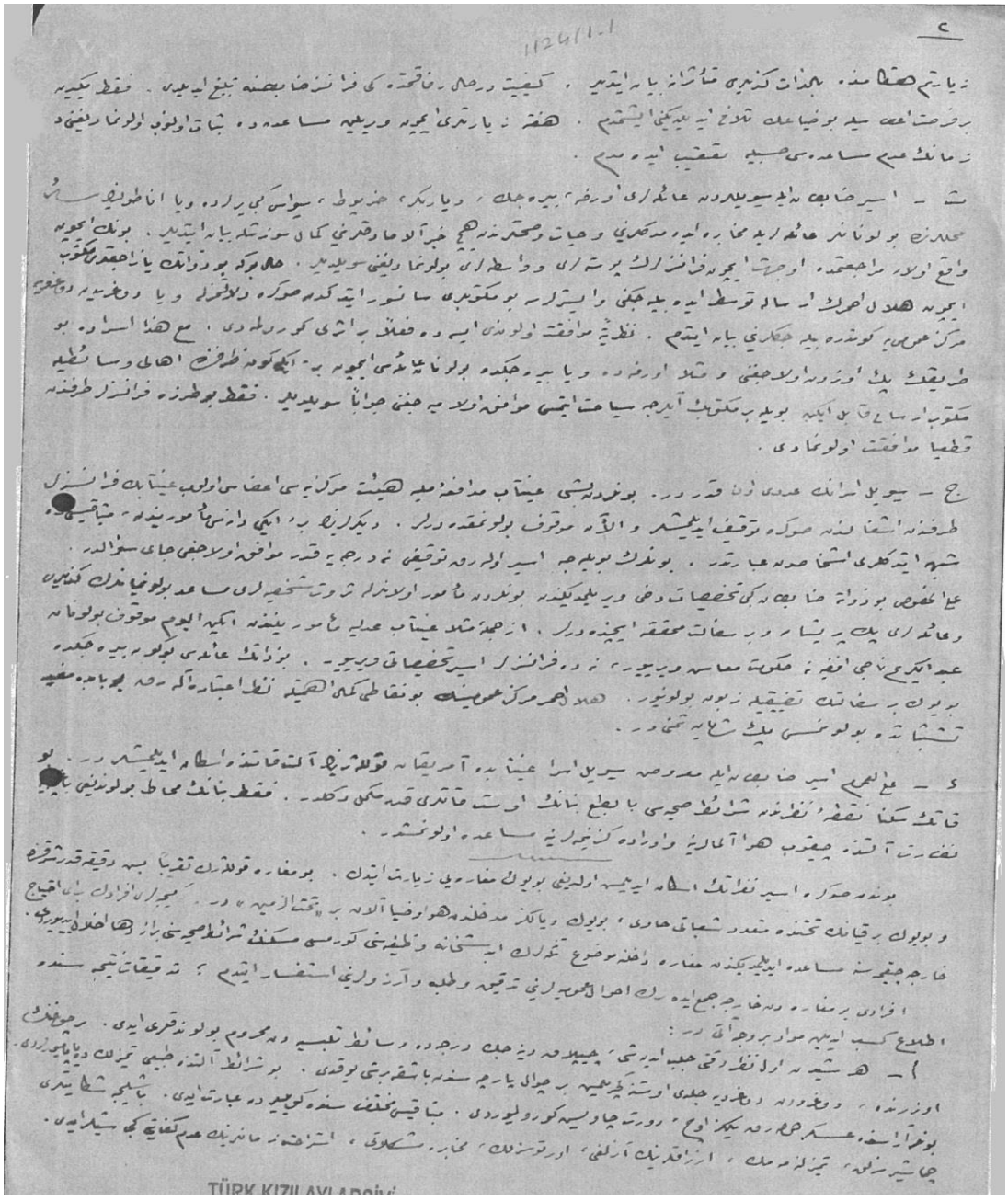
EK 9: Dersaadet'den İnebolu yoluyla Ankara'ya gönderilecek serum ve tıbbi malzemenin listesi. (KA, Kutu No: 171, Belge No: 86/2).

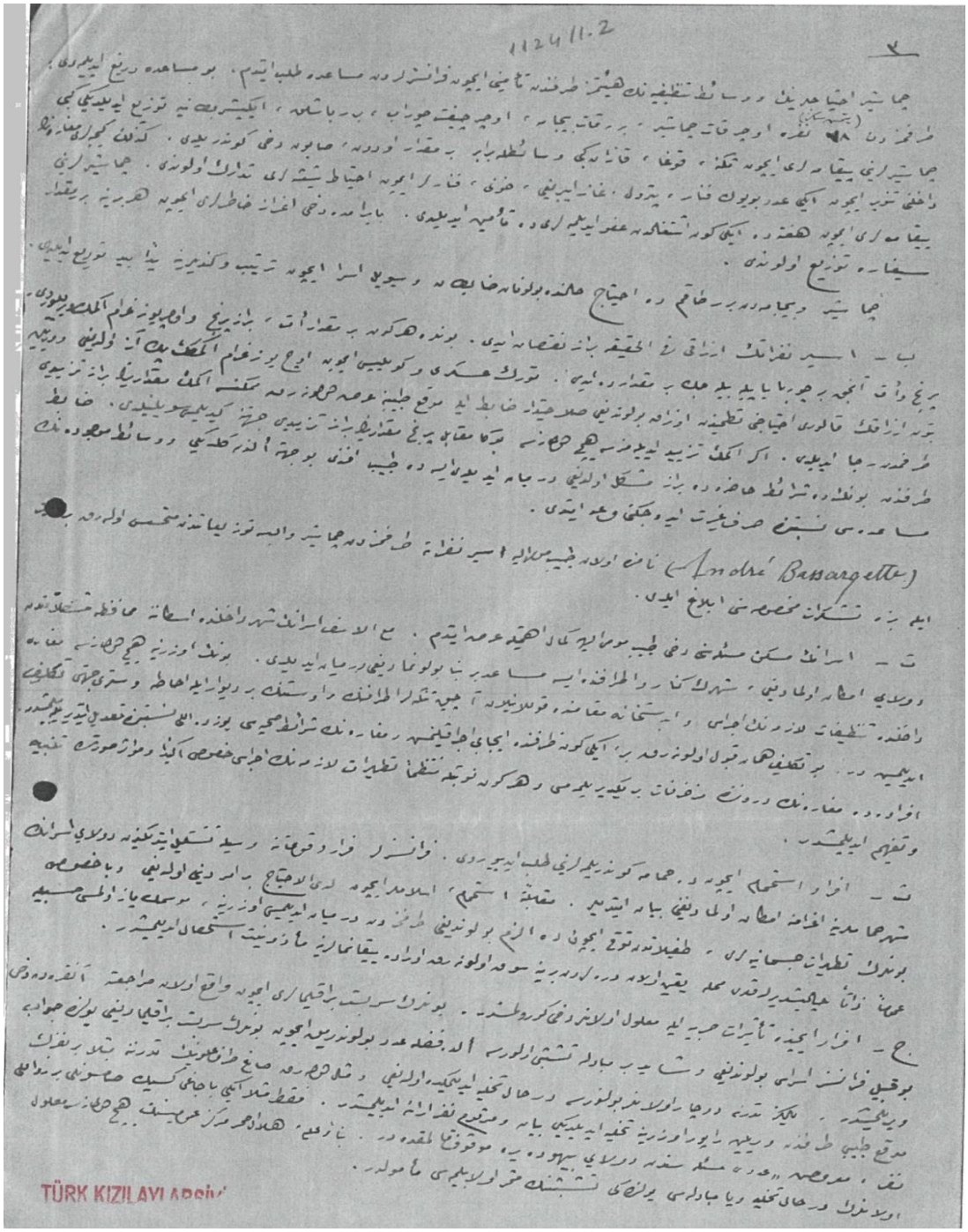
EK 10: İstanbul'dan İnebolu yolu ile Ankara'ya gelecek olan malzeme listesi. (KA, Kutu No: 171, Belge No: 86/3.)

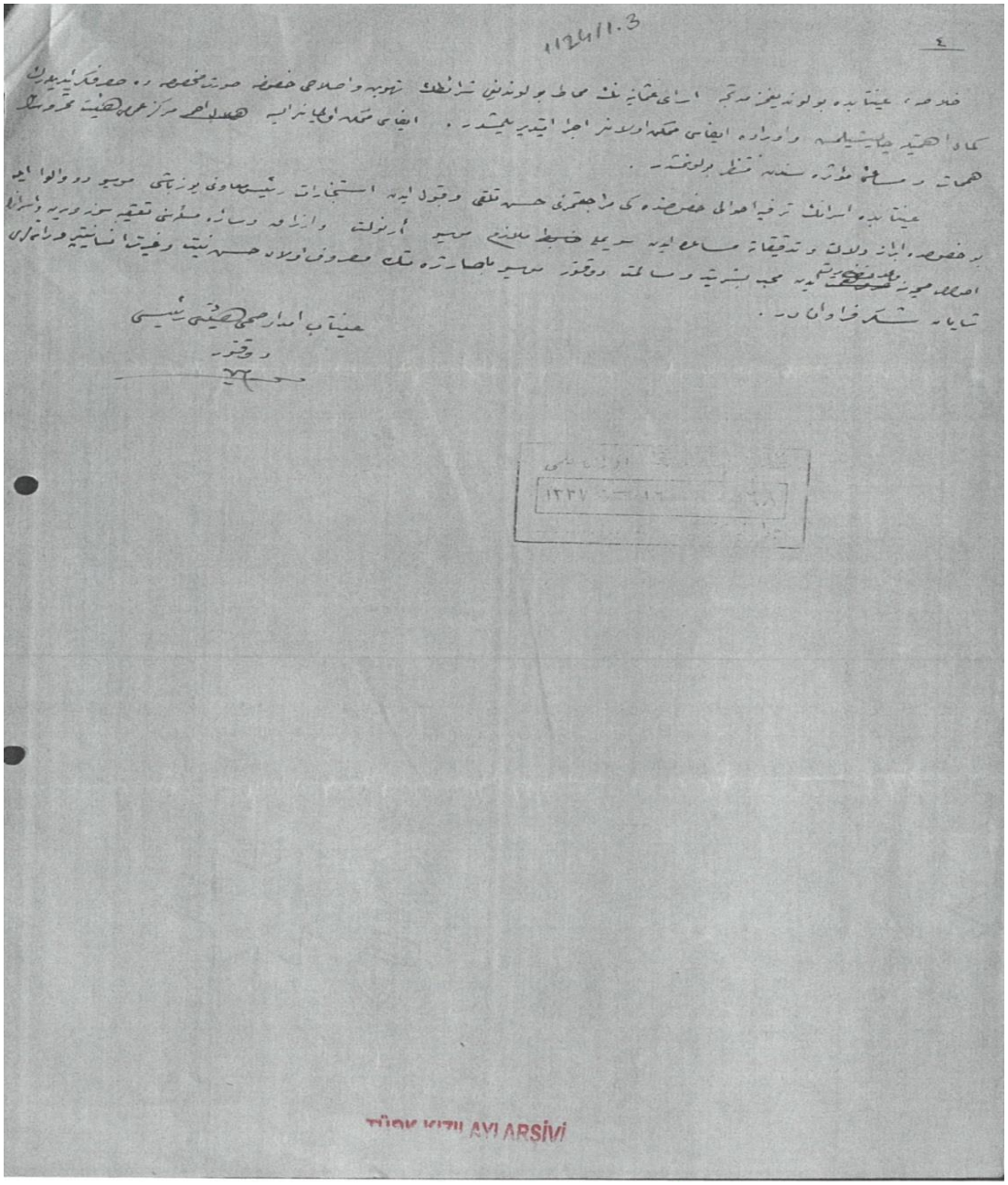
EK 11: Antep'te Fransızlar nezdinde bulunan Türk üserası hakkında rapor-1. (KA, Kutu No: 1124, Belge No:1, s. 1).

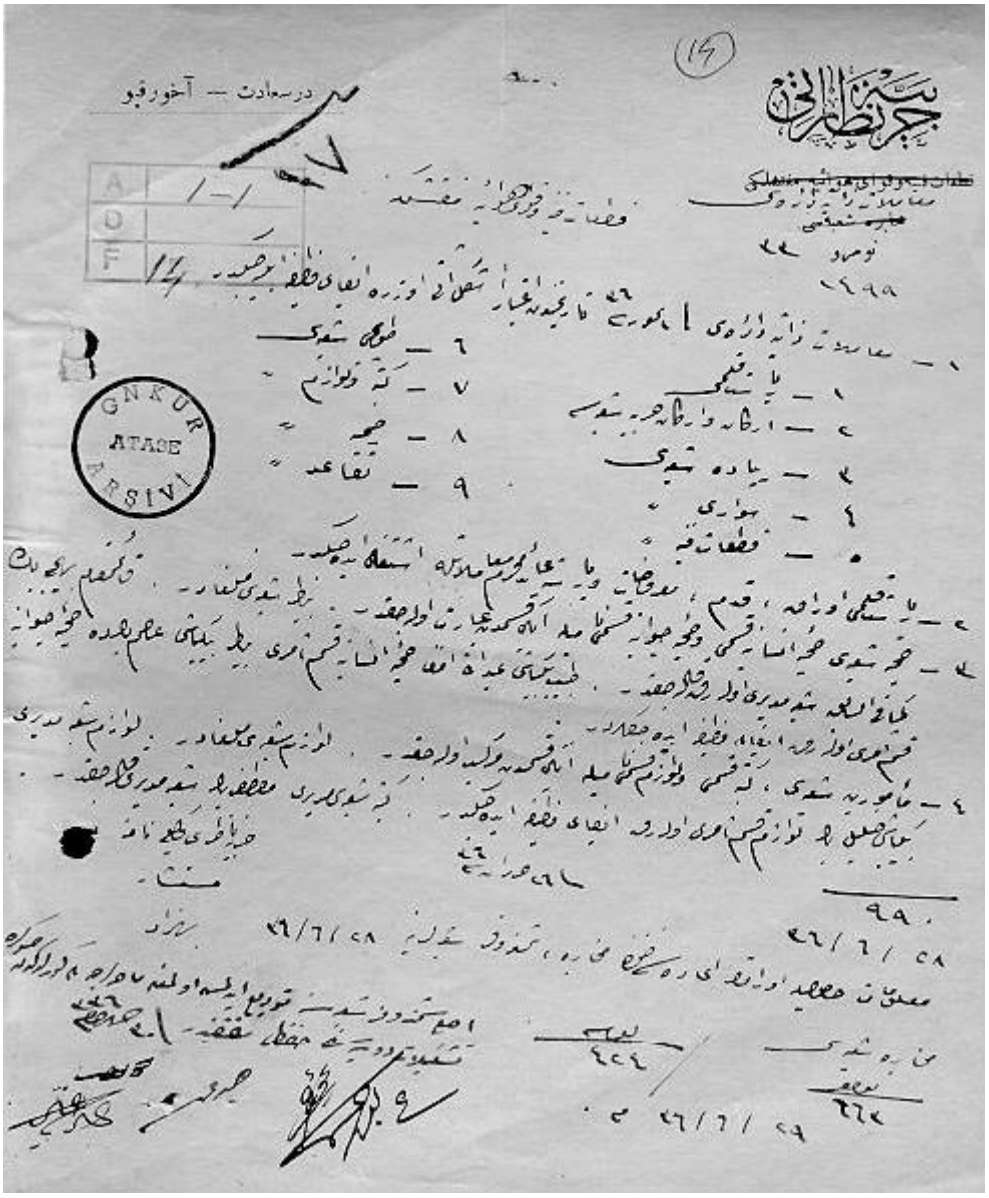
EK 12: Antep'te Fransızlar nezdinde bulunan Türk üserası hakkında rapor-2. (KA, Kutu No: 1124, Belge No:1, s. 2).

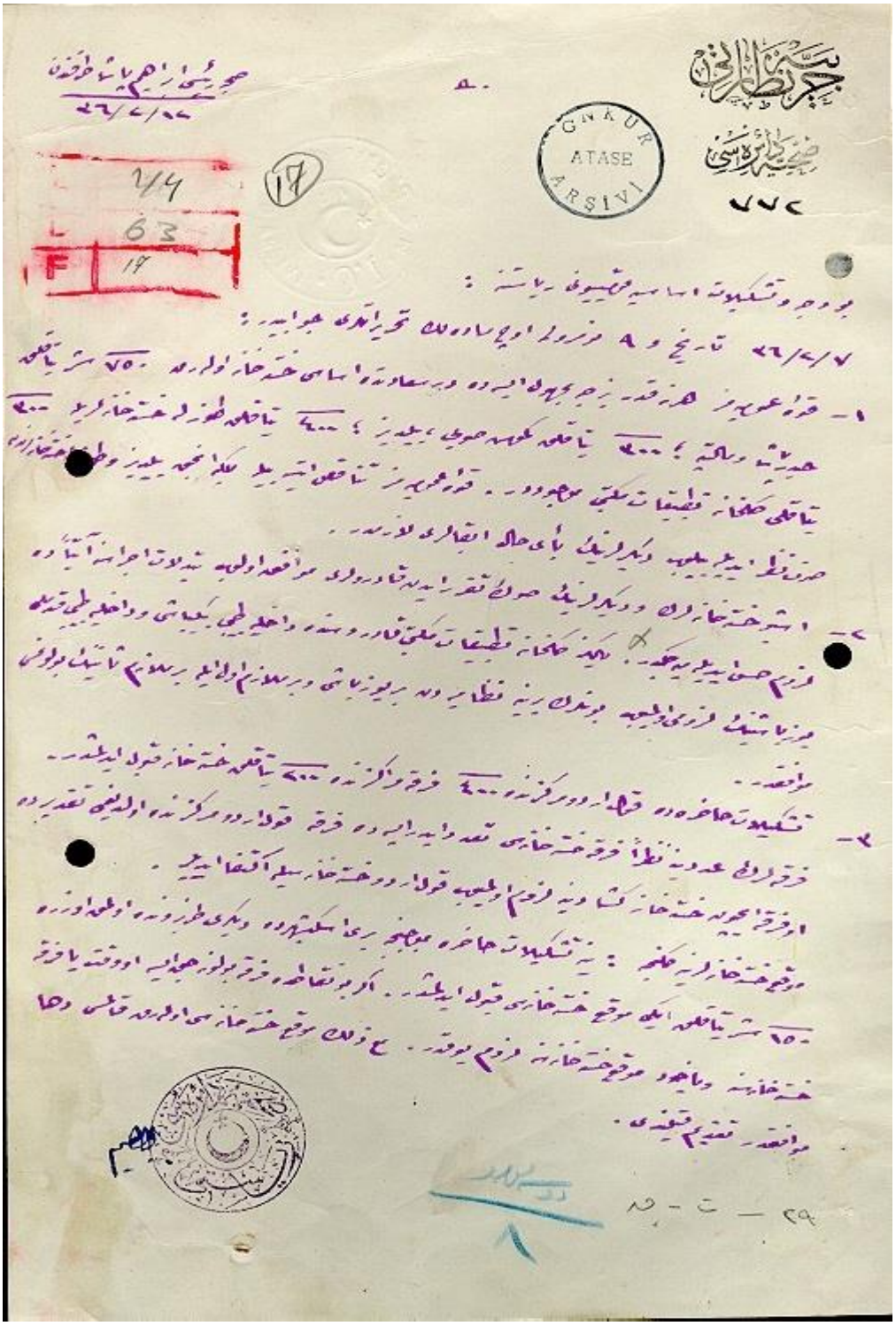
EK 13: Antep'te Fransızlar nezdinde bulunan Türk üserası hakkında rapor-3. (KA, Kutu No: 1124, Belge No:1, s. 3).

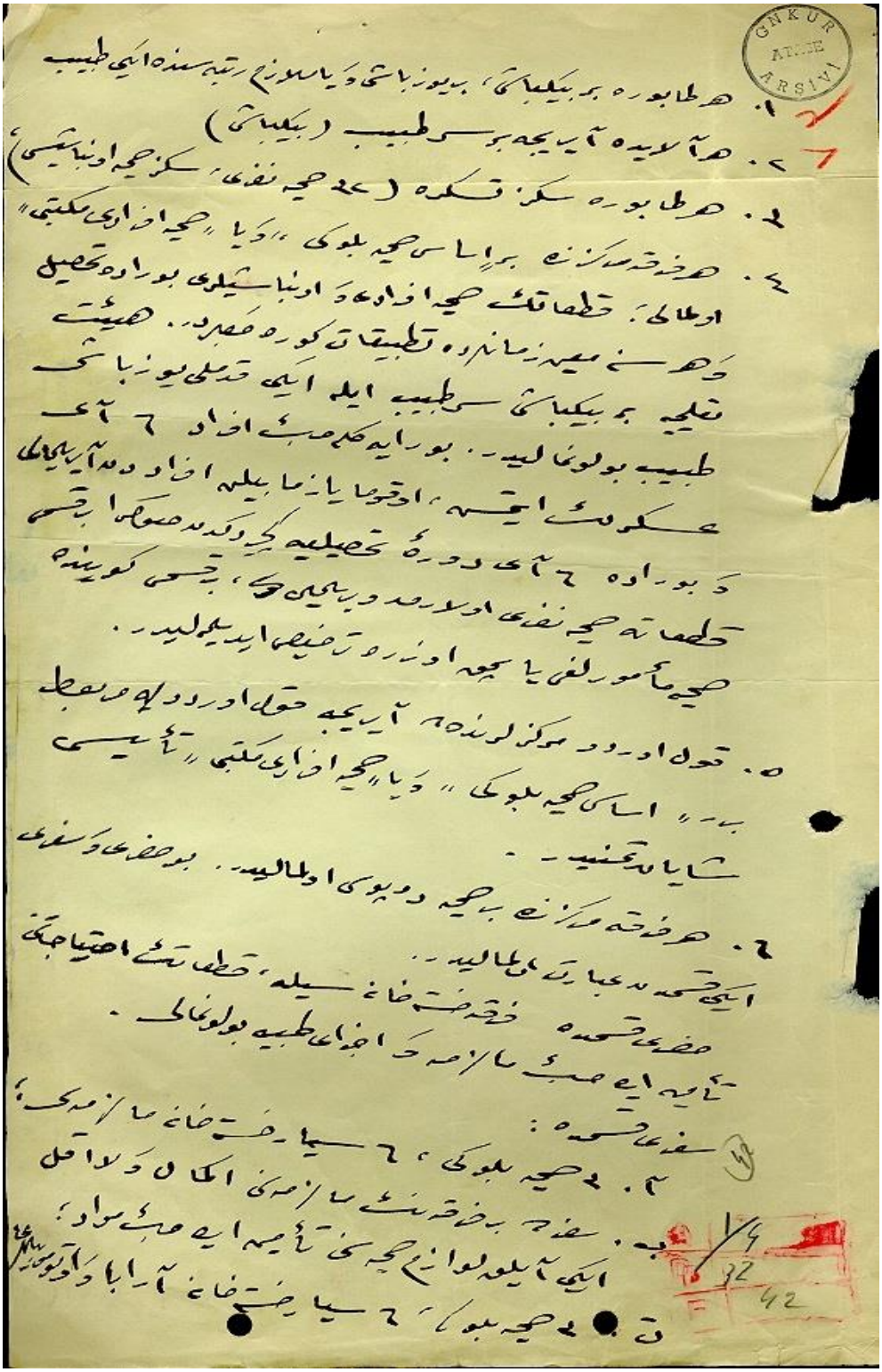
EK 14: Antep'te Fransızlar nezdinde bulunan Türk üserası hakkında rapor-4. (KA, Kutu No: 1124, Belge No:1, s. 4).

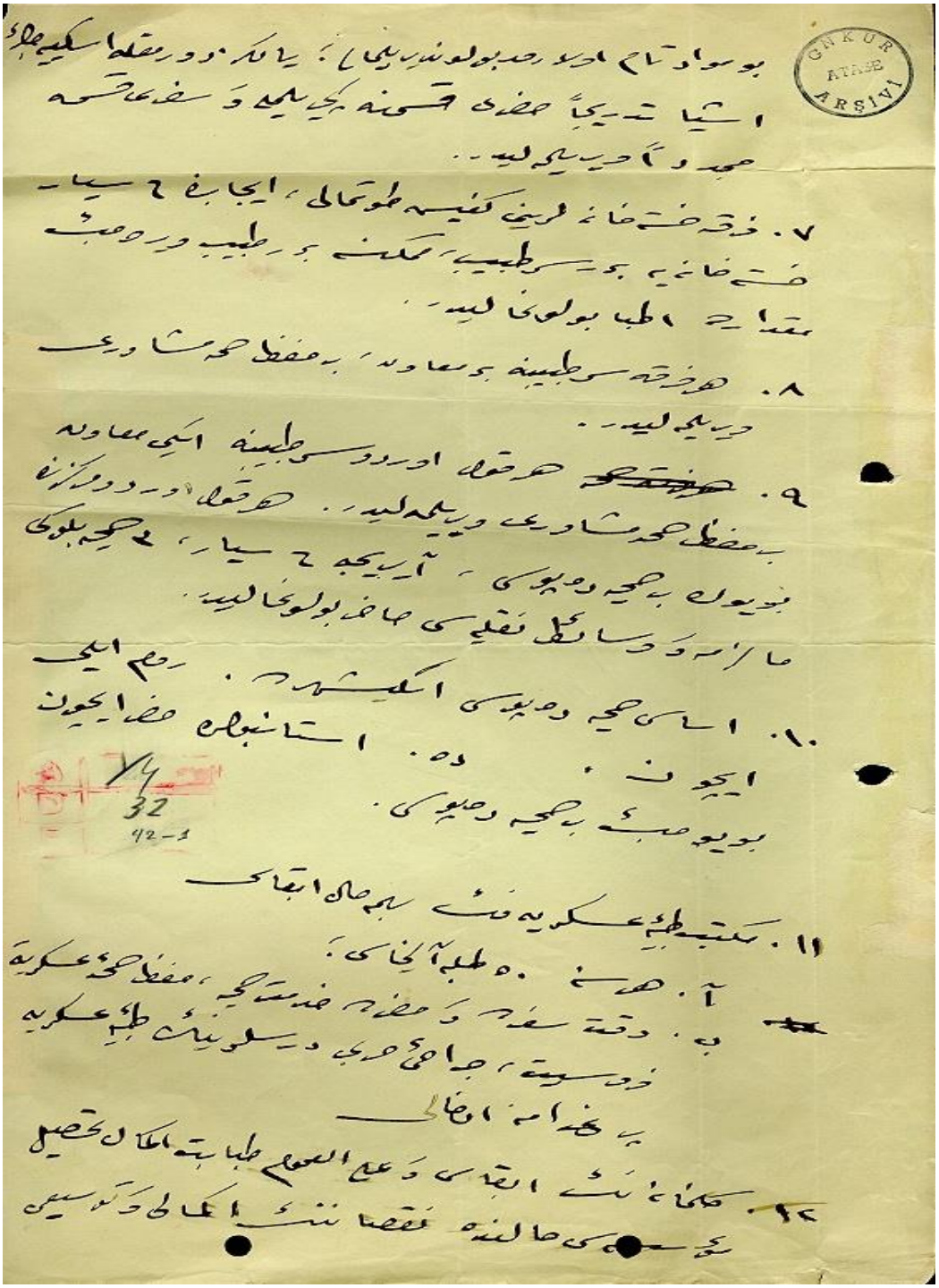
EK 15: Müdafaa-i Milliye Vekâleti Askeri Sıhhiye Müdüriyeti Umumisi teşkilatı hakkında. (Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH2), K:63, G: 25).

EK 16: Sıhhiye Dairesi Riyasetinden gönderilen tahriratta hastanelerin kadroları ile yatak durumları hakkında verilen malumat. (Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH5), K:161, G: 103).

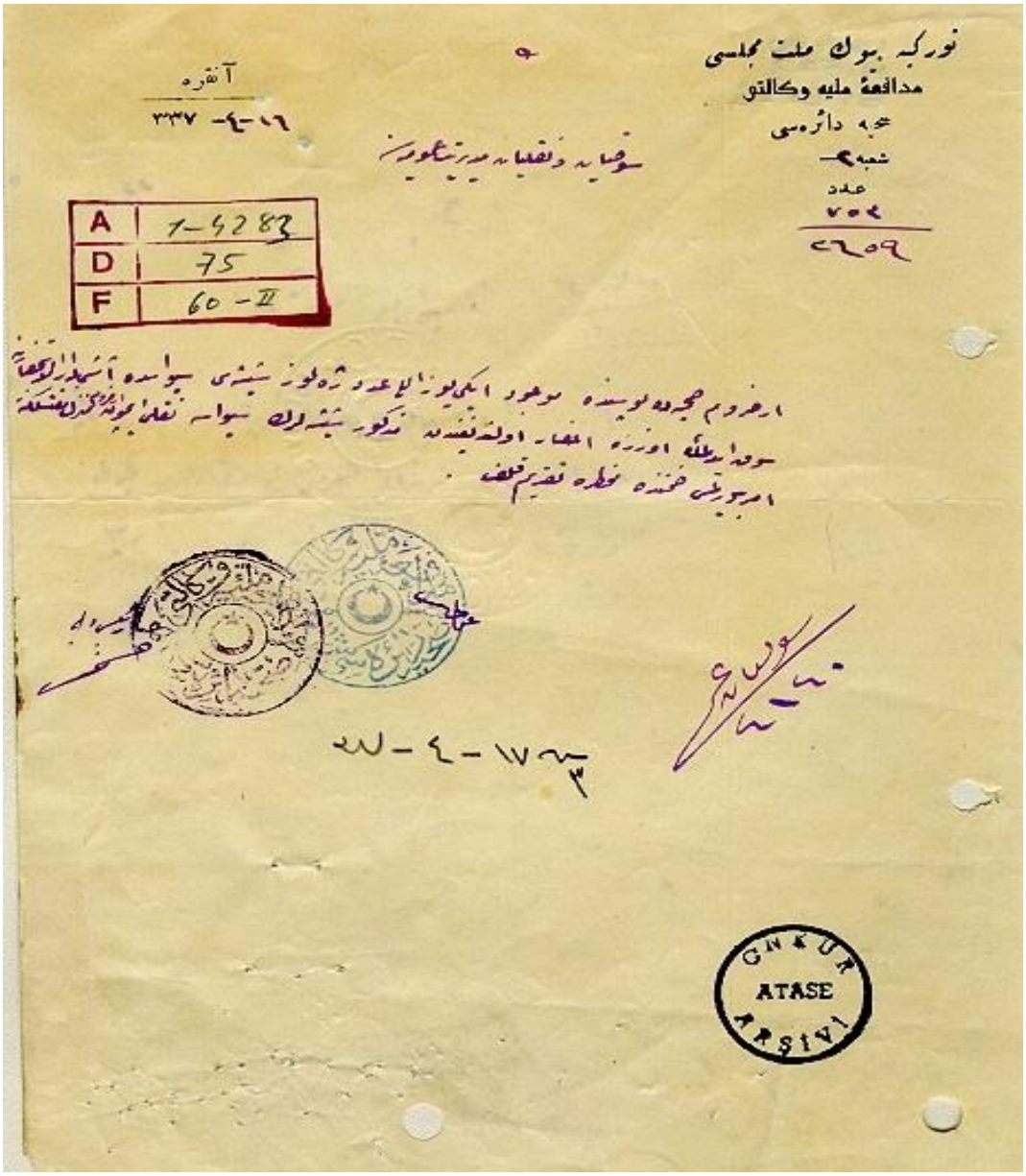
EK 17-1: Kıtalarda bulunacak tabiplerle fırka ve kolordu hastaneleri ile sıhhiye depolarının nerelerde teşkil edileceği hakkında. (Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH5), K:163, G: 107, s. 1).

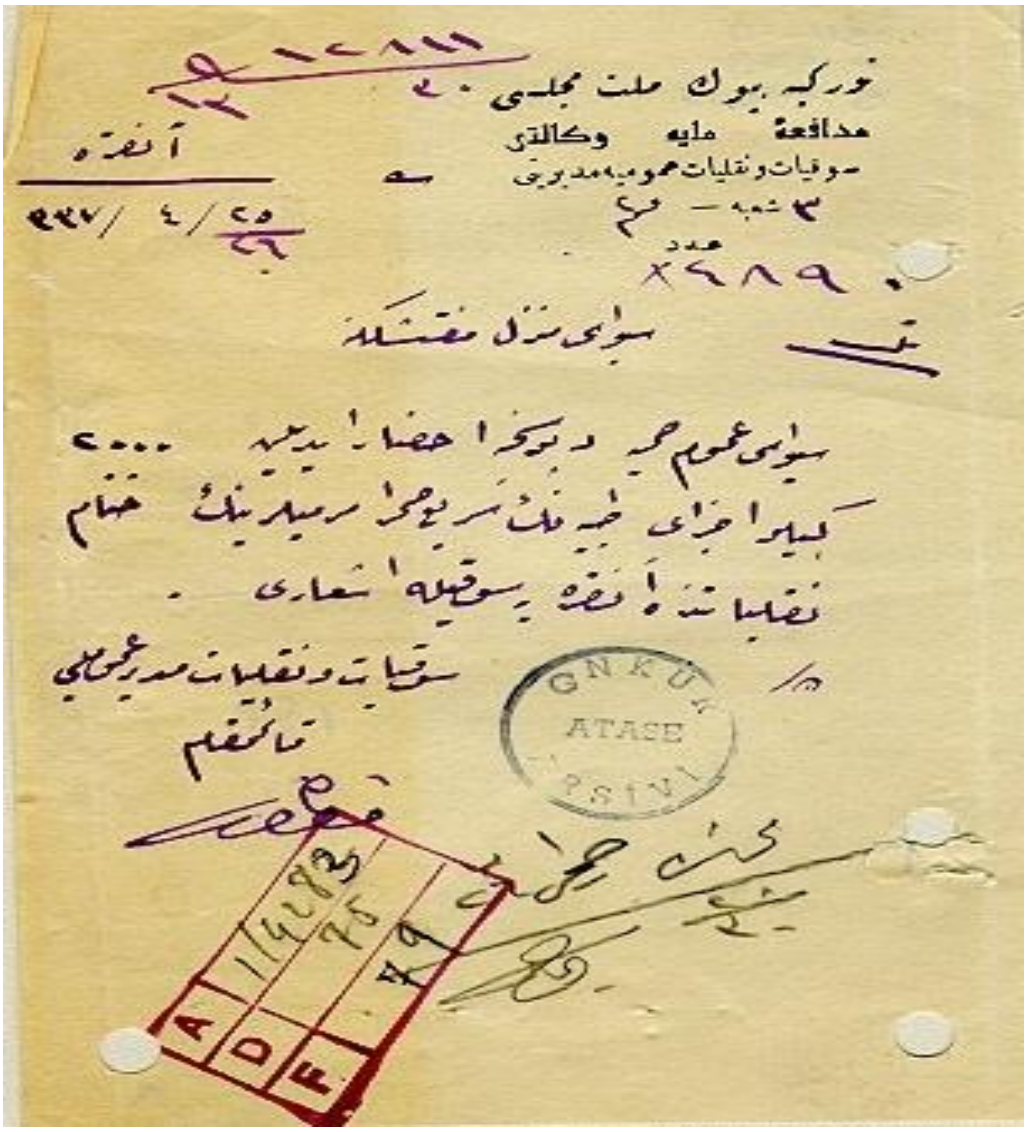
EK 17-2: Kıtalarda bulunacak tabiplerle fırka ve kolordu hastaneleri ile sıhhiye depolarının nerelerde teşkil edileceği hakkında. (Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH5), K:163, G: 107, s. 2).

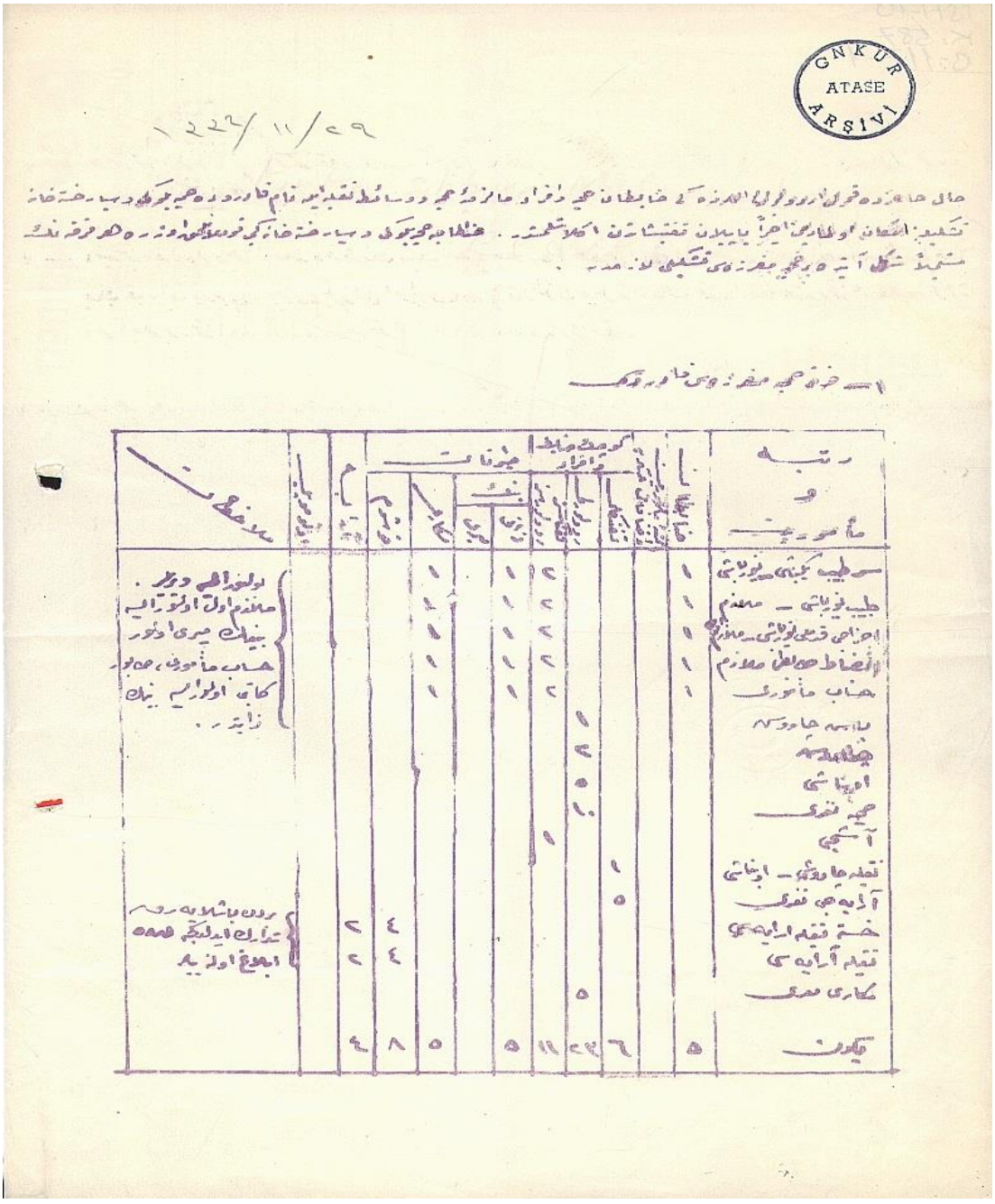
EK 18-1: Müdafaa-i Milliye Vekâleti Sevkiyat ve Nakliyat-ı Umumiye Müdüriyeti'nin Şark Cephesi Nakliyat Müfettişliğine Erzurum Sıhhiye Deposu'ndaki aşı malzemesi şişelerinin Sivas Aşıevine sevki hakkında. (Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH10), K: 573, G: 132, s. 1).

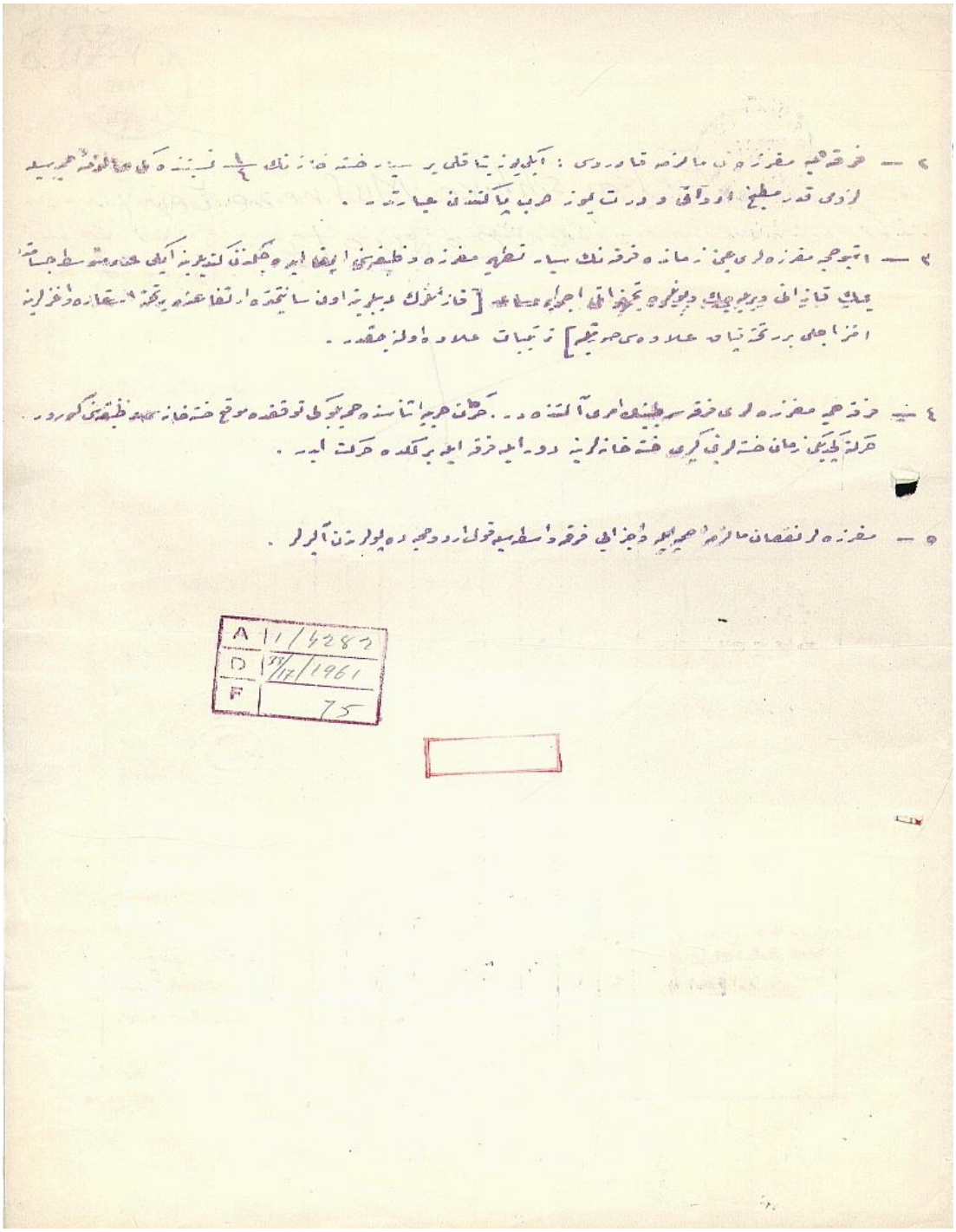
EK 18-2: Müdafaa-i Milliye Vekâleti Sevkiyat ve Nakliyat-ı Umumiye Müdüriyeti'nin Şark Cephesi Nakliyat Müfettişliğine Erzurum Sıhhiye Deposu'ndaki aşı malzemesi şişelerinin Sivas Aşıevine sevki hakkında. (Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH10), K: 573, G: 132, s. 3).

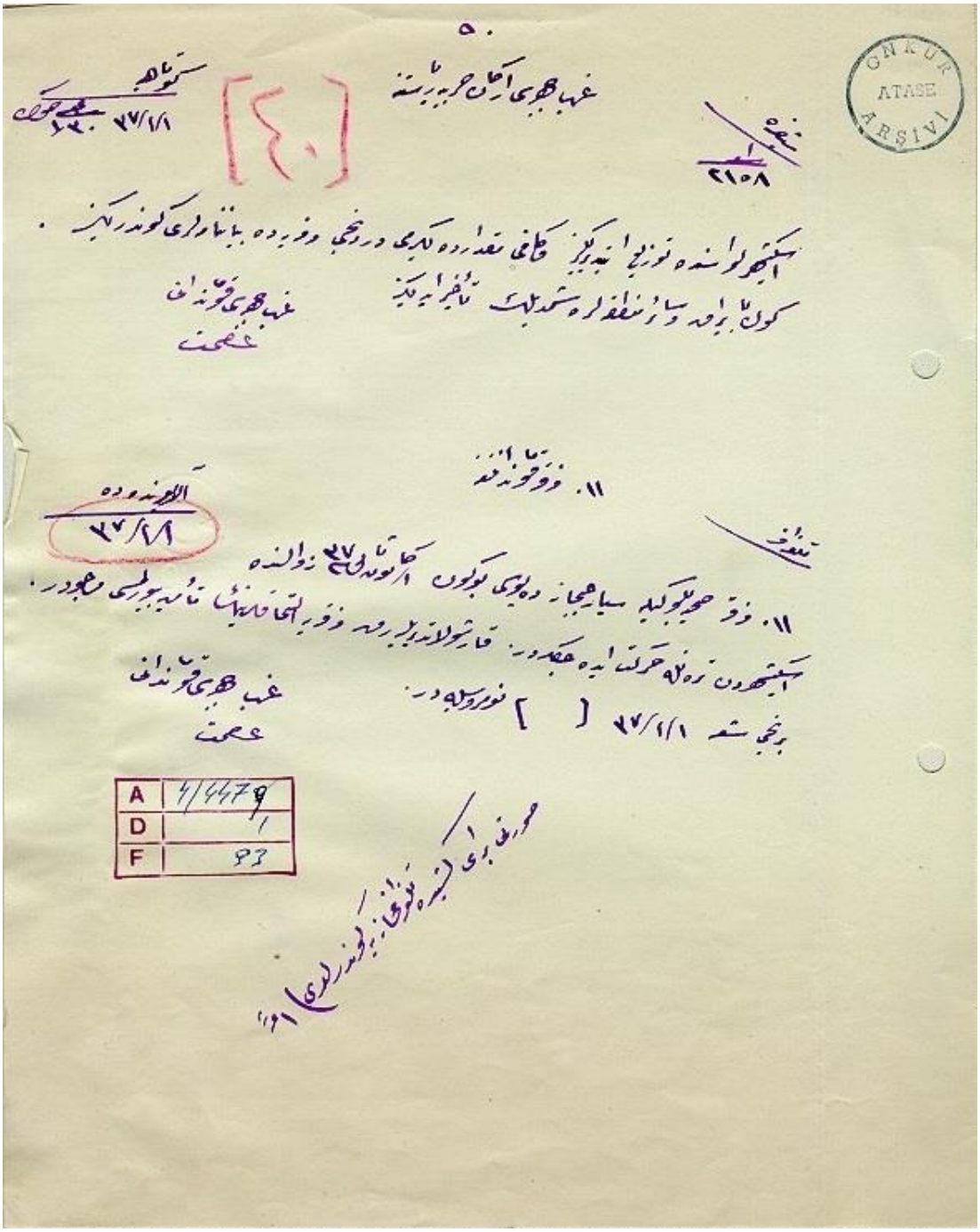
EK 19: Müdafaa-i Milliye Vekâleti Sevkiyat ve Nakliyat-ı Umumiye Müdüriyeti Sivas Menzil Müfettişliğine Sivas Umum Sıhhiye Deposu'ndan 2 ton tıbbi eczanın Ankara'ya sevki hakkında. (Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH10), K: 573, G: 150).

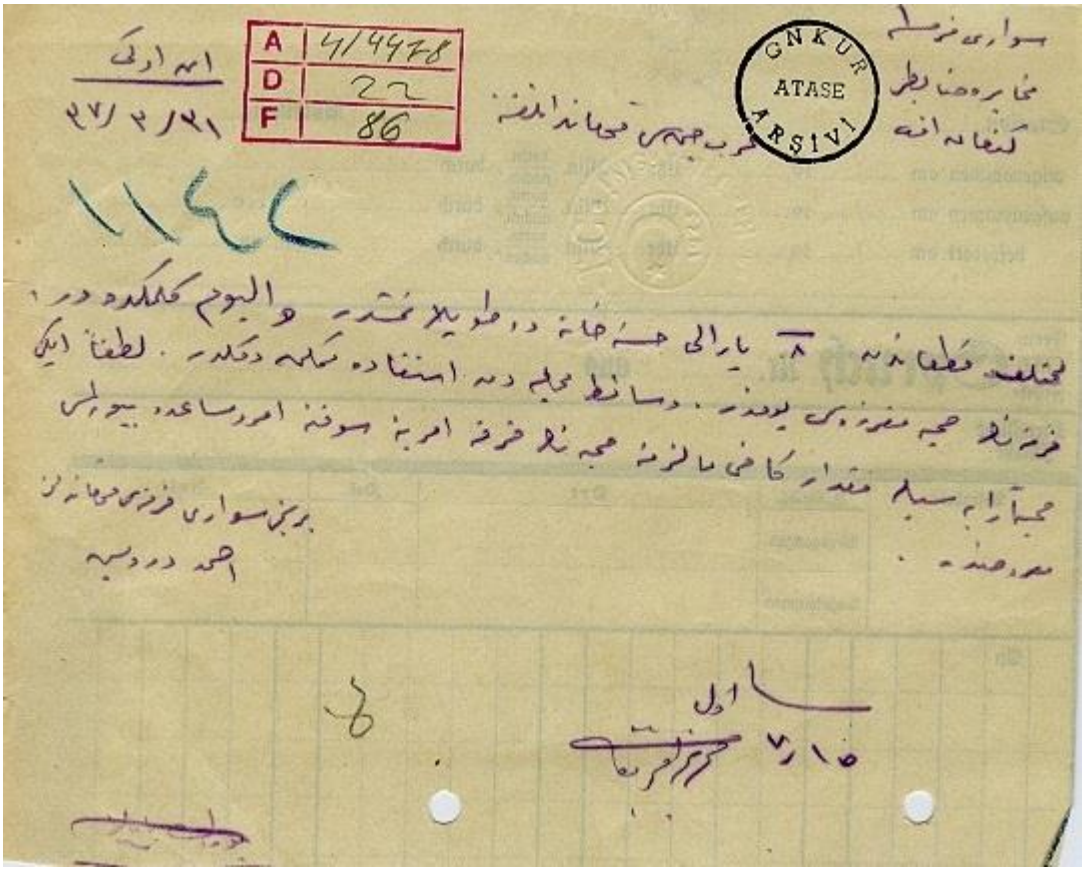
EK 20-1: Fırkalardaki sıhhiye müfrezeleri cetveli (Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH10), K: 587, G: 117, s. 1).

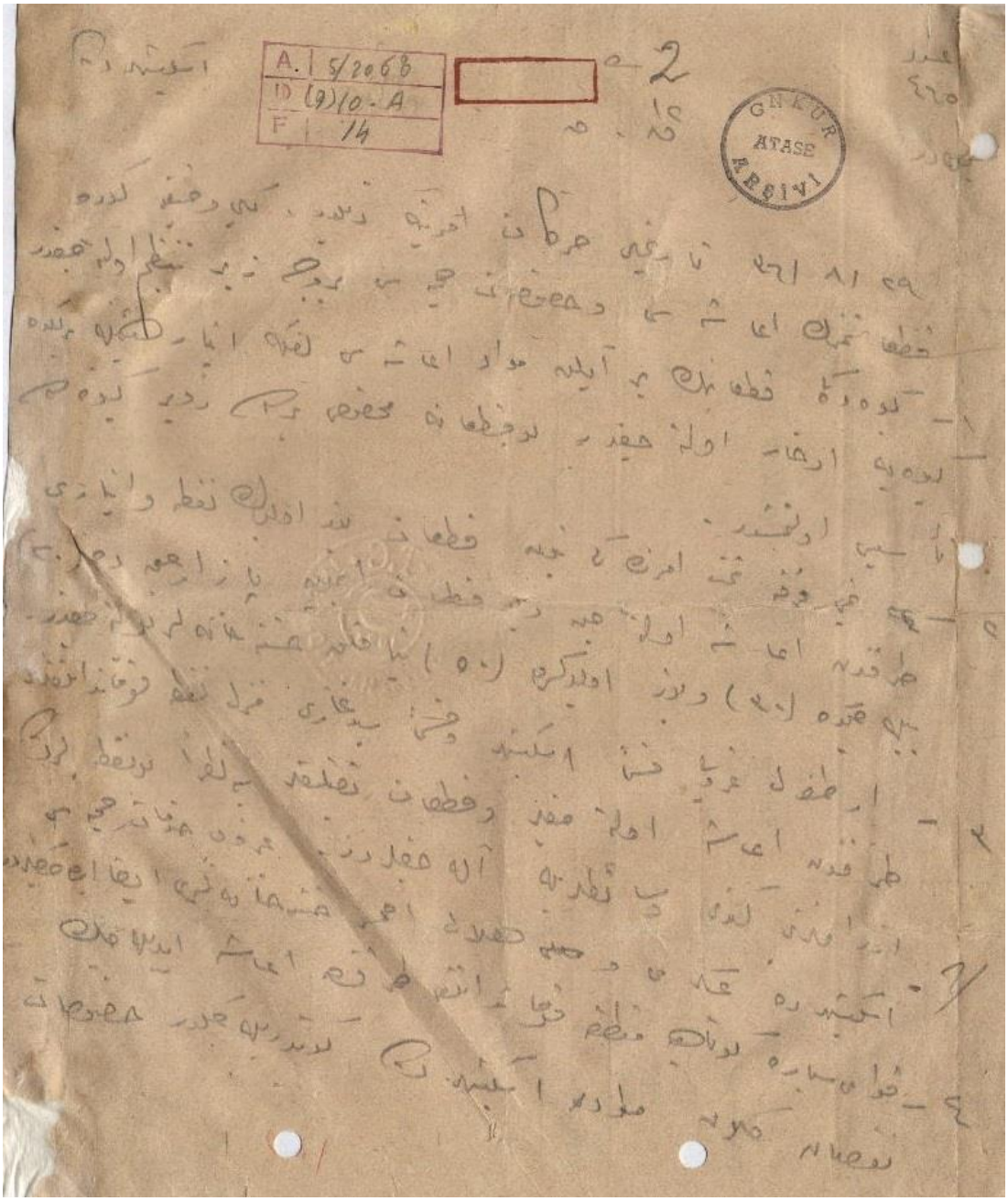
EK 20-2: Fırkalardaki sıhhiye müfrezeleri cetveli (Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH10), K: 587, G: 117, s. 2).

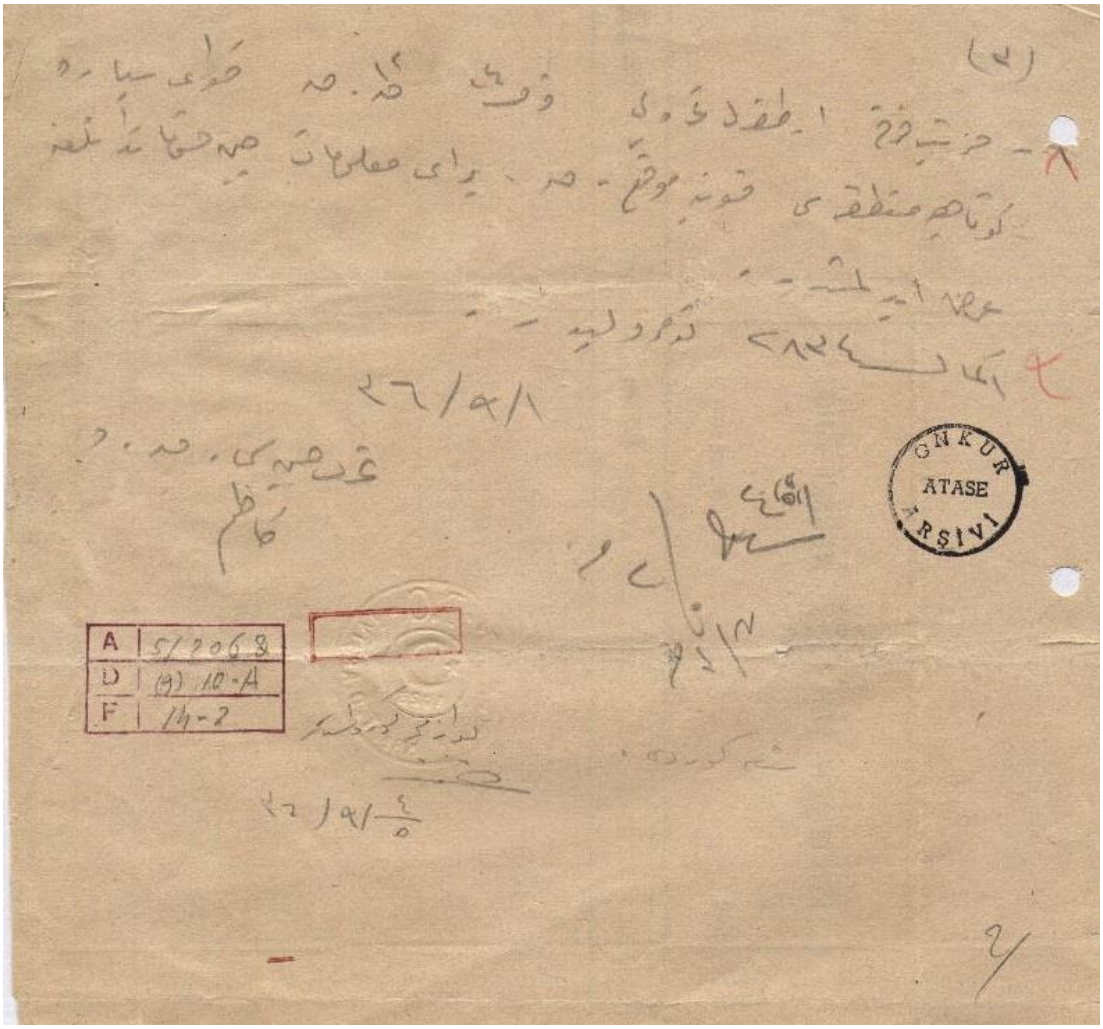
EK 21: Garp Cephesi Kumandanlığı'ndan Erkan-ı Harbiye Riyaseti'ne gönderilen 11'inci Fırka Sıhhiye bölüğü ile seyyar cephane deposunun Eskişehir'den trenle sevk edileceği hakkında rapor. (Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH11) K:, 718, G: 120).

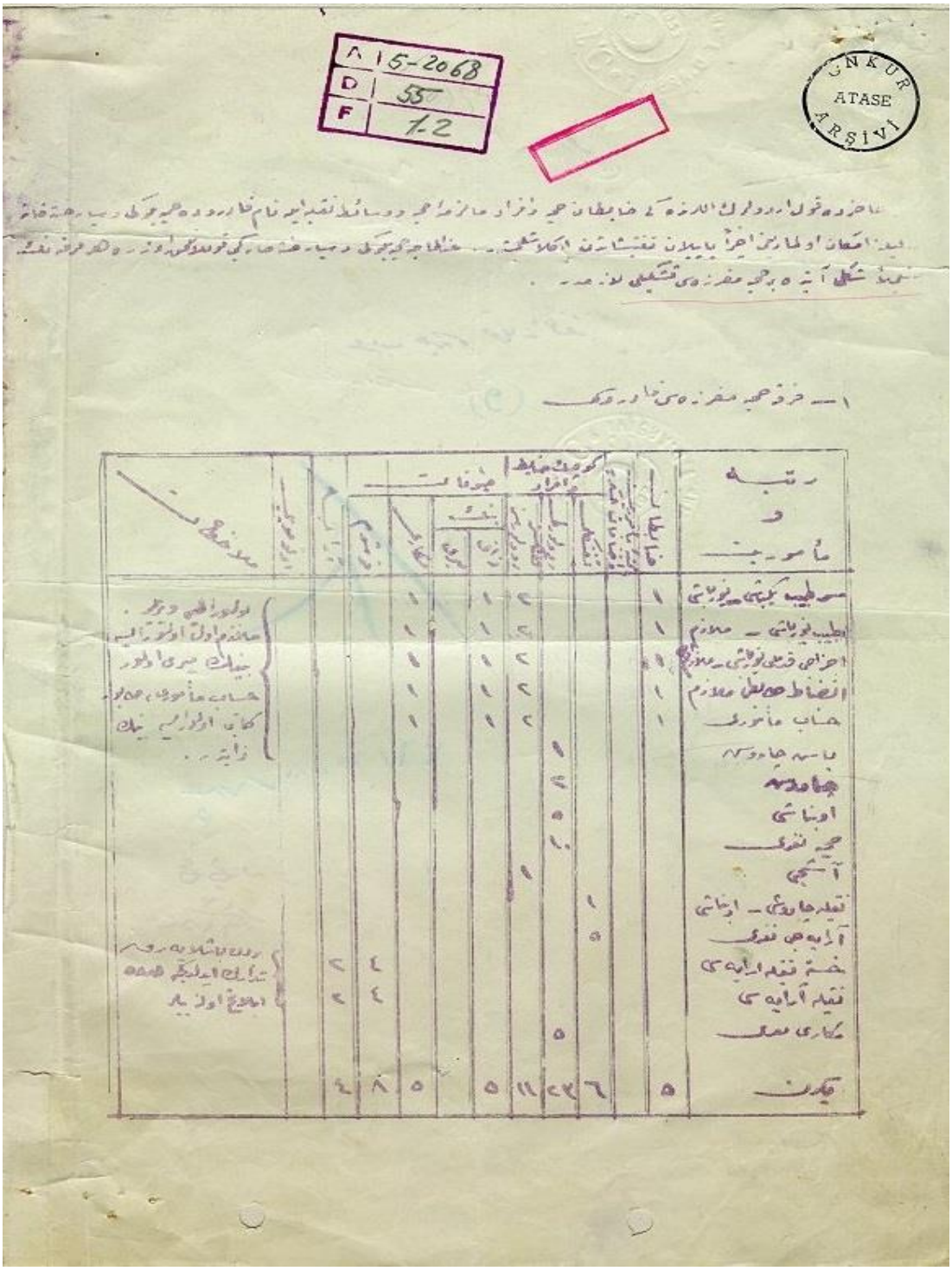
EK 22: Birinci Süvari Fırkası Kumandanı'nın Garp Cephesi Kumandanlığı'na gönderdiği sıhhiye arabasıyla yeterli miktarda sıhhiye malzemesinin gönderilmesi hakkında telgraf. (Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH11), K: 707, G: 85).

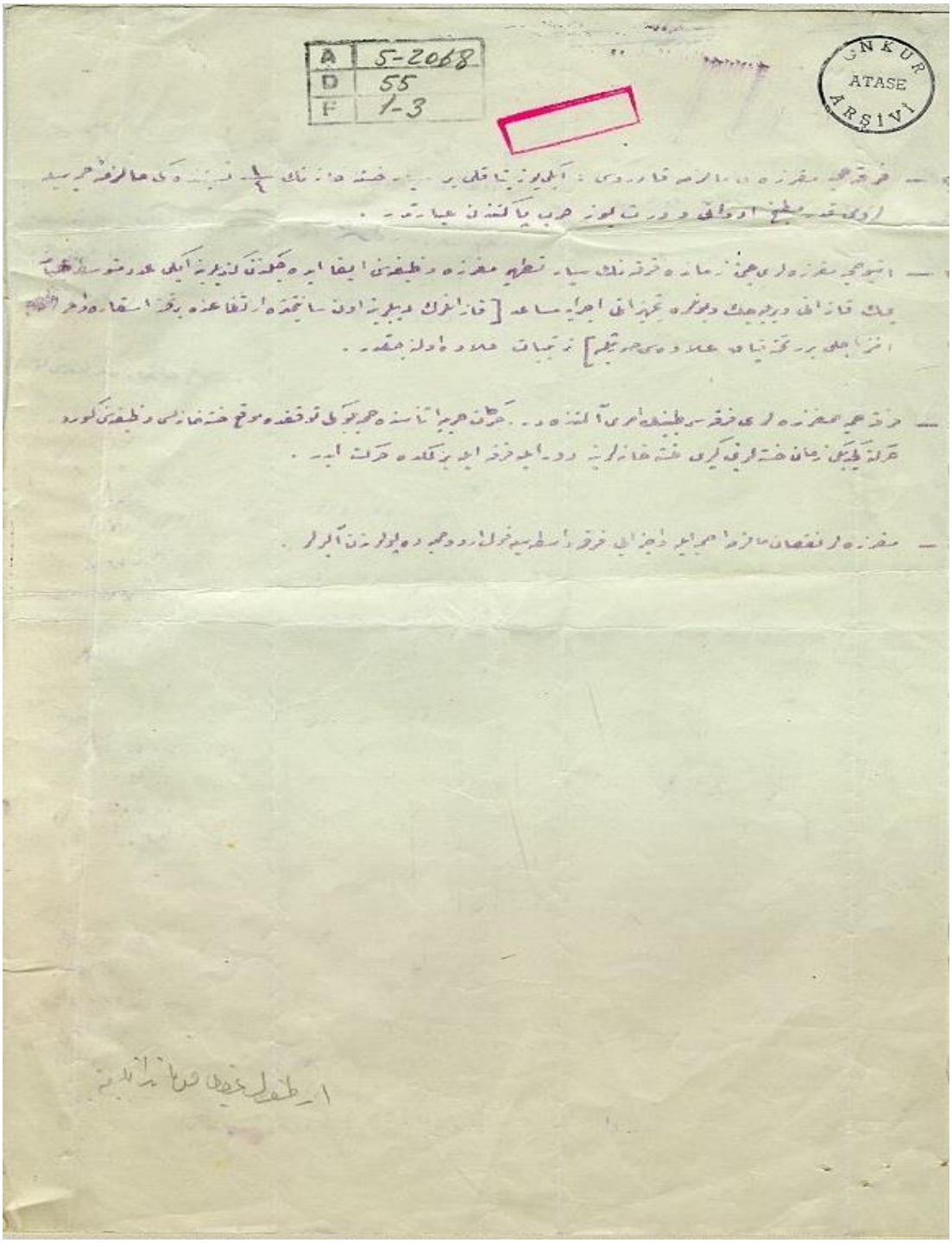
EK 23-1: Garp Cephesi Kumandanlığı tarafından 15'inci Fırka Kumandanlığı'na gönderilen kıtaatın iaşesi ve sıhhiye işlerinin tanzim şekli hakkında telgraf. (Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH12), K: 837, G: 14, s. 1).

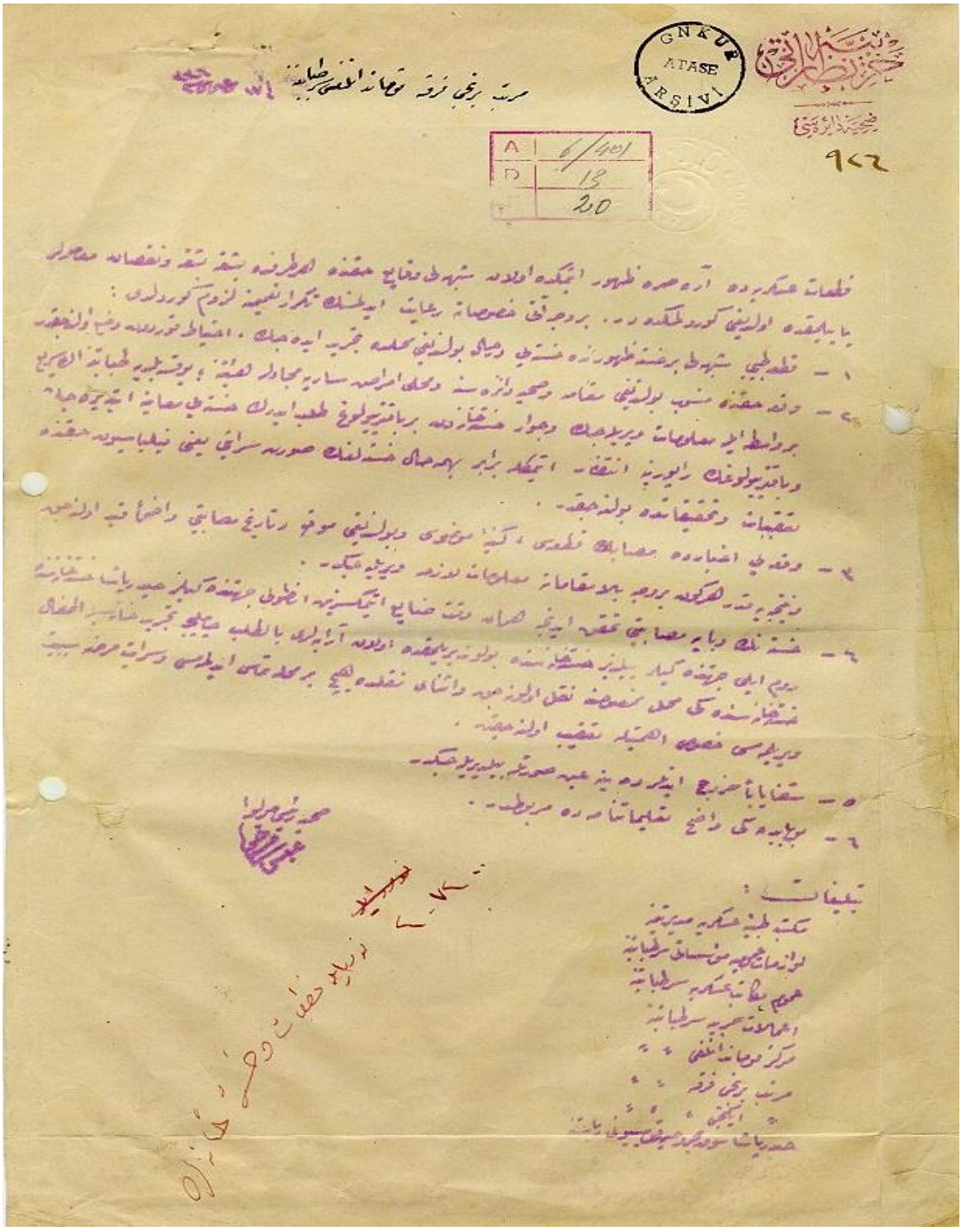
EK 23-2: Garp Cephesi Kumandanlığı tarafından 15'inci Fırka Kumandanlığı'na gönderilen kıtaatın iaşesi ve sıhhiye işlerinin tanzim şekli hakkında telgraf. (Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH12), K: 837, G: 14, s. 2).

A 15-2068
D 55
F 1-2
GENKUR ATASE ARŞİVİ

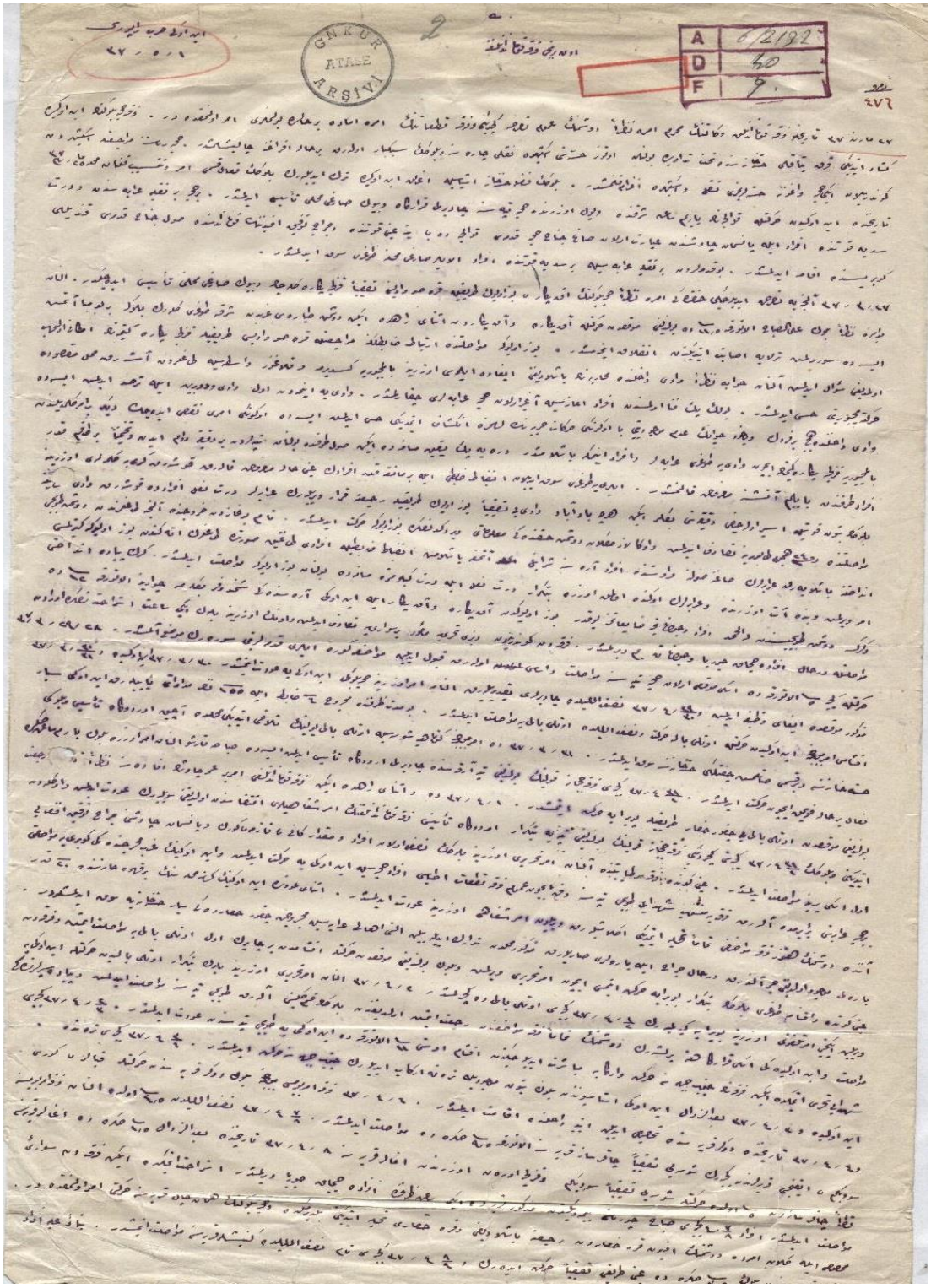
EK 24-1: Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından 1920 yılında Fırka Sıhhiye müfrezesi kadrosu ile ilgili belge. (Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH13), K: 848, G: 86, s. 3).

A 5-2068
D 55
F 1-3
GNKUR ATASE ARŞİVİ

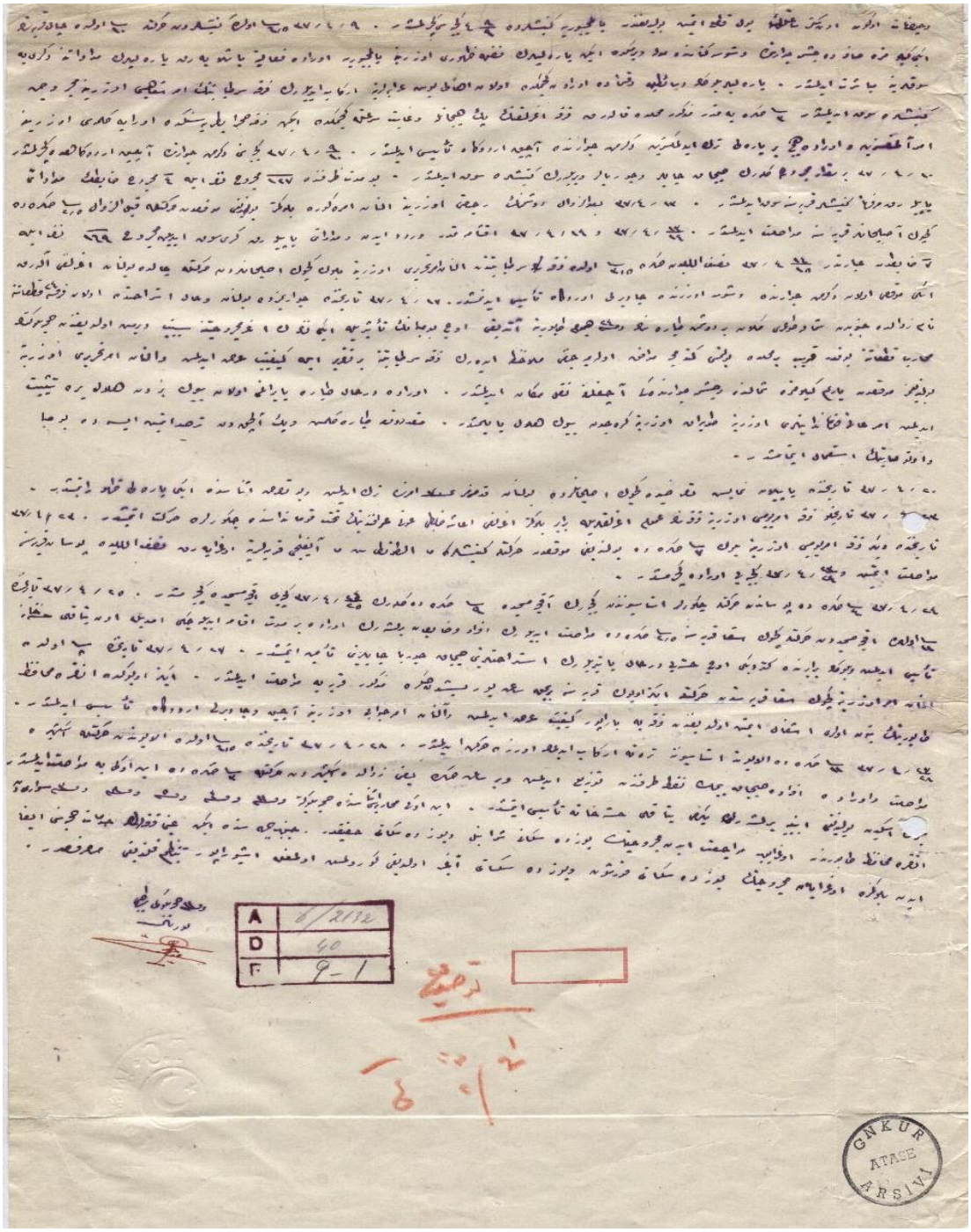
EK 24-2: Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından 1920 yılında Fırka Sıhhiye müfrezesi kadrosu ile ilgili belge. (Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH13), K: 848, G: 86, s. 4).

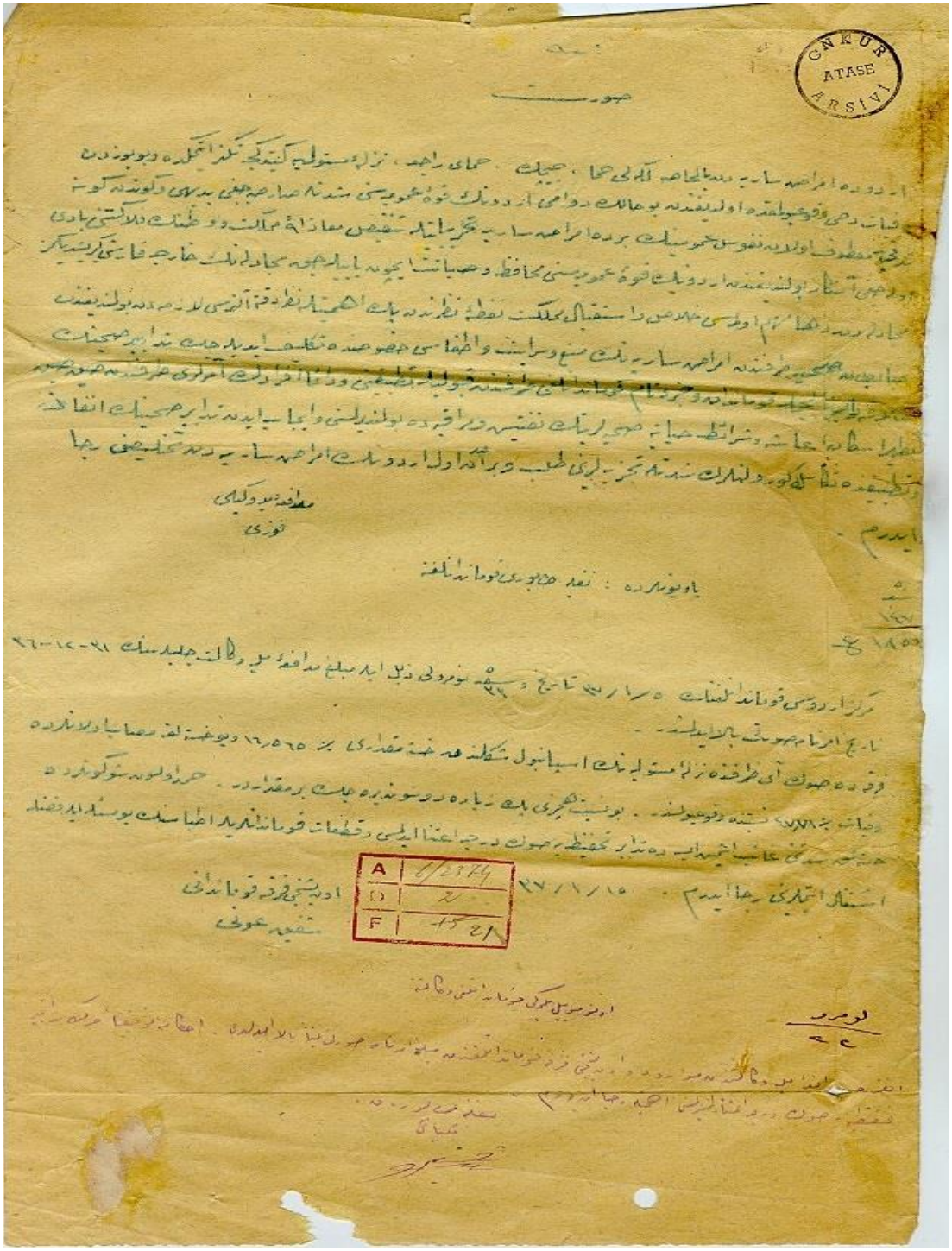
EK 25: Harbiye Nezareti Sıhhiye İdaresi tarafından şüpheli bulaşıcı hastalıklar hakkında yapılması gerekenler hakkında belge. (Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH13), K: 903, G: 19).

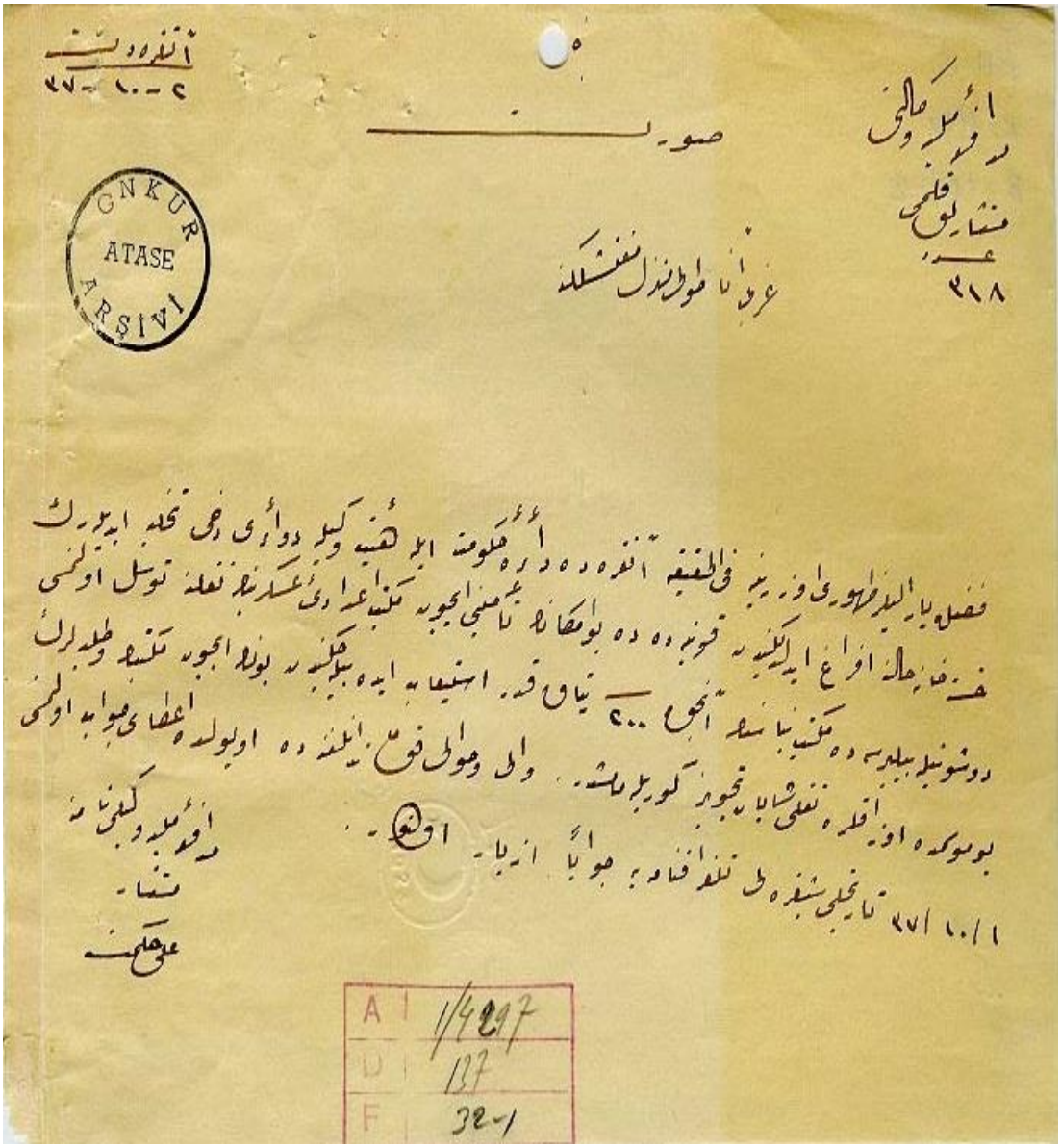
EK 26-1: 11'inci Fırka Sıhhiye Bölük Kumandanlığı'nın İnönü, Akpınar, Bozüyük ve Eskişehir bölgesinde gördüğü sağlık hizmeti hakkında. (Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH14), K. 951, G:11, s. 2).

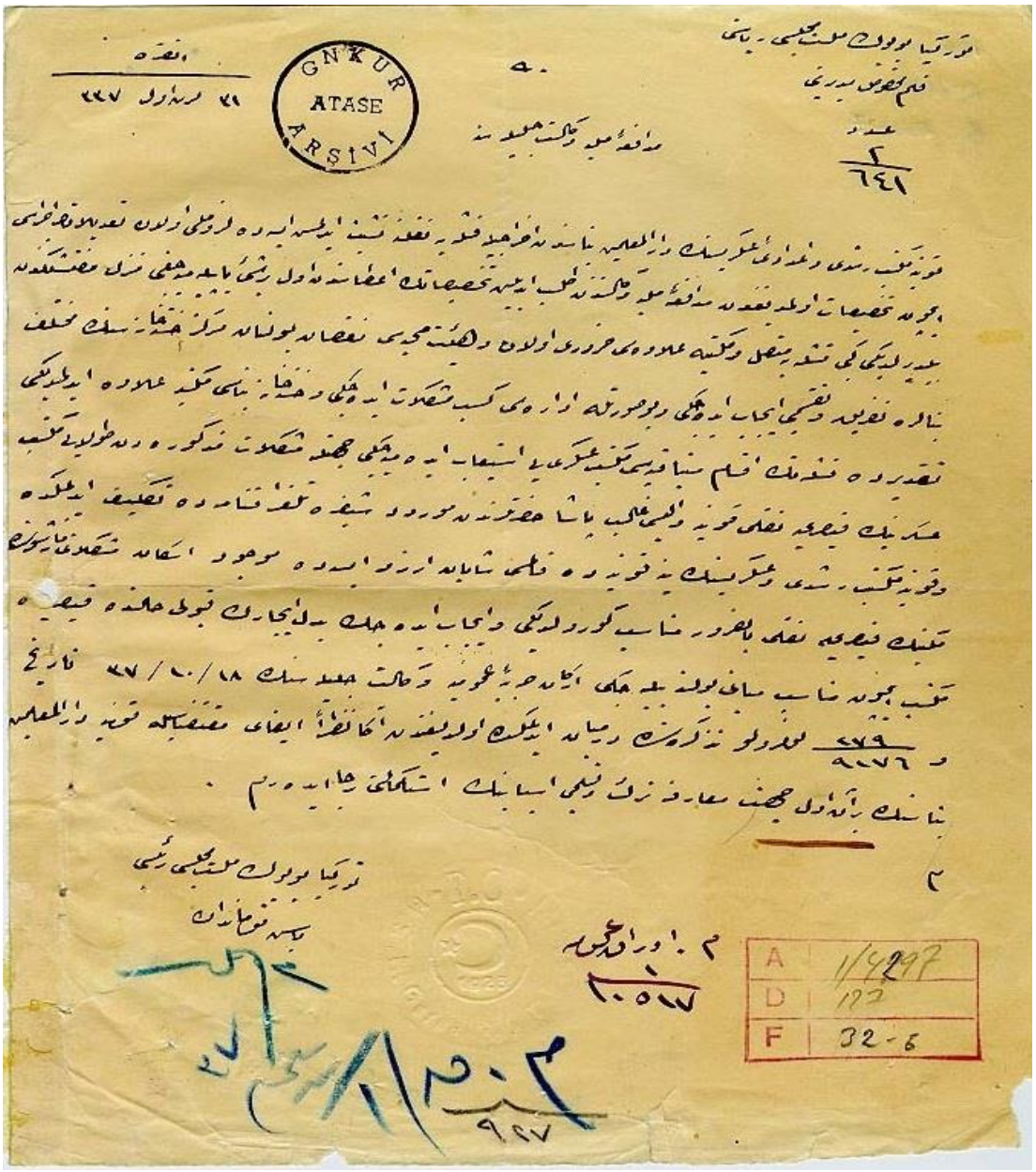
EK 26-2: 11'inci Fırka Sıhhiye Bölük Kumandanlığı'nın İnönü, Akpınar, Bozüyük ve Eskişehir bölgesinde gördüğü sağlık hizmeti hakkında. (Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH14), K. 951, G:11, s. 3).

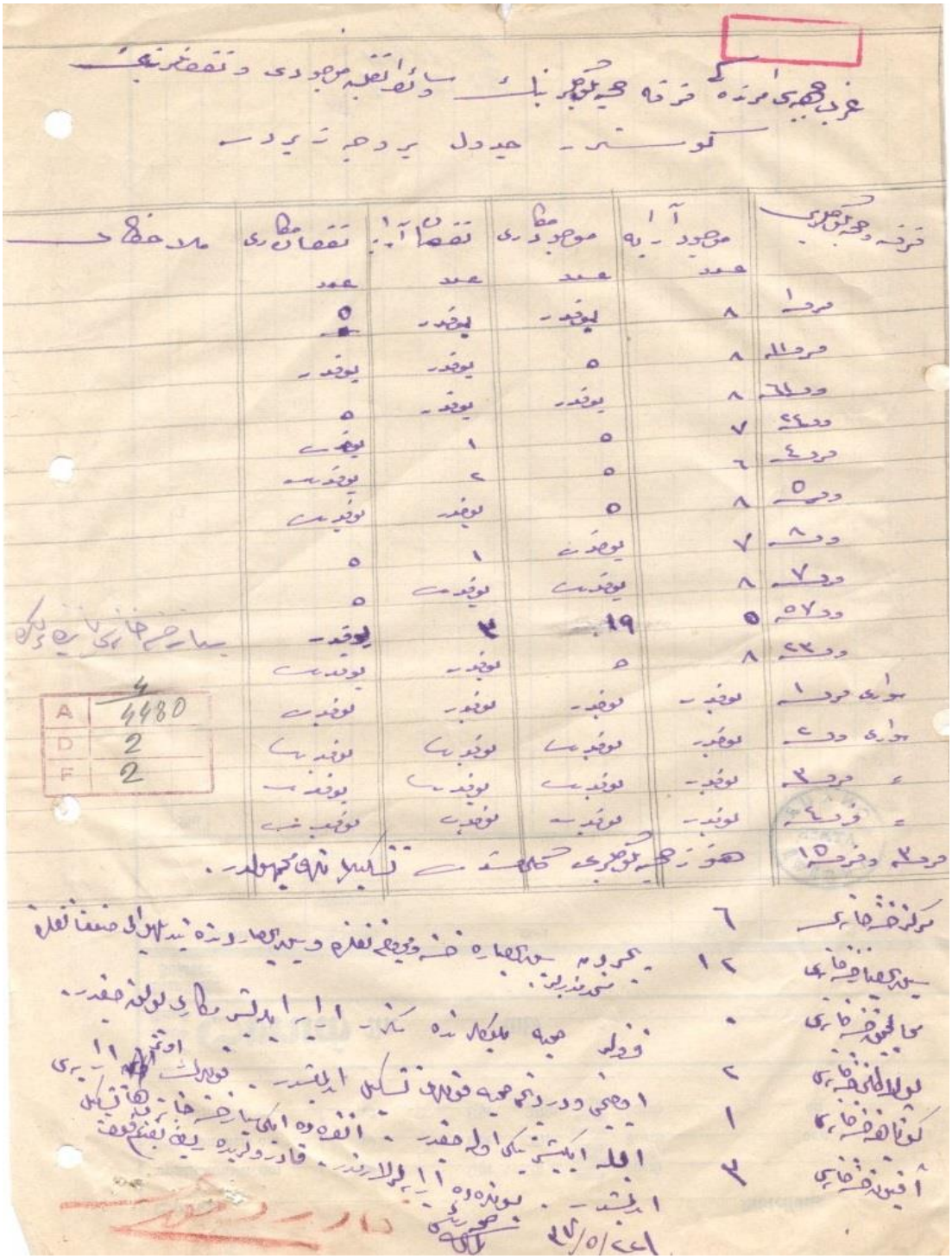
EK 27: Orduda bulaşıcı hastalıkların görüldüğü ve gereken tedbirlerin alınması hakkında. (Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH14), K: 969, G:74).

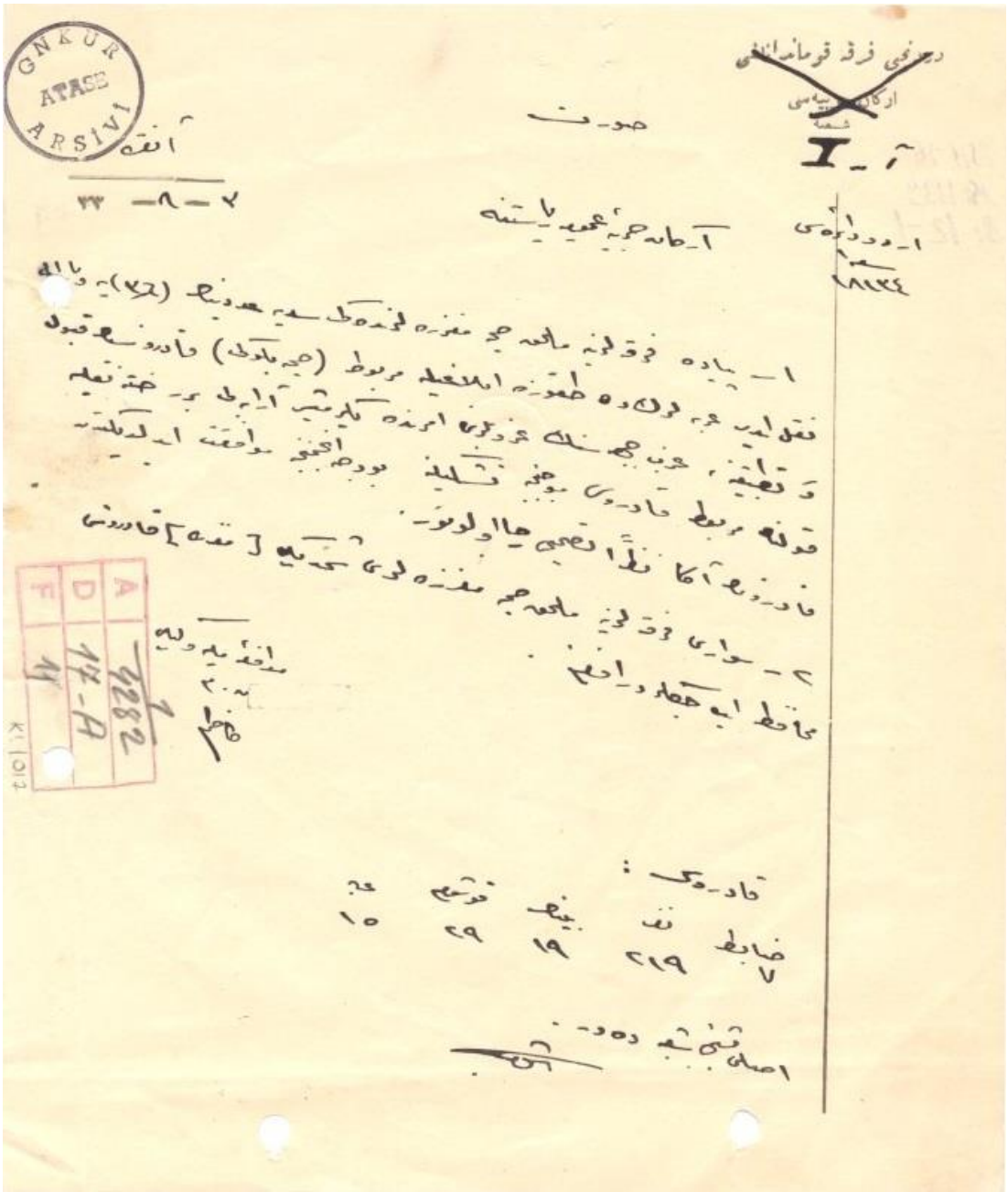
EK 28-1: Müdafaa-i Milliye Vekâleti Müsteşarlık Kalemi'nin Garbi Anadolu Menzil Müfettişliği'ne gönderdiği Konya Askeri İdadisi'nin hastane olarak kullanılması hakkında telgraf. (Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH15), K: 1110, G: 100, s.2).

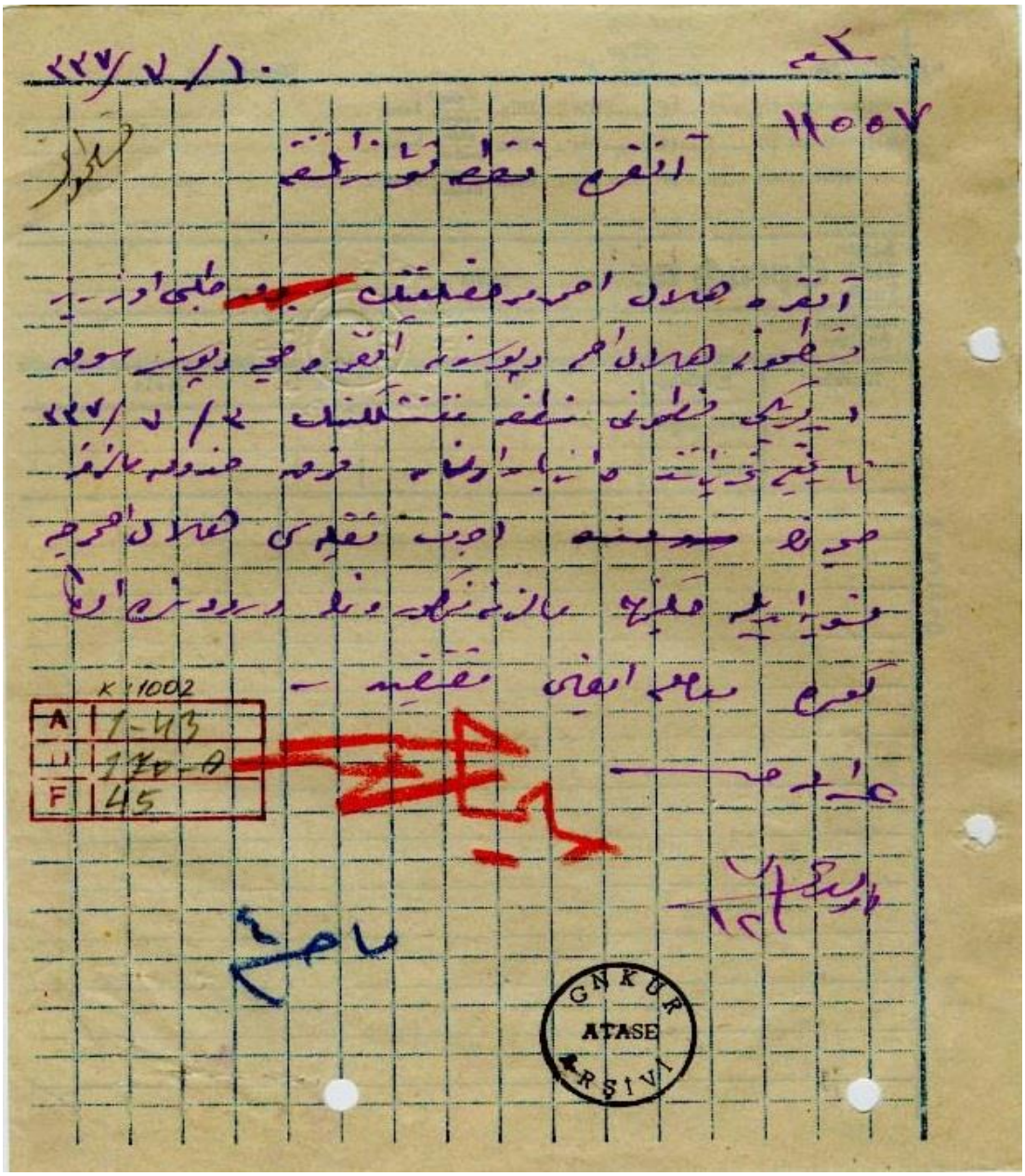
EK 28-2: Müdafaa-i Milliye Vekâleti Müsteşarlık Kalemi'nin Garbi Anadolu Menzil Müfettişliği'ne gönderdiği Konya Askeri İdadisi'nin hastane olarak kullanılması hakkında telgraf. (Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH15), K: 1110, G: 100, s.7).

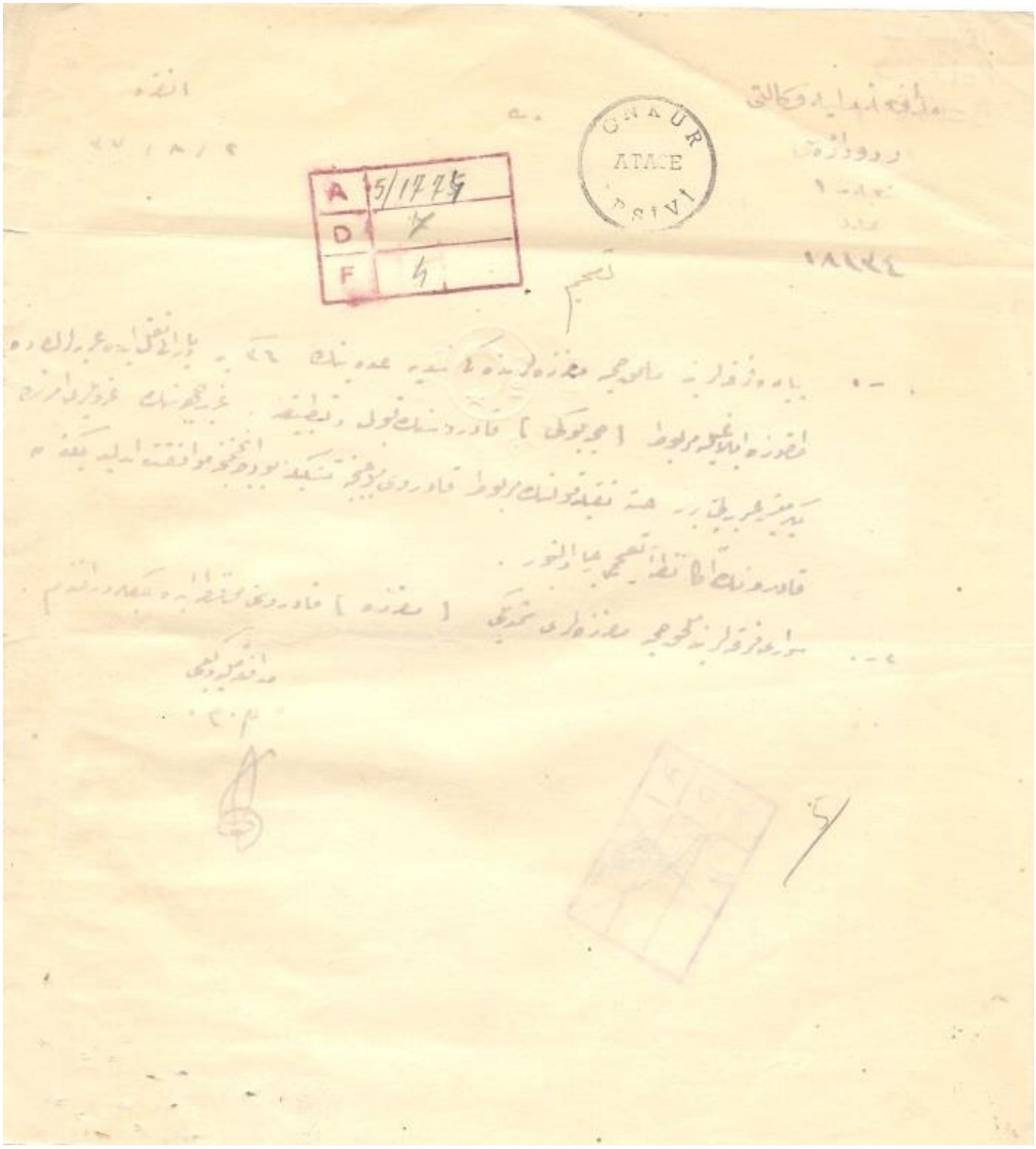
EK 29: 1921 yılında Garp Cephesi emrindeki birliklerde bulunan sıhhiye bölüklerinin nakliye araçlarının mevcudu noksanlarını gösteren cetvel. (Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH15), K: 1244, G: 56, s. 1).

GNKUR ATASE ARSIVI

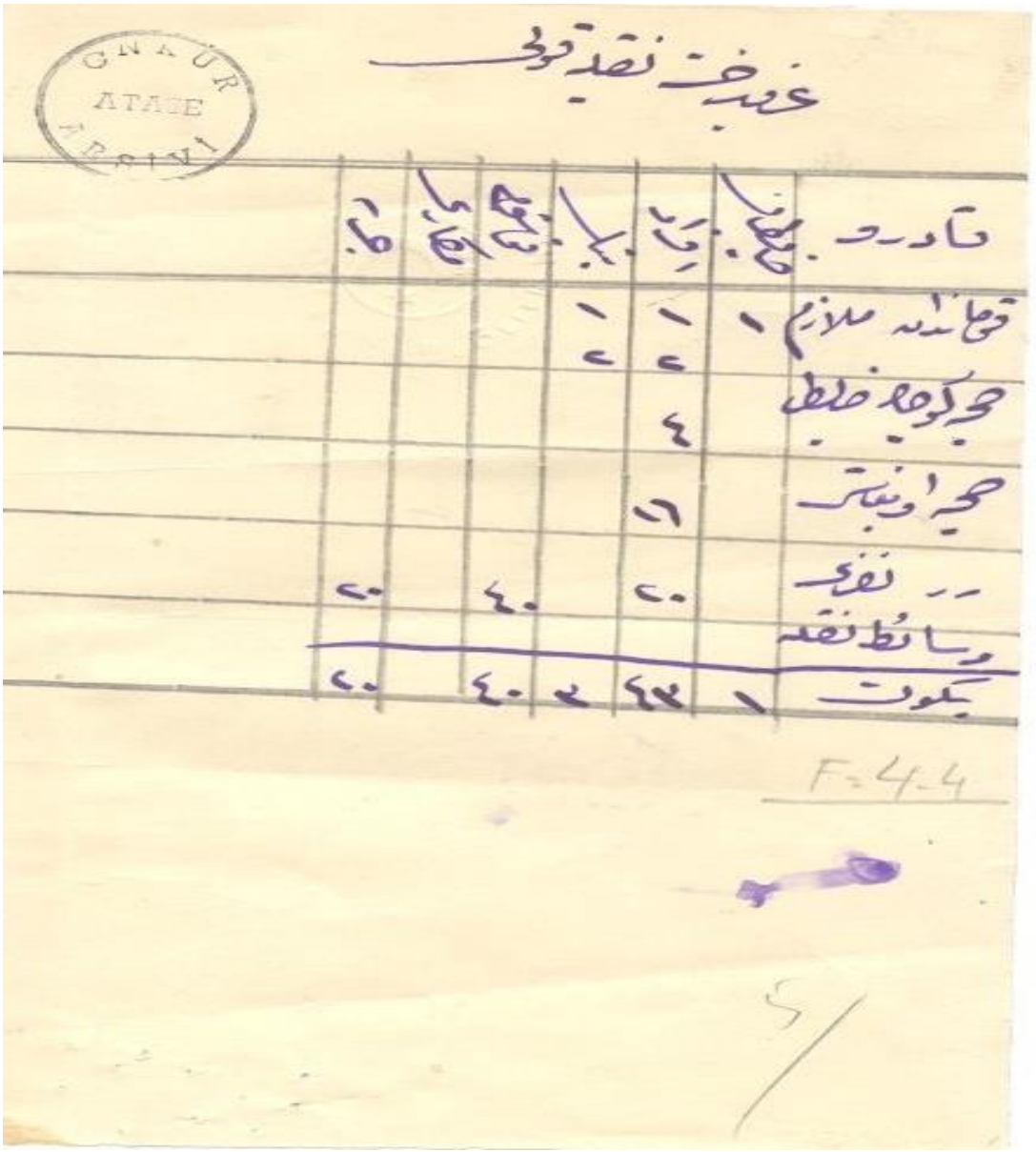
EK 30: Fırkalarda bulunulması istenilen sıhhiye bölüklerinin kadrolarının düzenlenmesi hakkında. (Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH15), K: 1139, G: 12).

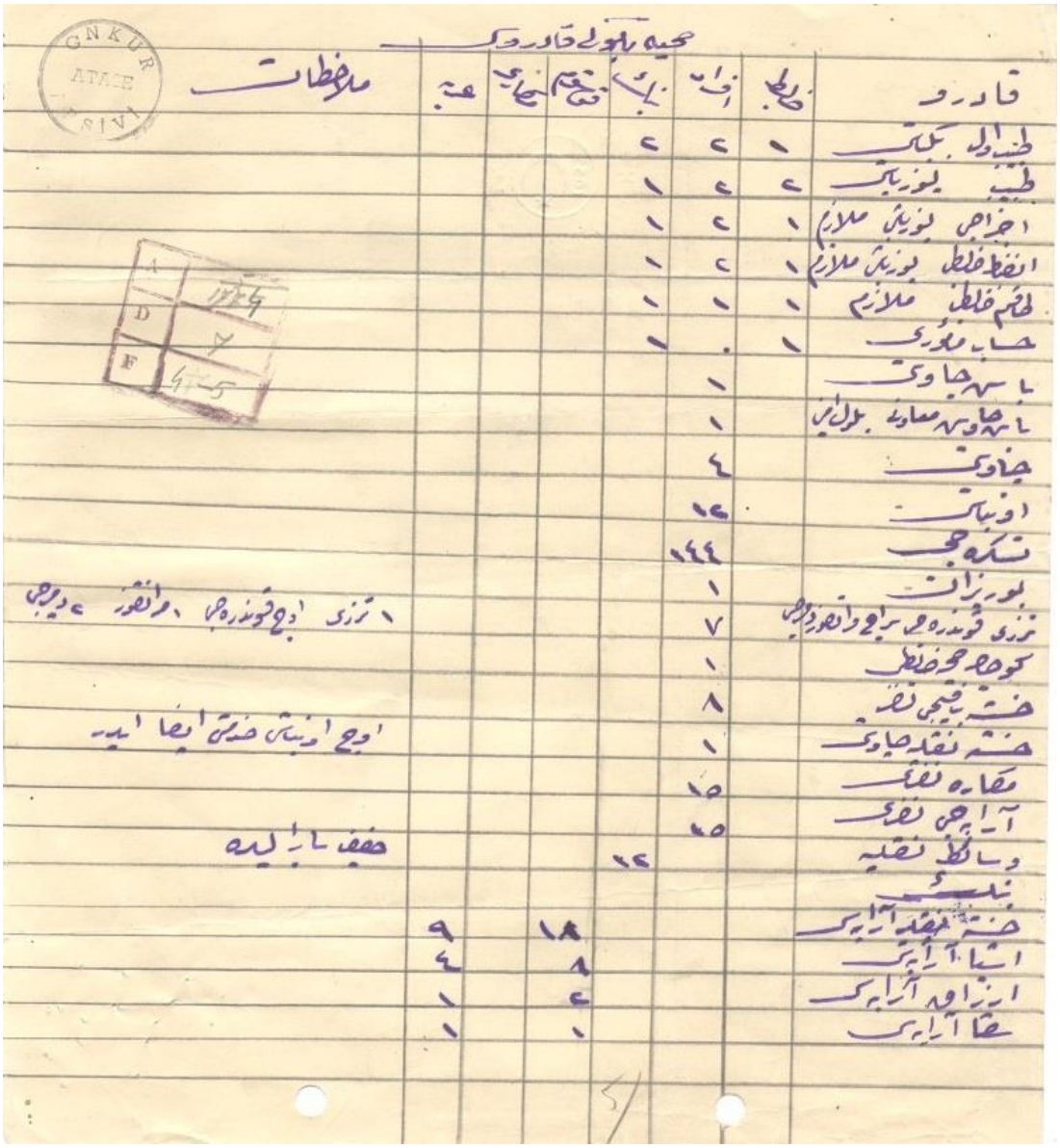
EK 31: Ankara Hilal-i Ahmer Murahhaslığının talebi üzerine 40 sandık sıhhiye malzemesinin Kastamonu Hilal-i Ahmer Deposundan Ankara Sıhhiye Deposuna sevk edildiği hakkında. (Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH15), K: 1120, G: 116).

ATASE
A 5/1775
D 4
F 4

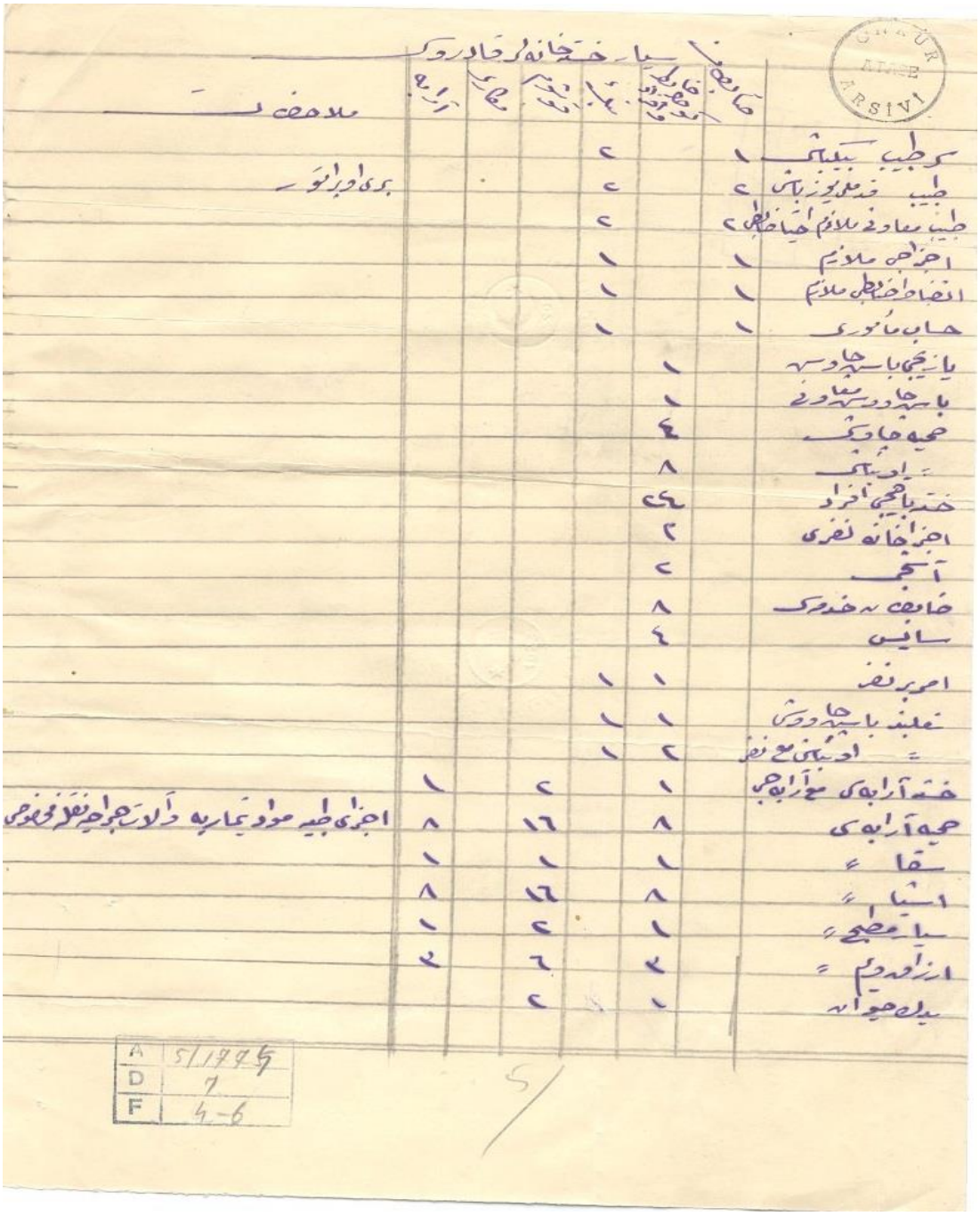
EK 32-1: Müdafaa-i Milliye Vekâleti Ordu Dairesi 1. Şube tarafından piyade fırkalarına katılan sıhhiye müfrezelerindeki sedye adetleri hakkında. (Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH15), K: 1289, G: 158, s. 1).

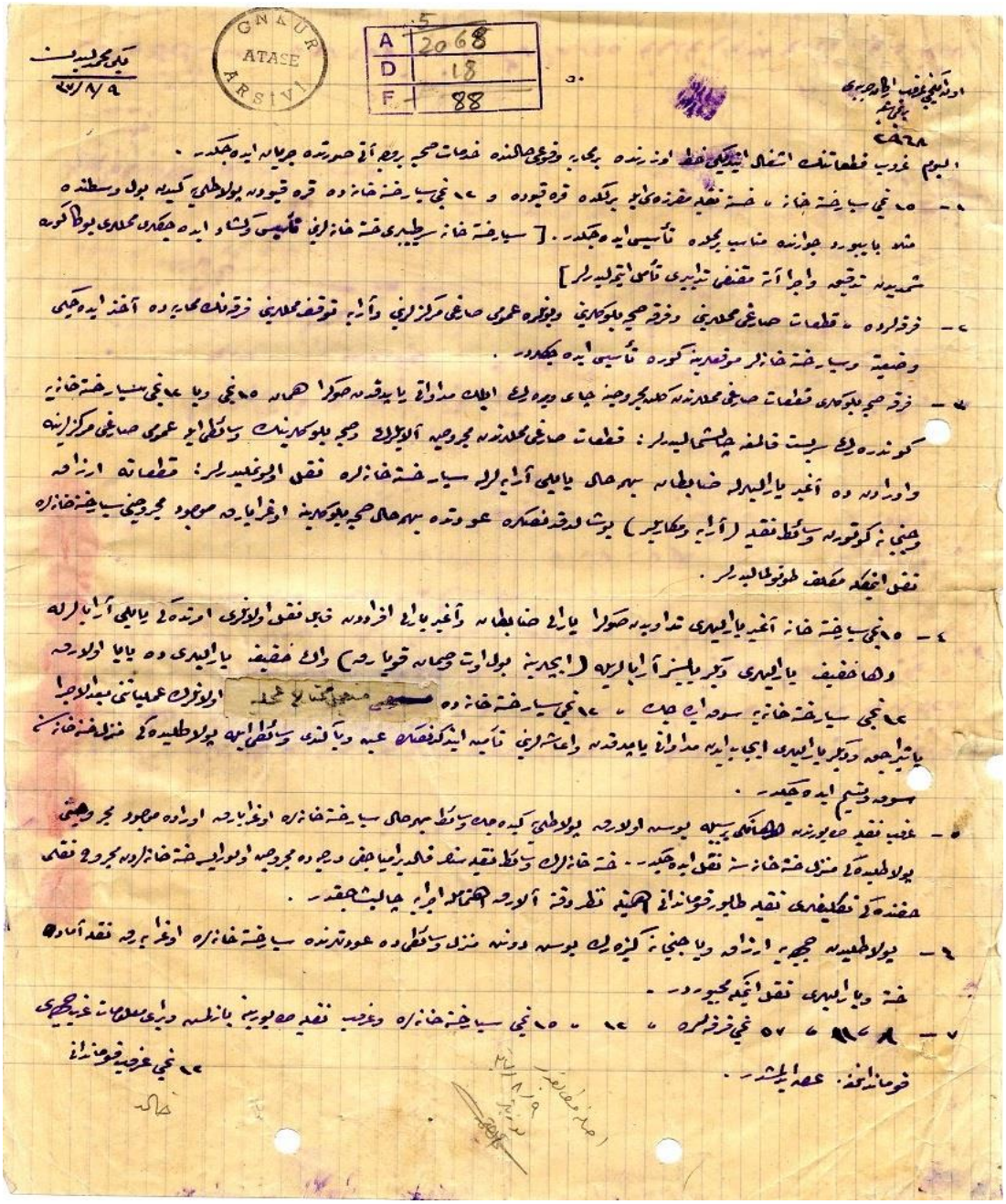
EK 32-2: Grup hasta nakliye kolunu gösteren cetvel. (Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH15), K: 1289, G: 158, s. 5).

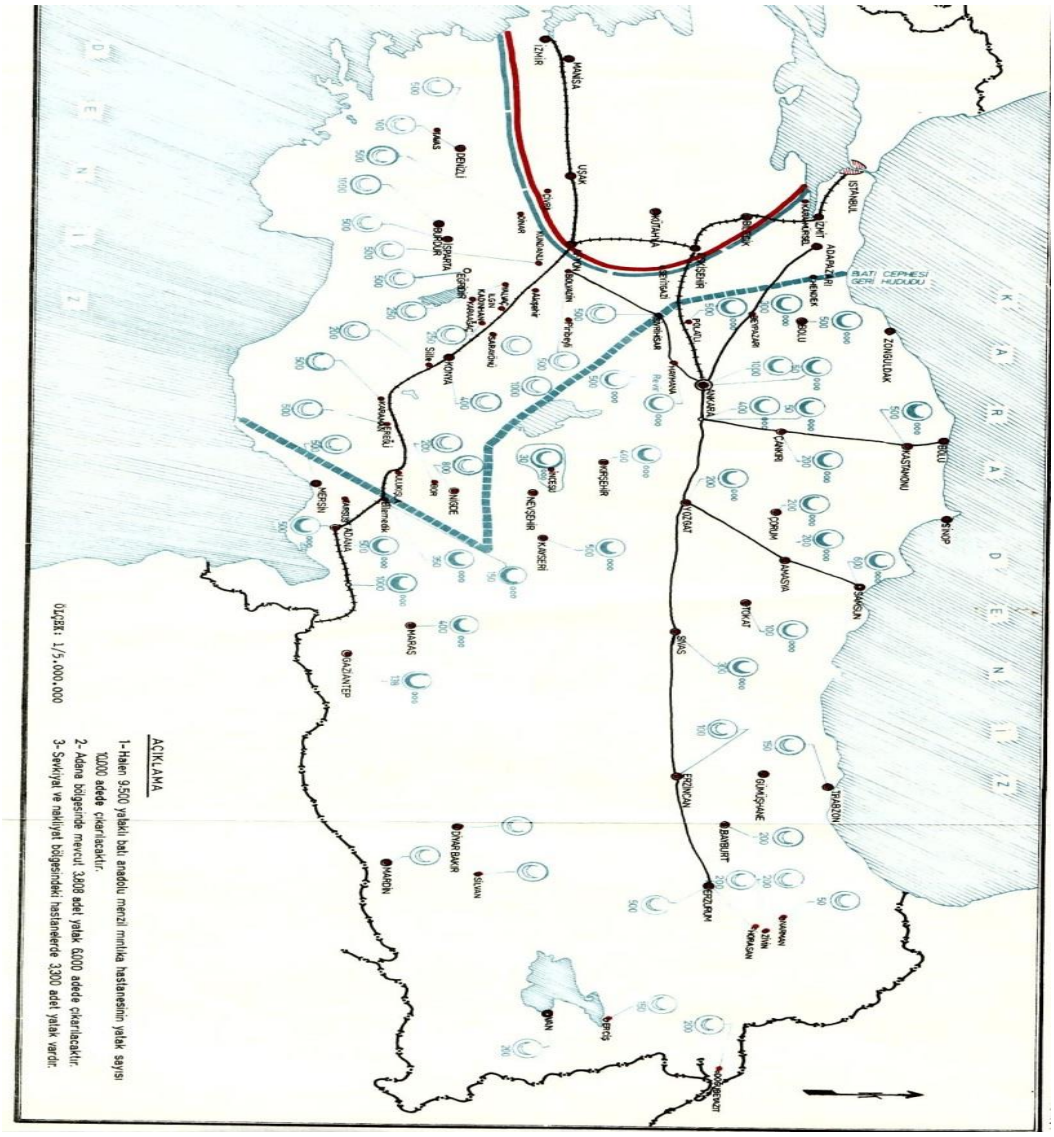
EK 32-3: Sıhhiye bölüğü kadrosu gösteren cetvel. (Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH15), K: 1289, G: 158, s. 6).

EK 32-4: Seyyar hastaneler kadrosunu gösteren cetvel. (Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH15), K: 1289, G: 158, s. 7).

EK 33: 12'inci Grup tarafından Temmuz 1921'de işgal edilen hat üzerinde sağlık hizmetlerinin ne şekilde cereyan ettiğine dair belge. (Gen. Kur. ATASE Arşivi (İSH15), K: 1304, G: 11).

EK 34 Harita 1: Millî Mücadele'de Hastanelerin durumu (1 Temmuz 1922). (Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler…, **a.g.e.**, s. 546.)